

LA LOUVIERE, HOSPITAAL SAINT-JULIEN IN BOUSSOIT

RUE DES BUXINIENS 2-4

*Gevel en dak van het huis van de kapelaan beschermd
op 17 maart 1983, kapel beschermd als monument
op 14 juli 1983*

Het oude hospitaal Saint-Julien geeft een goed beeld van het uitzicht van een landelijk hospitaal van het Ancien Régime: een complex met één of twee zalen voor arme zieken, een kloostergebouw voor de religieuzen die instonden voor de zieken- en zielenzorg, een kapel voor het opdragen van de missen gesticht ten voordele van het hospitaal, en een hoeve. Thans zijn daarvan nog de kapel, het huis van de kapelaan en het zogenaamde hospitaal bewaard. Dit pittoresk geheel getuigt van de zogenaamde traditionele streekarchitectuur en eveneens van de talrijke nogal problematische verbouwingswerken.

De stichting in 1286 door Jean Saussez, heer van Boussoit, is goed gedocumenteerd. Het gebouwencomplex krijgt van meet af aan een drievoudige bestemming als caritatieve instelling, klooster en hospitaal. De kapel, toegewijd aan de hospitaalsrid-

der sint Juliaan, werd bediend door een kapelaan, waarschijnlijk aangesteld door de abt van Saint-Denis in Brocqueroie, waarvan de parochie afhing. Hij moest wekelijks drie missen opdragen. De broeders en de zusters van het hospitaal, beperkt in aantal, waren wellicht ook geen echte religieuzen, maar vrome leken. De gemeenschap was geen rekenschap verschuldigd aan de geestelijke overheid, maar aan de heer zelf, aan de pastoor en aan de burgemeester en schepenen.

De oorspronkelijke dotatie, bestaande uit de gift van enkele bunders grond en een erfenis, groeide aan door de graan- en zilverrentes, de opbrengst van de tienden van Maurage, en door schenkingen van grond, met name in Boussoit, Thieu, Havré, les Estinnes en Rouveroy. Dit patrimonium bleef ongewijzigd tot op het einde van het Ancien Régime. De inkomsten werden aangewend voor het onderhoud van de bewoners en de gebouwen, het huisvesten van kostgangers en het uitdelen van aalmoezen aan de armen.

Alhoewel het complex op het einde van de 16de eeuw blijkbaar zijn hospitaalfunctie verloor, werden de liefdadigheidsactiviteiten voortgezet tot aan het einde van het Ancien Régime. Na het vertrek van de

▼
Interieur van de
kapel, met zicht op
het koor
(foto F. Dor
© MRW)

▼
Het koor van de
heringerichte 17de-
eeuwse kapel
(foto F. Dor
© MRW)

◀ Voormalig landelijk hospitaal, met vooraan de kapel van de hospitaal-ridder sint Juliaan en achteraan het zogenaamde hospitaal (foto F. Dor © MRW)

religieuzen werd het beheer van het gastenkwartier en de gronden toevertrouwd aan een pachter. Na de Franse Revolutie kwam het beheer van de eigendommen en de inkomsten van het hospitaal Saint-Julien, net zoals die van de armendis van Boussoit, in handen van het Bureel voor weldadigheid, later van de Commissie voor openbare onderstand. Vanaf het midden van de 19de eeuw werd de oude, vierhoekige hoeve geleidelijk afgebroken. Door een ruilovereenkomst met het OCMW, verwierf de stad La Louvière in 1983 het eigendomsrecht.

De kapel bestaat uit twee, van elkaar onderscheiden gebouwen met pannendak: een koor met een vlak afgewerkte apsis en een lager eenbeukig schip. Deze kapel dateert hoofdzakelijk uit de 17de en de 19de eeuw. Tot de oudste delen behoren het basement in regelmatig verband, de hoekketting ter hoogte van de vensters, het korbeltje in de middennis alsook de puntgevel met schouderstukken en steile helling. De rondboogvensters zijn van recentere datum, doch met herbruikmateriaal opgetrokken. Het interieur van de kapel heeft zijn authentieke karakter

goed bewaard: het heeft een plafond met troggevelfjes en is aan de westzijde afgesloten met een hekken in opengewerkt hout (van de verplaatste preekstoel?). De kapelanij werd loodrecht op de kapel gebouwd en bestaat uit een dubbelhuis met de oude, classicistisch aandoende vensters. In de 19de eeuw werd het gebouw in zuidelijke richting met twee traveeën uitgebreid. Dit gebouw, dat eigenaardig genoeg als het oude hospitaal wordt beschouwd, lijkt eerder het resultaat te zijn van een late verbouwing, waarbij de 17de-eeuwse vensters hergebruikt werden, dan van een verhoging van het oude gebouw.

BIBLIOGRAFIE

ROLAND E., *L'Hospital Dieu et Monsieur Sainct Julyen à Boussoit-sur-Haine* (1286), in *Annales du Cercle archéologique du Canton de Soignies*, dl. XII, p. 11-44; LEFEBVRE J.-H., *Sept clochers pour une vallée* (*Les Cahiers louviérois*, 4), La Louvière, 1997.

Thierry Delplancq, stadsarchief la Louvière
Jacques Deveseleer, DGATLP Patrimoine,
Monuments et Sites

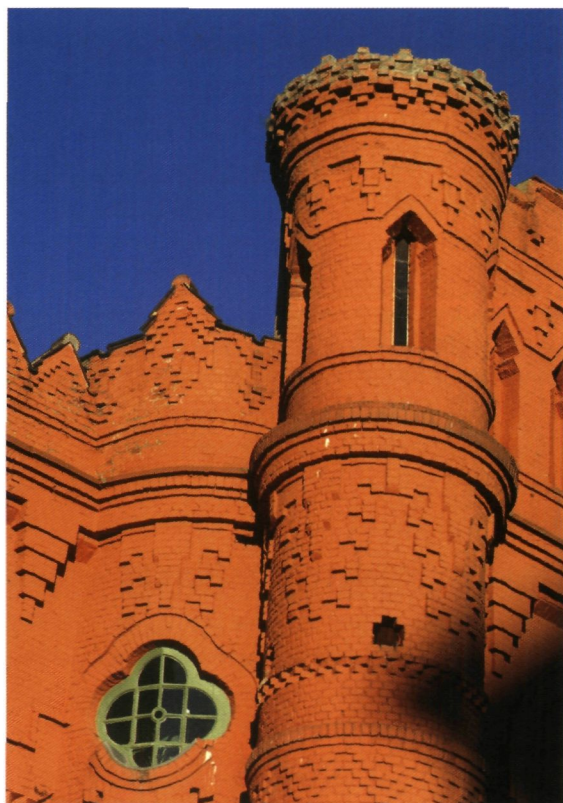
LA LOUVIERE, HOSPITAAL VAN JOLIMONT

RUE FERRER 159

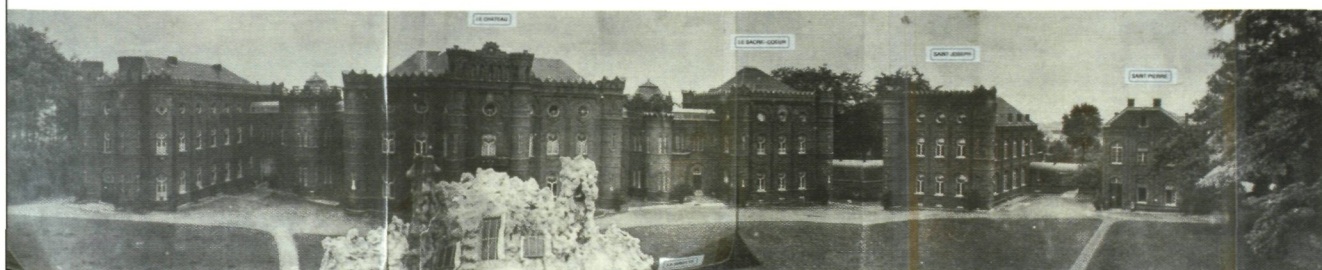
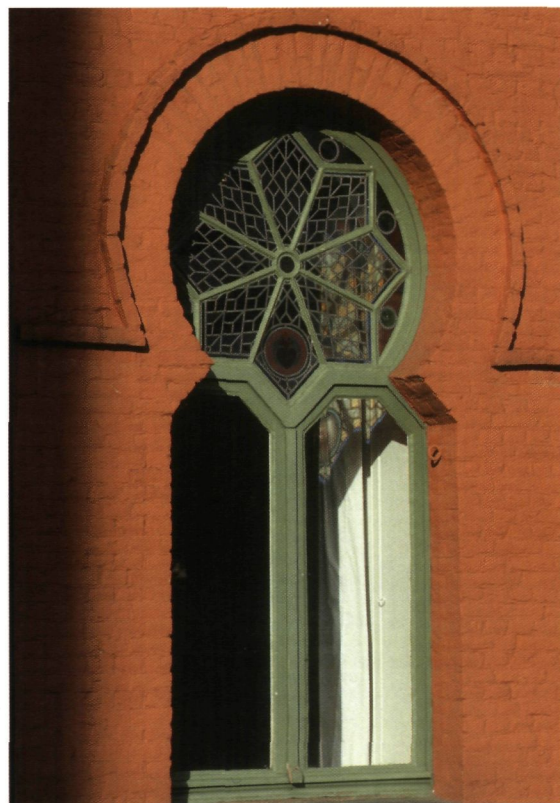
Het hospitaal van Jolimont, dat vroeger bekend was onder de naam *Institut Notre-Dame de la compassion*, is ontstaan dankzij de snelle evolutie van het bejaardentehuis, gesticht in 1881 door abt Félicien Bataille (1841-1911). Deze abt wordt benoemd om de religieuze gemeenschap van het *hôpital Notre-Dame à la Rose* in Lessen te leiden, maar leeft op gespannen voet met de Commissie van burgerlijke godshuizen, die het ziekenhuis sedert het einde van het Ancien Régime beheert. Wanneer de pastoor van Haine-Saint-Pierre hem mededeelt dat het kasteel van *le Bouly* beschikbaar is, beslist abt Bataille om er zich met twee zusters en een postulante van Lessen te vestigen om er een opvangtehuis uit te bouwen.

Dit kasteel is een indrukwekkend gebouw, opgetrokken van 1856 tot 1864 door de Maatschappij van de koolmijnen van *Haine-Saint-Pierre* en *La Hestre* voor hun beheerder Victor De Quanter, maar dat na het ontslag van deze laatste in 1877 leeg stond. Enkele jaren later wordt het door burggraaf Obert de Thieusies verworven. Destijds gelegen op een domein van 7 hectaren is het kasteel van *le Bouly* – waarschijnlijk vernoemd naar de berkenbomen die groeien op deze plaats –, een merkwaardig staaltje architectuur in een streek, waar meestal gekozen werd voor de neoclassicistische stijl. Er is vrijwel uitsluitend gebruik gemaakt van baksteen, zowel voor de opstand als voor de versiering, die de gekunstelde uitspringende motieven aan elkaar rijgt. Dit eclectische gebouw getuigt van een grote bekommernis voor vormelijke originaliteit, en zelfs van een uitgesproken neiging tot exotisme. Naast verwijzingen naar de middeleeuwse architectuur

►► Details van de middeleeuwse en neomoors geïnspireerde architectuur van het kasteel (foto F. Dor © MRW)

▼ Foto van het hospitaal tijdens zijn grootste expansie in de dertiger jaren (repro. F. Dor © MRW)

(uitspringende ingang van het centrale gedeelte, hoektorens, kantelen, schietgaten, ...) is de neomoorse inspiratie overduidelijk, met name in de klaverblad- of hoefijzervormige vensters.

Vanaf de stichting kent Jolimont een grote toeloop van patiënten, waardoor personeelsversterking noodzakelijk was. Al in 1884 wordt de religieuze gemeenschap onafhankelijk van het moederhuis van Lessen: de zusters van barmhartigheid dienen een verzoek in om aan te sluiten bij de orde van de dienaressen van Maria. In 1887 is de gemeenschap zelfs in staat om het kasteel te kopen. Om aan de groeiende vraag van de omringende bewoners te kunnen voldoen, wordt de zorg uitgebreid tot de gewonden en de zieken. Daarvoor is de beschikbare ruimte in het kasteel echter ontoereikend en dringt uitbreiding zich op: in 1892 wordt het paviljoen voor tuberculosepatiënten gebouwd en in 1902 de heelkundige kliniek. Op dat ogenblik krijgt het officieel de functie van ziekenhuis. De gemeenschap telt dan ongeveer een vijftigtal zusters en dit aantal blijft maar stijgen, in die mate zelfs dat de congregatie

personeel ter beschikking kan stellen van andere gezondheidscentra, zoals het ziekenhuis van Morlanwelz of het dispensarium van Maurage. De instelling stijgt in belang tijdens de twee wereldoorlogen. In 1935 opent ook een kraamkliniek haar deuren. Zoals bij de vroegere uitbreidingen neemt dit gebouw de typische architecturale kenmerken van het kasteel over, wat bijdraagt tot het ontstaan van een uitzonderlijk indrukwekkend architecturaal geheel. Hiervan is nog een foto ter plaatse bewaard. Ook in die periode, in 1937, wordt het *Institut Notre-Dame de la compassion* uitgebouwd als vzw en delen de zusters meer en meer de verschillende ziekenhuistaken met de leken.

Na de Tweede Wereldoorlog dragen verschillende artsen bij tot de uitbouw van de instelling door het

▼
Kasteel van Bouly,
1856-1864, dat
dienst deed als
eerste hospitaal
(foto G. Focant
© MRW)

oprichten van nieuwe steeds meer gespecialiseerde diensten en het invoeren van gesofisticeerde technieken. In 1946 worden de centra voor kanker en pediatrie geopend. In 1948 komen er een polikliniek en een zaal voor radiografie bij. De school *Saint-Philippe* voor verpleegkundigen werd in 1954 gebouwd, net als de feestzaal en het centrum voor revalidatie. In 1961 wordt er op de plaats van het paviljoen voor tuberculosepatiënten een functioneel gebouw in verschillende verdiepingen opgericht. De *vzw Hôpital de Jolimont* wordt een beetje later gesticht. De zusters benoemen de leden (leken) van de eerste Raad van bestuur zelf. Momenteel bekleeden de zusters nog altijd vier zetels in die raad, waaronder het voorzitterschap.

Na een aantal transformaties, opgelegd door de wetenschappelijke en technologische evolutie, heeft het eclectische kasteel, na afbraak van de zuidwestelijke vleugel, wat van zijn waarde ingeboet door de moderne gebouwen en de parking in de onmiddellijke omgeving. Ondanks enkele aanpassingen die nodig waren voor het huisvesten van de administratieve diensten van het ziekenhuis, heeft het toch veel van zijn authentiek karakter en zijn luisterrijk uitzicht, zowel binnen als buiten, bewaard.

Het herschilderen in orangerode verf ter gelegenheid van belangrijke werkzaamheden in 1990 herstelt het origineel opvallend uitzicht, waarbij het geraffineerde houtwerk van de vensters beklemtoond wordt. De meeste parketten en marmeren vloeren, alsook de prachtige stucwerkplafonds en de oorspronkelijke deuren zijn bewaard, vooral op het gelijkvloers. De ruime inkomsthal en de traphal met dubbele trap, oorspronkelijk van boven uit verlicht door twee glazen koepels, zijn uitzonderlijk geraffineerd, zowel wat de vormtaal als de materiaalbewerking betreft. De architect is niet bekend, maar zijn werk getuigt van een zekere eruditie en een grote vaardigheid in het combineren van architectuur en vormtaal.

BIBLIOGRAFIE

ALZIN J., *La belle aventure de la Compassion de Jolimont et de ses Sœurs Servites*, z.p., 1960; NACHTERGAELE A., *Jolimont... mon terroir*, Fayt-lez-Manage, z.d.; PLANCHET F., *Le château du Bouly: voyage au siècle de l'éclectisme* (onuitg. lic.verh.), UCLouvain la Neuve, 1990; VANYPERZEELE A., *Des maisons de charité aux centres hospitaliers*, La Louvière, 2004.

Nancy Ricaille, OCMW-archief La Louvière
Jacques Deveseleer, DGATLP Patrimoine,
Monuments et Sites

▲ De grote hal van het kasteel, omgebouwd tot administratieve vleugel van het huidige hospitaal
 (foto F. Dor
 © MRW)

◀ Zijgebouw uit 1935, met architecturale kenmerken overgenomen van het kasteel van Bouly
 (foto F. Dor
 © MRW)

LA LOUVIERE, HET ZIEKEN- EN BEJAARDENTEHUIS PLUNKETT DE RATHMORE

RUE DE L'HOSPICE 125

Beschermde als monument op 20 juni 1996

De oude koolmijnsite van Bois-du-Luc, voor het grootste gedeelte gelegen op het grondgebied van Houdeng-Aimeries in de fusiegemeente La Louvière, is een opmerkelijk urbanistisch voorbeeld van het industrieel paternalisme dat de 19de eeuw kenmerkte. Dit architecturaal ensemble, waaraan men begon in 1836, omvat in de onmiddellijke nabijheid van de industriële gebouwen ook nog arbeiderswoonwijken, in vierkanten geschikt – *Les Carrés* – en een socioculturele infrastructuur die getuigen van de bekommernis van de koolmijnmaatschappij om het hele leven van de arbeiders te organiseren.

► Het interieur van het tehuis met grote rondboogvensters met metalen raamwerk (foto F. Dor © MRW)

► Ontvangsthal van het tehuis, eertijds onderdeel van het hospitaal (foto F. Dor © MRW)

Het bejaardentehuis (1861) en het ziekenhuis (1909) liggen achter elkaar ten noordoosten van de huizen. Door hun oorsprong – een privé-initiatief, dat concrete vorm heeft gekregen door het legaat van Plunkett de Rathmore – en door hun geschiedenis, zijn ze onlosmakelijk verbonden met de steenkoolmaatschappij. De familie Plunkett de Rathmore is afkomstig uit Ierland, maar sinds de 17de eeuw in onze streken gevestigd. Ze is actief op het gebied van administratie, politiek en economie. Via een huwelijk is de familie in de wereld van de koolmijnen van Bois-du-Luc terechtgekomen. Goswin Charles Patrice, afstammeling en lid van de raad van bestuur, sterft in 1859 zonder nageslacht. Bij testament bestemt hij de helft van zijn deel in het kapitaal van de onderneming voor de stichting van een tehuis voor de mijnwerkers die niet meer kunnen werken, voor de invalide mijnwerkers en de weduwen van mijnwerkers. Een administratieve Commissie van burgerlijke godshuizen wordt daarvoor opgericht, terwijl het dagelijks beheer toevertrouwd wordt aan de zusters van de voorzienigheid van Gosselies. Naar ontwerp van architect Liévin Poly uit Ghlin werd het bakstenen gebouw van twee verdiepingen opgetrokken in de klassieke U-vorm. Talrijke ronde vensteropeningen met metalen raamwerk in ruitvorm zorgen voor een overvloedige verlichting. De hoofdas wordt benadrukt door een brede ingangstravee met een driehoekig fronton, met daarop een neoklassiek torentje en een uitspringende kapel aan de achterzijde. De strenge gevelversiering met lintvoegen is in cement (brede raamkozijnen, boogfriezen ...).

▲ Chirurgisch ziekenhuis (1909), voor de prioritaire verzorging van mijnwerkers van de koolmijnmaatschappij van Bois-du-Luc (foto F. Dor © MRW)

▲ Detail van de
bovenste verdieping
in Normandisch
pseudovakwerk
(foto F. Dor
© MRW)

▲ Het bejaardentehuis
Plunkett
de Rathmore
(foto F. Dor
© MRW)

Op 8 december 1867 doet de zuster van de eerste weldoener van het tehuis, gehuwd met Jean-François Reuter, op haar beurt een schenking, om hiermee naast de bejaarden ook de gekwetste of verminkte werklieden of mijnwerkers met een beroepsziekte te kunnen opnemen. In het tehuis wordt een ziekenhuisafdeling geopend en een arts wordt aangesteld door de Commissie.

Deze Commissie krijgt in 1907 van de maatschappij *Charbonnages de Bois-du-Luc* een perceel, bestemd voor de oprichting van een heelkundige kliniek. Om dit project tot een goed einde te brengen geniet de instelling het jaar erop van een schenking van Armand Sérulier, neef van Goswin Charles Plunkett. Het ziekenhuis naar ontwerp van architect Nicolas Pourbaix van Houdeng-Aimeries wordt in 1909 ingehuldigd. Verbonden met het tehuis via een thans verdwenen galerij zijn alle ziekenhuisdiensten op één verdieping gegroepeerd, terwijl de kelderverdieping de andere diensten herbergt (wasserij, keuken, voorraden ...). Het gaat om een eclectisch gebouw in de vorm van een galerij van ongeveer 50 meter met vooraan twee loodrechte vleugels en een centrale hal. De gevels zijn verlevendigd met vensters met stenen onderverdelingen die verder lopen in bandlijsten. Een bovengedeelte is uitgewerkt in Normandisch pseudo-vakwerk. De eerste aan het ziekenhuis verbonden chirurg is dokter Roger, die samen met de directeur van de koolmijnen een systeem voor het zetten van breuken uitwerkte. Het ziekenhuis zou in bepaalde periodes jaarlijks 400 tot 800 gekwetsten verzorgd hebben.

Als gevolg van de organieke wet die de Burelen van weldadigheid en de administratieve Commissies van de burgerlijke godshuizen verenigt, gaan tehuis en ziekenhuis in 1925 over naar de Commissie van openbare onderstand (COO) van Houdeng-Aimeries. Op 30 juni 1927 stichten de leden van de oorspronkelijke Commissie de vzw *Fonds d'assistance sociale de Bois-du-Luc* (FAS) om aldus het patrimonium van de instelling te recupereren. Door de overeenkomst van 20 maart 1930 zal de F.A.S. de lokalen in erfpacht houden, terwijl de COO eigenaar blijft van de stichting en het beheer ervan zal waarnemen. In periode van crisis zijn de koolmijnen van Bois-du-Duc er evenwel toe gehouden de uitgaven van de stichting voor een deel te dekken omwille van het aantal gewonden dat uit de onderneming afkomstig is. Wanneer de koolmijnen van Bois-du-Luc in 1973 sluiten, zetten ook het bejaardentehuis en het ziekenhuis hun activiteiten stop. Het legaat Plunkett en de gebouwen blijven echter eigendom van de COO. Na de gemeentefusies in 1977 beslist het OCMW (opvolger van COO) en de stad La Louvière hun hedendaags archief in het oude tehuis onder te brengen. Het ziekenhuis zelf wordt omgevormd tot home voor volwassen mentaal gehandicapten.

BIBLIOGRAFIE

LEFEBVRE J.-H., *Ancien hospice Plunkett de Rathmore- Ancien hôpital de Bois-du-Luc* (Les Cahiers Louviérois, 2), La Louvière, 1995; Stadsarchief La Louvière, *Dossier hospice Plunkett de Rathmore*.

Thierry Delplancq, stadsarchief la Louvière
Jacques Deveseleer, DGATLP Patrimoine,
Monuments et Sites

LANAKEN, KASTEEL D'ASPREMONT-LYNDEN IN REKEM

GROENPLAATS 1

Beschermd als monument op 28 september 1994

Het kasteel d'Aspremont-Lynden, versterkte woonst van de graven van Rekem van 1590 tot 1794, heeft nadien huisvesting geboden aan tal van sociale instellingen: hospitaal tijdens de Franse Revolutie, daarna bedelaarsgesticht. Toen dat laatste naar Hoogstraten verhuisde in 1891 werd het kasteel gebruikt als *Ecole de bienfaisance*. In 1904 besliste het Ministerie van justitie deze weldadigheidsschool naar Ieper te verhuizen en te vervangen door een *Maison de refuge* of toevluchthuis. Deze opeenvolgende herbestemmingen hadden heel wat afbraak, verbouwingen, nieuwbouw en herinrichting tot gevolg.

Van het oorspronkelijke waterkasteel van de graven van Rekem, gebouwd in 1595 in Maaslandse renaissancestijl, bestaan nog vier vleugels, rondom een kleine binnenkoer, en drie hoektorens. Het kasteel werd door graaf Herman d'Aspremont-Lynden gebouwd op de grondvesten van de vervallen en deels vernielde burcht uit de 14de eeuw. Van de vroegere burcht vindt men in de zuidoostvleugel

van het huidige kasteel nog twee overwelfde ruimten op hardstenen zuilen en een aantal muurfragmenten in de kelders. Om het kasteeldomein en de inwoners van Rekem te beschermen tegen vijandelijke aanvallen werd in 1630 de hele site voorzien van drie stadspoorten en met muren en grachten omgeven. In de periode 1904-1908 werd het kasteel gerestaureerd en aangepast. Van de oorspronkelijke dakgebinten, plafonds en vloeren in eikenhout is niets bewaard. Ze werden vervangen door metalen structuren.

Door een daling van het aantal bedelaars en landlopers werd het *Maison de Refuge* in 1920 afgeschaft en omgevormd tot een krankzinnigengesticht, dat in 1921 de eerste patiënten opnam. De gebouwen werden in 1926 aangepast aan de nieuwe bestemming en tien jaar later werd een nieuw hospitaal bijgebouwd. Ondanks deze werken bleek al snel dat deze gebouwen in feite niet geschikt waren voor psychiatrische verpleging en werd besloten tot de bouw van een volledig nieuwe psychiatrische inrichting op de Rekemerheide, waarvan in 1967 de eerste steen werd gelegd. Het kasteel bleef leeg achter en de directie liet dan ook weten dat het grote historische complex dringend aan een nieuwe bestemming toe was. Het inrichten van het Provinciaal natuurcentrum in de oude gebouwen bleek uiteindelijk niet haalbaar en het domein werd in 1993 verkocht aan de nv Domein Reckheim. Gevels en daken van het kasteel werden gerestaureerd en de kasteeltuin heraangelegd. Het aldus vernieuwde en sedert 1994 als monument beschermde kasteel zal in de toekomst een culturele bestemming krijgen. Ondertussen werd ook Oud-Rekem als stadsgezicht beschermd.

BIBLIOGRAFIE

BUYLE M., *Rekem*, in GENICOT L.F. (ed.), *Het groot kastelenboek van België. Burchten en hoevekastelen*, Brussel, 1976, p. 207; COENEN J., *De kastelen van de Maaskant*, Maaseik, 1947, p. 45-62; VAN DE KONIJNENBURG R., *Het kasteel d'Aspremont-Lynden te Rekem*, in *Archeologica Belgica*, I, 1985, 2, p. 99-102; de SAUMERY P.L., *Délices du pays de Liège*, IV, Luik, 1744, p. 120-122; VERBOIS R., *Geschiedenis van Rekem en zijn keizerlijk graafschap*, Rekem, 1972, p. 354-357; *Bouwen door de eeuwen heen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Deel 14 n 3. Kantons Bilzen-Maasmechelen*, Turnhout, 1996, p. 290-296; *Het kasteel d'Aspremont-Lynden te Rekem*, Rekem, 1997, p. 1-29.

Mathieu Maesen

Tuin
(foto K. Vandevorst)

◀ Westgevel van het kasteel
(foto K. Vandevorst)

◀ Tuin
(foto K. Vandevorst)

LE ROEULX, HOSPITAAL SAINT-JACQUES

FAUBOURG DE BINCHE 1

*Gevels en daken van hoofdgebouw beschermd als monument
en de hele site met inbegrip van de hoeve beschermd als
landschap op 4 oktober 1974*

Het oude hospitaal Saint-Jacques in Le Roeulx is een mooi architecturaal geheel uit de 17de en 18de eeuw. Het bestaat uit een hoevegebouw, sinds 2001 ingericht als bejaardentehuis, en kloostergebouwen die in een vierkant rond de binnentuin liggen.

De geschiedenis van het hospitaal gaat terug tot de 13de eeuw. Paus Innocentius III preekte toen de vierde kruistocht (1202-1204). Boudewijn IX, de graaf van Vlaanderen en Henegouwen, besliste om ter kruisvaart te gaan. In Le Roeulx bereidt baljuw Boudewijn zich voor om hem naar het Heilig Land te volgen. Hij organiseert zijn vertrek en vertrouwt Eustachius III, heer van Le Roeulx, zijn huis en bijgebouwen toe om er een ziekenhuis op te richten voor pelgrims en armen. Zo wil hij zijn zielenheil verzekeren. Het ziekenhuis wordt gevestigd voor de stadspoorten van Le Roeulx, buiten de wallen die in 1785 werden gesloopt.

In het begin van de 17de eeuw wordt het ziekenhuis verlaten en wordt het een toevluchtsoord voor zwerwers. Claude de Croy, graaf van Le Roeulx, beslist echter om de oorspronkelijke idee van de stichter terug op te nemen en hij doet hiervoor beroep op religieuzen. In 1625 komen er vier zusters van La Madeleine van Ath aan in Le Roeulx. De aartsbisshop van Kamerijk overhandigt hen de sluier en wijst hen de regel van sint Augustinus toe. Het ziekenhuis zal zich onder hun impuls in de loop der eeuwen ontwikkelen. De gemeenschap zal groeien en verschillende bouwcampagnes zullen geleidelijk aan het uitzicht van dit architecturale complex wijzigen.

De kapel is ongetwijfeld het oudste nog bewaarde gebouw. Van de overige oorspronkelijke constructies blijft niets meer over. Het rijksarchief van Bergen beschikt over een plan van die kapel uit het eerste kwart van de 17de eeuw. Verder is er nog een merkteken van een steenhouwer van de 16de eeuw, die de kapel, althans gedeeltelijk, in die periode dateert. De kapel bevindt zich in een vierkant van 17de-eeuwse gebouwen. De site omvat eveneens een hoeve met paardenstallen, veestallen, een schuur en varkensstallen. Deze 18de-eeuwse constructies zijn gebouwd in een asymmetrische U-vorm. In 2000 werden ze gerenoveerd en opgenomen in het gebouw van een nieuw bejaardentehuis.

► Geaquareerde tekening van het hospitaal in het begin van de 17de eeuw. Links de poort en de stadsgracht (detail van plan 775, Cartes et Plans, Rijksarchief van Bergen)

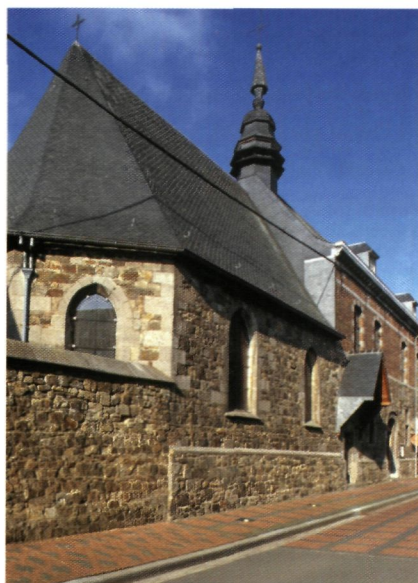

◀ Hoofdgevel van het oude hospitaal, met een gelijkvloers in traditionele stijl en een bovenbouw in Doornikse stijl
(© KIKIRPA Brussel)

◀ Interieur van het hospitaal, met goed bewaarde originele inrichting
(foto F. Dor
© MRW)

◀ De kapel in laat-gotische stijl
(foto F. Dor
© MRW)

De zusters laten in 1634 een overdekte verbinding bouwen tussen de bestaande kapel en de oude ziekenzaal (waar zich thans de noordelijke vleugel bevindt). Die bestond uit een ontvangstszaal en drie of vier kleine vertrekken. Een trap verbindt die met de noordelijke vleugel. Oorspronkelijk had dit gebouw maar één bouwlaag, met het jaartal in de muurankers van de gevel. Men komt er via een poort met gemoulureerde omlijsting. De deurstijl is afgewerkt met een korfboog. Hierop ziet men een laagrelief met de heilige Jacob en een brandend hart met de inscriptie CHARITAS. Drie smalle vensters met kruisbalk en voorzien van spijlen zijn uitgespaard in de zandstenen muur. Links geeft een poortje met een leien luifel toegang tot de kerk vanaf de straat. De monolithische latei vermeldt de wapenspreuk ESPOIR/EN DIEU ET/MON REFU/GE À LA/VIERGE. Het opschrift MONSTRA TE ESSE/16 MATREM 34 op het tablet van de kleine nis boven de poort bevestigt dat die toegang en de verlenging van de kapel tot dezelfde bouwcampagne behoren. Een eeuw later zal er nog een verdieping toegevoegd worden, zoals het jaartal 1736 aangeeft. Deze wordt in baksteen en blauwe hardsteen gebouwd. Ook de klokkentoren van de kapel wordt dan verhoogd. Aan de rest van de vierhoek wordt gedurende heel de 17de eeuw gewerkt. Bepaalde delen dragen een jaartal. Het klooster van 1716 vertoont een serie identieke vensters, allemaal met korfboog bekroond.

▲
Detail van de
ingangspoort met
het beeld van sint
Jacob, patroon van
de pelgrims
(foto F. Dor
© MRW)

In het verlengde van de straat en buiten de vierhoek wordt een nieuwe ziekenzaal in neoklassieke stijl in baksteen en blauwe steen opgetrokken. Vanaf dat ogenblik bevindt deze zaal zich in de as van de gebedsruimte en stemt aldus overeen met de traditionele hospitaalinrichting. De zaal is 1843 gedateerd en was eertijds in tweeën verdeeld met een hoog houten tussenschot. Hierdoor hadden mannen en vrouwen aparte ruimten. De zaal biedt plaats aan zestien zieken, waarop twee zusters toezicht hielden. Hun kamers op de verdieping gaven met twee vensters uit op de zaal. Het plafond van dit grote vertrek bevat drie roosvensters. Het middelste bevond zich boven een grote gietijzeren kachel, de beide andere zorgden voor een goede verluchting.

De binnendecoratie van het complex werd in de loop der tijd ingrijpend gewijzigd omdat de vertrekken in gebruik bleven en aangepast werden aan de moderne smaak. De versiering van de kapel, de kapittelzaal en de chambrettes van de religieuzen

met sober meubilair daarentegen ondergingen slechts weinig veranderingen.

Men weet maar weinig over de kwaliteit van de in Le Roeulx verleende zorg, over de bekwaamheid van de zusters, over de zieken die ze verzorgden. Uit de rekeningen blijkt dat ze courante geneesmiddelen kochten en dat ze zelf eenvoudige bereidingen maakten voor goedaardige ziekten. Wanneer er een ziekte voorkwam die hun bevoegdheid te boven ging, riepen ze er een arts of chirurgijn bij. Deze schrijven dan het gebruikelijke arsenaal toenmalige geneeswijzen voor: aderlatingen, lavementen, drankjes. De zusters moesten alle zieken opvangen, en dat zonder uitzondering, en bij voorrang de arme inwoners van Le Roeulx voorzover deze een aanbeveling konden voorleggen, ondertekend door de superintendanten van het ziekenhuis of door de pastoor. In de 18de eeuw wijzen de zusters de honderdjarige Marie Boucher af, omdat ze, hoewel zwak van gezondheid, niet ziek is. Hierop volgt er een proces tussen de zusters en de superintendanten van het ziekenhuis. Het vonnis luidde dat ze volgens hun reglement geen invaliden of besmettelijke zieken hoeven te aanvaarden. Die moesten ze daarvóór dus wel opnemen! In 1636 werden er overigens twee religieuzen bij het verzorgen van pestlijders besmet.

▲
Zuid- en westvleugel
van het 17de-eeuwse
hospitaal
(foto F. Dor
© MRW)

De oprichtingsaktes van het *hôpital Saint-Jacques* bevelen de zusters aan om de zieken te behandelen zoals ze Jezus Christus in eigen persoon zouden behandelen. Ze mogen de zieken dus nooit aan hun lot overlaten en nooit toestaan dat mannen en vrouwen samen zijn, noch in het ziekenhuis noch in de tuin. Hiervoor hadden de zusters een wachstelsysteem uitgedacht om de zieken zowel overdag als 's nachts te bewaken. Bij problemen riepen ze de arts of de chirurgijn, en in het ergste geval de priester voor de laatste sacramenten. Naast de ziekenzorg hebben de zusters ook andere opdrachten te vervullen. In de eerste plaats moeten ze de pelgrims en de arme voorbijgangers opvangen. Tot op vandaag vragen pelgrims op weg naar Compostella onderdak in het hospitaal. De zusters moeten eveneens instaan voor het onderwijs aan de arme jonge meisjes van de stad Le Roeulx. Voor de zustergemeenschap is hun onderwijsopdracht even belangrijke als de ziekenzorg. Hun school en pensionaat ontwikkelen zich in de loop der tijd dermate dat ze in de 19de eeuw tegenover het ziekenhuis het *Institut Saint-Joseph* oprichten.

In de Franse Revolutie ontsnapt het klooster aan de wet die de religieuze gemeenschappen opheft, en dat wegens het nut ervan. Het verandert ondanks

alles van naam en wordt het burgerlijk gasthuis van Le Roeulx. De geschiedenis van de site gaat door. Dankzij de wil van de bewoners kon het weerstand bieden aan de tand des tijds en dat zowel wat zijn structuur als wat zijn opdracht betreft. Het *hôpital Saint-Jacques* is thans een tehuis voor bejaarden en ook de diensten van het OCMW van Le Roeulx zijn er gehuisvest.

BIBLIOGRAFIE

DEVESELEER, *Centre Public d'Aide Sociale. Ancien hôpital Saint-Jacques*, dans *Le patrimoine monumental de la Belgique. Province de Hainaut. Arrondissement de Soignies*, 23/1 Liège, 1997, p. 431-435.
HAUQUIER A., *L'hôpital Saint-Jacques du Roeulx (du XIIIe au XXe siècle)*, Mons, 2001.

Alexandra Hauquier

LESSINES, HOSPITAAL NOTRE-DAME À LA ROSE

PLACE ALIX DE ROSOIT

Beschermde als monument op 14 maart 1940 en opgenomen
op de Liste du Patrimoine exceptionnel de Wallonie

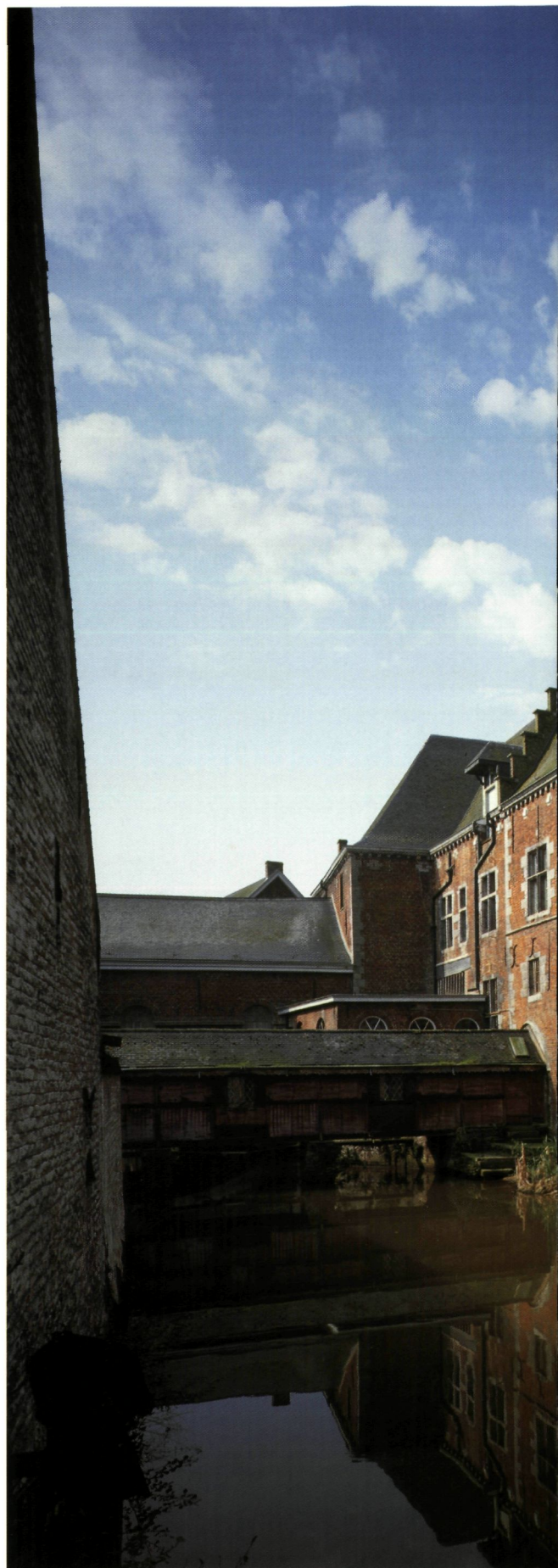
Het hospitaal *Notre-Dame à la Rose* werd in 1242 gesticht door Alix de Rosoit, weduwe van Arnold IV van Oudenaarde, heer van Lessen en grootbaljuw van Vlaanderen. Lessen was op dat ogenblik een stad in volle expansie en het hospitaal zou vlug vele voorrechten en aanzienlijke giften krijgen.

Het hospitaal van Lessen heeft zijn sociale rol als opvang en verzorging van behoeftigen en zieken, tot in 1980 uitgeoefend. Dit record van lange duur kan verklaard worden door de kwaliteit van de structurele organisatie van de site en de ononderbroken aanwezigheid van zusters augustinessen, die het hospitaal beheerden van bij de stichting tot aan de Franse Revolutie en daarna ook in de 19de en 20ste eeuw ter plaatse bleven. Het hospitaal werd vervolgens opengesteld voor bezoekers, die de prachtige gebouwen konden ontdekken, alsmede de collecties die herinneren aan het dagelijks werk van de zusters ten dienste van God en de medemens, alsook de evolutie van de ziekenhuizen en acht eeuwen gezondheidszorg.

Die nieuwe bestemming van het gebouw en het toenemende aantal bezoekers waren zonder twijfel bepalend voor de redding en de evolutie ervan in de loop van de laatste 20 jaar. Van middeleeuwse bouwval, die haar functie als ziekenhuis niet meer kon vervullen, werd het een belangrijke representatieve getuige van de geschiedenis van de medische en sociale structuren van de streek.

Het hospitaal *Notre-Dame à la Rose* is één van de laatste voorbeelden van een autarkische hospitaalsite volgens de concepten van het Ancien Régime. Het bevat immers nog een hoofdgebouw op de linkeroever dat terzelfdertijd als klooster en als ziekenhuis dienst deed, een tot 1990 actieve boerderij op de rechteroever, tuinen, een ijskelder, een kerkhof en de Dender die er doorvloeit. Niet alleen de conserveringstoestand van de site is opmerkelijk maar ook het feit dat de gebouwen en hun geschiedenis onlosmakelijk met hun inhoud verbonden zijn. De vele bewaarde kunstwerken en medische antiquiteiten in hun oorspronkelijke omgeving, dragen ruim bij tot het uitzonderlijke karakter van het oude Lessense hospitaal.

► Oostelijke vleugel langs de Dender, die de scheiding vormt van het hospitaal met de boerderij (foto G. Focant © MRW)

▲
Portaal met
streekgebonden en
barokke invloeden
(foto G. Focant
© MRW)

De oude gebouwen, verbouwd in de 16de en 18de eeuw, liggen in een harmonieus vierkant rond het klooster en zijn binnentuin. De diverse constructies zijn gebouwd in de toenmalige stijlen: laatgotiek voor het klooster, barok voor de kapel en het portaal van de hoofdgevel, renaissance voor de trapgevels.

De geschiedenis en de evolutie van denkbeelden vinden eveneens hun weerslag in de wetenschappelijke of artistieke collecties. Die hebben een uitzonderlijke waarde, gelet op de vele banden tussen die voorwerpen en het dagelijkse en/of spirituele leven van de gebruikers ervan. Een voorbeeld: in de oude refter van de gemeenschap bevindt zich nog een cyclus van veertien doeken die vertellen over de passie van Christus. Daarop zijn de portretten van de schenkers te zien: burgers van de streek, oversten van de instelling, religieuzen of hun verwanten. Het kerkhof bevat daarenboven nog enkele grafstenen van die stichters.

Gezicht op het
kloosterhospitaal
vanaf de binnenkoer
van de boerderij
(foto G. Focant
© MRW)

De stichting van het hospitaal door Alix de Rosoit kaderde duidelijk in de destijds veel beoefende persoonlijke naastenliefde, die later door de Kerk wordt overgenomen en zelfs gekanaliseerd, zoals blijkt uit de oprichting van hospitalen zoals het *hospice Comtesse* van Rijsel, het Sint-Janshospitaal in Brugge en het Sint-Elisabethhospitaal in Antwerpen. Rijke burgers, notabelen van aanzien, machtige heersers die zich zorgen maakten om hun nakend einde en daarom aanzienlijke giften aan de armen deden om aldus hun misstappen en hun zonden af te kopen, toonden zich op die manier heel edelmoe-dig ten opzichte van de vrome stichtingen.

Die hospitalen waar de armen, de uitgestoten en de zieken verzorgd werden, waren de echte voorlopers van onze huidige sociale structuren. Ook al kunnen liefdadigheidswerken aan de milde weldoeners het eeuwig heil garanderen, het concrete voorwerp van weldadigheid, zowel voor de gemeenschap als voor de schenkers en de weldoeners van de instelling, is de arme die in het hospitaal verzorgd wordt. Die typisch middeleeuwse opvatting van hulp aan de minstbedeelden zal in de 17de en 18de eeuw progressief evolueren naar openbare weldadigheid.

Na de Franse Revolutie nam de staat de organisatie van de structuren voor hulp aan de noodlijdenden en zieken op zich. Dit zou leiden tot een aanzienlijke wijziging van de mentaliteit en de organisatie van de hospitalen. Het ziekenhuis van Lessen is hier een mooi voorbeeld van. Bepaalde gebouwen, die in de 19de en 20ste eeuw heringericht werden voor de

diensten van de Commissie voor burgerlijke godshuizen (de latere Commissie voor openbare onderstand), leggen ook thans nog materieel getuigenis af van een geleidelijke laïcisering van de ziekenhuizen en de structuren van sociale bijstand.

Het hospitaal is tevens een belangrijke getuige van de vooruitgang van de medische wetenschap. De opvattingen over de structuur en de werking van het lichaam, over ziektes en hun oorsprong en over de verzorging van de zieken, zijn aanzienlijk veranderd, en hebben hun sporen nagelaten in de structuur van de gebouwen en in de farmaceutische en medische collecties die thans nog in het ziekenhuis bewaard worden.

Volgens de vroegere concepten weerspiegelt de toestand van het lichaam de toestand van de ziel en zijn de spirituele noden onlosmakelijk verbonden met de zorg voor het lichaam. De kapel en de ziekenzaal fungeren als een symbiose, gematerialiseerd door de architecturale configuratie van die twee zalen die in elkaars verlengde liggen.

Bij de heropbouw van de kapel en de ziekenzaal in de 17de en 18de eeuw bleef die architecturale en functionele band behouden. De eerste ziekenzaal is bovendien een toepassing van de toenmalige theorieën over miasmen en lichaamsvochten, waarbij men dacht dat de lucht door pathogene miasmen bedorven kon worden. Men bouwde toen grote ziekenzalen waarin verse lucht binnengebracht werd door luchtstromingen die weerzinwekkende dampen wegwerkten. De grote ziekenzaal met zijn hoge

vensters, raampjes in die vensters en het luik in het plafond is een mooi voorbeeld van die architectuur van een 'pneumatisch' ziekenhuis.

In de 19de eeuw werden nieuwe zalen gebouwd. De zaal over de Dender in neoklassieke stijl getuigt van de opvattingen van de hygiënische geneeswijze als gevolg van belangrijke wetenschappelijke vondsten als deze van Pasteur, Lister, Semmelweiss en anderen. Tenslotte vormt de bouw van de derde en de vierde ziekenzaal omstreeks 1865 een belangrijk keerpunt in de architecturale evolutie van de plaats. Men stelt vast dat de ziekenhuisfunctie die tot dan tot de linkeroever van de Dender beperkt bleef, zich nu ook op de rechteroever gaat uitstrekken en geleidelijk het neerhof van de boerderij zal inpalmen. Het ziekenhuis wordt vanaf dan vooral gezien als een functionele plaats waar architecturale kwaliteit in de ogen van de oprichters niet meer op de eerste plaats staat: de gebouwen in het verlengde van het historisch vierkant vloeken met het architecturale ontwerp van de vorige eeuwen.

Sinds het midden van de jaren 1980 hebben er verschillende restauraties plaatsgevonden. Na de werken aan het dak van het vierkant, die verschillende jaren geduurd hebben, werd er begonnen met het consolideren van de vroegere, waarschijnlijk in de 16de eeuw verbouwde funderingen, op eiken balken, van de oostelijke vleugel langs de Dender. Men stelde immers onrustwekkende barsten en een verzakking naar de Dender toe vast. De noordelijke en oostelijke gevels hebben ook de andere gedeelten van het gebouw gedestabiliseerd, die daardoor eveneens dreigden in te zakken, wat complexe werken van burgerlijke bouwkunde noodzaakte. Er werd overigens overgegaan tot het consolideren van de noordgevel om deze verzakkingen tegen te gaan. Die werken begonnen in het begin van de jaren 1990. Daarna werd de noordgevel uit de 17de eeuw gerestaureerd. De beschadigingen door waterinsijpeling noodzaakten de vervanging van veel originele blauwe steen uit Maffle door *petit granit* uit Zinnik.

In 1999 werd er een bestek voor restauratie en toeristische valorisatie van de plaats opgemaakt. Hiervoor moesten een reeks voorafgaande studies over het houtwerk, de decors, de gevels en de glasramen uitgevoerd worden. Een Europese offerteaanvraag leidde tot de samenstelling van een multidisciplinair team: restauratie, architectuur, stabiliteit, speciale technieken, scenografie, verlichting. In april 2001 werd dit bestek geselecteerd door de Waalse en Europese overheid en in augustus konden belangrijke werken starten. Door de toeristische valorisatie

▲ Tweede ziekenzaal
of salle hygiéniste,
eerste helft
19de eeuw
(foto G. Focant
© MRW)

▲ Eerste ziekenzaal,
reconstructie van
het 17de eeuwse
uitzicht
(foto G. Focant
© MRW)

▲ Apotheek, tweede helft 19de eeuw
(foto G. Focant
© MRW)

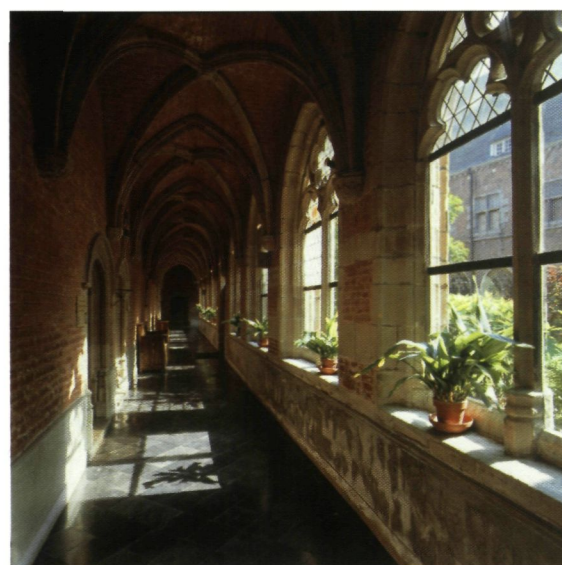
en een grotere gerichtheid op de stad, moet het hospitaal de motor worden van de economische heropleving en van de valorisatie van het stedelijk weefsel. Er is een nieuw bezoekerscircuit met recent ingerichte zalen, waar het leven van de gemeenschap en de geschiedenis van de geneeskunde voorgesteld worden. Dit circuit vestigt eveneens de aandacht op het autarkische aspect van de site. Voor de boerderijgebouwen wordt een project ontwikkeld dat tegelijkertijd toeristisch en cultureel van aard is. In de schuur is een tussenliggende verdieping ingebracht voor tijdelijke tentoonstellingen op twee niveaus en een spektakel. Het neerhof van de hoeve is ideaal voor vertoningen in open lucht. Deze werken worden betoelaagd met Europese fondsen (FEDER), het Waalse Gewest (de Afdeling erfgoed en het Commissariaatgeneraal voor toerisme) en de Franse Gemeenschap.

In het kader van die grote bouwwerf werd er door de archeologische diensten van het Waalse Gewest een grote archeologische noodopgraving gerealiseerd. In de ondergrond van de eerste ziekenzaal werden interessante overblijfselen gevonden van de vroegere gebouwen, wellicht de muren van de eerste kapel, verschillende niveaus met begraafplaatsen, talrijke geraamten, funeraire offergiften, een kalkput en enkele muntstukken. Daarenboven kon men zich bij de opgravingen in de zuilengalerij een idee vormen van het belang van de gebouwen op die plaats (infirmierie, wasplaats) vóór de grote verbouwingswerken van de 16de, 17de en 18de eeuw.

Het is onmogelijk om hier zelfs maar een beperkte lijst te geven van de belangrijke stukken van de collectie van het *hôpital Notre-Dame à la Rose*. De inventaris van de laatste twee jaren vermeldt niet

minder dan 15.000 voorwerpen. We zullen ons hier tot enkele artistieke en wetenschappelijke pareltjes beperken. Ere wie ere toekomt: aan het indrukwekkende archievenfonds zijn reeds eindejaarsverhandelingen en andere studies gewijd. De collectie omvat onder andere prachtige pauselijke bullen uit de 12de eeuw (Innocentius IV) en vele akten of charters met hun zegels (met name van Margaretha van Constantinopel en de heilige Lodewijk, midden 13de eeuw). Bij de kunstverzamelingen vermelden we een mooie piëta in gepolychromeerd hout uit het einde van de 15de eeuw, porseleinen serviezen uit Doornik, Brussel en Limoges, een zilveren reliekenkast van sint Augustinus uit de 15de eeuw, kofferbanken en credenstafeltjes uit de 15de eeuw, een allegorie van het religieuze leven (olieverf op hout, tweede helft van de 16de eeuw), een kopie van *Notre-Dame de Grâce* van Kamerijk uit de 15de eeuw. Hier dient ook een uitzonderlijke paneelschildering uit het einde van de 16de eeuw vermeld te worden: op de Bewening van Christus door de heilige vrouwen is een gebaarde Jezusfiguur met borsten te zien. Dit is een zeldzame en unieke voorstelling van Christus als 'voedster', een thema dat nochtans vaak voorkomt in de geschriften van de grote mystiekers van de christelijke traditie. En last but not least de medische en farmaceutische collecties van het ziekenhuis waardoor men zich een precies beeld kan vormen van de behandelingen en de ziekenzorg in de loop der eeuwen. Naast aderlatingsschalen en lancetmessen zijn er ook vele klisters in

▼ Laatgotisch
kloosterpand
(foto G. Focant
© MRW)

▲
Voormalige eetzaal
van de gemeen-
schap, met schilde-
rijen van de Passie
van Christus
(foto G. Focant
© MRW)

▲
Kapel met barok
meubilair
(foto G. Focant
© MRW)

messing of tin. Dat alles om de beruchte slechte lichaamssappen te verwijderen. Verschillende chirurgenuitrustingen geven ons een beter inzicht in de 17de-, 18de- en 19de-eeuwse technieken voor schedelboringen en amputaties. Een koffertje uit de 19de eeuw verdient bijzondere aandacht: het gaat immers om een ambulance-uitrusting van de keizerlijke wacht van Napoleon. Op de amputatiemessen is de naam Grangerelt gegraveerd, een messenmaker van de keizer. Die uitrusting behoorde waarschijnlijk toe aan J.D. Larrey, hoofdchirurg van de keizerlijke wacht. Gynaecologie en obstetrica zijn aanwezig met een bevallingstafel (einde 18de eeuw), verlostangen (19de eeuw) en een embryotoom (jaren dertig). De elektrotherapie komt eveneens aan bod met mooie inductietoestellen (begin 19de eeuw) en hoogfrequentiegeneratoren (begin 20ste eeuw). Het zou ons te ver voeren om alle toestellen hier te gaan opsommen.

Als besluit kunnen we stellen dat het hospitaal *Notre-Dame à la Rose* een uitzonderlijk voorbeeld is van de evolutie van de ziekenhuisarchitectuur, van de geschiedenis van de gezondheidszorg, van de geschiedenis van het kloosterleven, de mentaliteit en de ideeën.

BIBLIOGRAFIE

BENAVENTE R., DEBRUYN R. en DULIERE P., *L'Hôpital Notre-Dame à la Rose de Lessines, La tradition renouvelée*, in *Cahiers de l'Urbanisme*, 35-36, 2001, p.82-91; CHEVALIER A. et DEBRUYN R., *Hôpital Notre-Dame à la Rose, Lessines, Belgique*, in *Bulletin de l'Association Européenne des Musées d'Histoire des Sciences Médicales*, 31, 2001, p.8-15; Id. (ed.), *Huit siècles d'histoire, l'Hôpital Notre-Dame à la Rose, Lessines*, Lessines, 2001; DEBUSSCHERE P.-M., *L'Hôpital Notre-Dame à la Rose de Lessines*, in *Revue médicale de Bruxelles*, 17/5, 1996, p.346-354; DERAMAIX I., *Lessines Hôpital Notre-Dame à la Rose-L'intervention archéologique*, in *Cercle royal d'Histoire et d'Archéologie d'Ath et de la région, Etudes et documents*, dl. XVII, 2003; DEVESELEER J., *Hôpital Notre-Dame à la Rose*, in *Le patrimoine monumental de la Belgique. Province de Hainaut. Arrondissement de Soignies*, 23/2, Luik, 1997, p. 535-54; VIATOUR A., *L'accompagnement spirituel et médical des malades à l'Hôpital Notre-Dame de Lessines aux XVIIe et XVIIIe siècles* (onuitg.lic.verh.), U.L.G., Luik, 1998; YERNAUT J.-P., *Deux grands guérisseurs de la région: la sœur Marie-Rose Carouy (1851-1923) et l'abbé Auguste Marie Ghislain Reveillon (1912-1989)*, in *Bulletin trimestriel du Cercle royal d'Histoire et d'Archéologie d'Ath*, dl.10, nr. 213, 2003. www.notredamealarose.com

Raphaël Debruyne, Museum hôpital Notre-Dame à la Rose

LEUVEN, SINT-ELISABETHGASTHUIS

BRUSSELSESTRAAT 63-65

Beschermde als monument op 19 april 1937

De geschiedenis van het Leuvense gasthuis begon circa 1090-1095 in de omgeving van de Sint-Jacobskerk. In 1222 verhuisde de instelling naar de huidige plaats. De verzorging van de behoeftigen gebeurde aanvankelijk door broeders en zusters. Sedert de tweede helft van de 13de eeuw stonden hiervoor alleen nog vrouwen in, die vanaf 1479 de regel van Augustinus volgden. Van het middeleeuwse gasthuis dat tussen 1218 en 1222 werd gebouwd, bleef weinig bewaard, behalve de bekende romaanse poort die thans toegang verleent tot de inkomhal van het Leuvense cultureel centrum. Ook in de romaanse periode was dit de hoofdtoegang tot het gasthuiscomplex. Waarschijnlijk kon men via deze poort de grote zaal betreden waar zieken en reizigers overnachtten. Die grote zaal of *beyaert* die in de loop der jaren meermaals verbouwd was, werd wegens bouwvalligheid afgebroken in de 19de eeuw. Hiermee verdween één der meest typische onderdelen van het gasthuis. Aan de oostzijde van de grote ziekenzaal bevond zich eertijds een romaanse kapel, op dezelfde plaats als het huidige gotische gebouw: opgravingen in 1982 hebben de romaanse funderingen blootgelegd. Een grote brand in 1363 en een ingrijpende reorganisatie op het einde van de 15de eeuw zorgden voor een bijna volledige vernieuwing van het gebouwenbestand.

▼
Buitenzicht van de
pandgang en Dijle
(foto K. Vandevorst)

▲
De oostelijke
pandgang met het
waterbekken
(foto K. Vandevorst)

De 16de eeuw was een ware bloeiperiode voor het gasthuis en dat weerspiegelde zich in een intense bouwactiviteit. De laatgotische kapel werd circa 1490-1515 opgetrokken dank zij de vrijgevigheid van de Portugees Velasques de Lucena, hofpredikant van Margaretha van York. Uitwendig heeft zij haar gotisch karakter behouden. Inwendig is de barokisering van de ruimte opvallend. Ook de neogotische brandglasramen (1887) van Samuel Coucke uit Brugge in het koor, zijn een blikvanger. Ook in de 16de eeuw werden nieuwe kloostergebouwen opgericht: de kloostervleugel met de bewaarde delen van het pand dateren uit die tijd. In de laatgotische vensteropeningen van de oostelijke pandvleugel zijn nog enkele fragmentjes van het oorspronkelijke glaswerk aanwezig. De merkwaardige gebrandschilderde medaillons met heiligen en schenkers van circa 1520 zijn bewaard in het Stedelijk museum Vanderkelen-Mertens en in de Koninklijke musea voor kunst en geschiedenis te Brussel.

In de kloostervleugel bevonden zich de keukens, alsook de werk- en leefkamers van de zusters, op het gelijkvloers. De inrichting van deze vertrekken dateert uit de 17de of 18de eeuw. Opvallend herschilderd in de oorspronkelijke kleurtinten is de eetkamer of *refectorium*, gelegen vlakbij het waterbekken van de pandgang. De refter is een gaaf bewaard geheel en werd ingericht door toedoen van pastoor Hendrickx (1789-1792). De slaapkamers van de zusters waren gelegen op de verdieping en werden

▲
Zuidkant van de
kapel
(foto K. Vandevorst)

►
Trompe-l'oeil
schildering
van een venster
in de eetkamer
(foto K. Vandevorst)

tijdens de restauratie verbouwd tot vergaderruimten. De cellen lagen aan weerszijden van een centrale gang, en waren van elkaar gescheiden door een muur of een houten beschot. Deze slaapzaal of *dormitorium* stond in rechtstreekse verbinding met de kapel, in dit geval met het zogenaamde nonnenkoor op de orgeltribune. De trapzaal is met fraaie rocailles in stuc en in houtsnijwerk versierd (derde kwart 18de eeuw). De zolder met twee verdiepingen deed vroeger dienst als opslag- en droogplaats. Merkwaaardige 18de-eeuwse interieurs bevinden zich nog in het zogenaamde Monseigneurkwartier, ook *presbyterium* genoemd, waar eertijds de bisschop verbleef wanneer hij op bezoek kwam. Vermeldenswaard zijn de kamers die behangen zijn met goudleder, en met beschilderd linnen. De overige gebouwen van het gasthuiscomplex zijn zichtbaar vanop de binnenkoer. Het hoofdgebouw tussen kerk en klooster dateert van 1735 en heeft sedert 2003 een horecafunctie. Hier situeerden zich onder meer de

▼
18de-eeuwse
interieur
in de eetkamer
(foto K. Vandevorst)

◀ Detail van de
romaanse poort
(foto K. Vandevorst)

burelen van de overste, en vermoedelijk ook de apotheek met de distilleerderij. Het poortgebouw aan de Brusselsestraat en de hoevegebouwen met wagenhuis stammen uit de 16de eeuw, doch ondergingen talrijke verbouwingen en wijzigingen (17de-20ste eeuw). Een grote schuur met bakhuis sluit de binnenkoer af aan de zuidzijde. Wagenhuis en schuur werden door brand verwoest in 1993 en heropgebouwd voor een nieuwe functie in het kader van het cultureel centrum. Ook het hiernaast gelegen dienstgebouw dat opnieuw bij de kloostervleugel aansluit, deed oorspronkelijk wellicht dienst als schuur, graan- en moutzolder. De overige functies als brouwerij, pers, kuiperij, zijn niet exact te situeren.

Het huidige klooster, hoe omvangrijk ook, maakt slechts twee derden uit van het oude gasthuiscomplex. Het grootste deel van de verdwenen gebouwen werd gesloopt voor de oprichting van een nieuw hospitaal door architect A. Van Arenbergh (1840-1868). Oost- en zuidvleugel van dat 'nieuwe' ziekenhuis moesten circa 1960 op hun beurt plaats ruimen voor de constructie van het huidige Sint-Pietersziekenhuis.

BIBLIOGRAFIE

BERGMANS A., *Vernieuwde interieurs uit het derde kwart van de 18de eeuw in het oude klooster van het Sint-Pietersgasthuis*, in *Schatten der armen* (tentoonstellingscat.), Leuven, 1988, p. 225-234; ID., *Het Augustinessenklooster Brusselsestraat 63*, in *Open Monumentendag 15 september 1991 Leuven*, Leuven, 1991, p. 13-17; BERGMANS A. en VAN DIJCK L., *Luister naar schilderijen in het Leuvens Augustinessenklooster*, in *M&L*, extra nummer Open Monumentendag, 1991, p. 15-17; VANDENBROECK P., *Historische nota* (onuitg. nota), 1976.

Anna Bergmans, *M&L*

LIERNEUX, PSYCHIATRISCH INSTITUUT

RUE DU DOYARD

In 1884 werd in de provincie Luik op het vlak van geestelijke gezondheidszorg een vernieuwend project opgestart. Lierneux, een dorp met een landelijke, industrieloze en behoudsgezinde gemeenschap werd door de Belgische regering, in overleg met de gouverneurs van de Waalse provincies, uitverkoren om een *Colonie* krankzinnigen te huisvesten. Het oorspronkelijke doel van dit project was een oplossing te vinden voor de Franstalige zwakzinnigen die verbleven in gastgezinnen te Geel. Het reglement, in voege vanaf 1885, definieerde de verantwoordelijken voor de *Colonie*. Het *Comité permanent d'inspection et du surveillance* controleerden het personeel en de economische en medische aspecten van de organisatie. Een *comité de placement* was verantwoordelijk voor de plaatsing van de zieken in de daarvoor in aanmerking komende families. Om de rust en veiligheid in het dorp te verzekeren werd Lierneux verdeeld in drie secties met aan het hoofd van elke sectie een *garde de section*.

▼ Oudste gebouw van de 'Colonie', eertijds infirmerie en directeurswoning (foto G. Focant © MRW)

Het eerste gebouw werd opgericht in 1888 – in een periode waar alle patiënten werden ondergebracht bij gezinnen in het dorp – en had een multifunctionele inslag: een infirmerie voor de zieken en de meest geagiteerde patiënten, een huis voor de directeur en administratieve lokalen. Dit is momenteel de onthaalvleugel, waar onder meer de medische directie, het secretariaat en de sociale dienst zijn samengebracht. Deze eclectische constructie bestaat uit een vleugel met twee niveaus, met aan de uiteinden twee licht vooruitspringende gebouwen van dezelfde hoogte. De klassieke inspiratie van het gebouw is te herkennen aan de strakke structuur van de gevels, die regelmatig worden onderbroken door rondbogen, aan de symmetrisch aangebrachte driehoekige frontons en aan het axiale karakter via een uitspringend middenportaal. Net zoals in de traditionele architectuur van de streek bestaat het metselwerk uit platte schistbreukstenen en vensterlijsten in baksteen, terwijl het leien dak laag is om minder weerstand aan de wind te bieden. De smalle veranda met verdieping aan de zijkant van het gebouw geeft toegang tot de directeurswoning en is waarschijnlijk iets later gebouwd. Aan de kant van de hoofdgevel loopt deze constructie in glas en gietijzer uit op een vooruitstekende boog.

Op de vooravond van de Eerste Wereldoorlog waren er gemiddeld 500 krankzinnigen bij diverse families in het dorp geplaatst en verbleven een dertigtal zieken in de infirmerie. Tijdens deze oorlog werd Lierneux gespaard maar het aantal patiënten was sterk gedaald: het tekort aan voedsel en de Spaanse griep hadden de bevolking van het dorp uitgedund en noopten vele families om hun geplaatste patiënten naar de infirmerie te sturen omdat de middelen ontbraken om in hun onderhoud te voorzien.

Omdat het aantal patiënten met psychiatrische problemen bovendien was toegenomen in verhouding tot de zwakzinnigen, was het noodzakelijk dat de gezinsplaatsing werd aangevuld met opvangplaatsen waar professioneel opgeleide mensen voor de begeleiding zorgden. Na de oorlog blies de directeur dokter Joseph Massaut nieuw leven in de *Colonie* en werden er plannen gemaakt voor een grote architecturale uitbreiding. Een nieuwe infirmerie alsook vier paviljoenen voor observatie en opvang van matig geagiteerde patiënten (aan de ene kant mannen, aan de andere kant vrouwen) werden gebouwd tussen 1922 en 1928 volgens een plan, ontworpen door M. Remouchamps, provinciaal architect, en uitgevoerd door J. Legros, zijn opvolger. Deze

gebouwen liggen verspreid in een groot park omzoomd met een groene gordel, die de overgang vormt tussen het dorp en de akkers. De keuze voor paviljoenbouw ligt in de lijn van de filosofie waarop het project berust, enerzijds door het geïntegreerde karakter ervan en anderzijds door de geruststellende pittoreske sfeer van de gebouwen die de patiënten een humaan onderdak bieden.

Architectuurhistorisch gezien passen deze vijf gebouwen in de traditioneel geïnspireerde, streekgebonden stijl, die vooral in tuinsteden en op het platteland vrij geliefd is. Die stijl vormt een reactie op de modernistische tendensen, waarvan de vormen met hun strakke lijnenspel en decoratieve soberheid als te streng worden ervaren. De gekozen architectuur daarentegen doet een beroep op lokale materialen -vaak gecombineerd met het oog op kleur- en op pittoreske vormen. Vandaar de diversificatie van volumes, de enigszins uitgewerkte structuur van het lichtjes vooruitstekende dakwerk en de vensters met spijlen. In deze bouwwijze komt iets terug van de cottagestijl, die het ideaal illustreert van een vredig leven en de terugkeer naar de natuur. De vrij lage paviljoenen gaan zoveel mogelijk op in het landschap en creëren een familiale en comfortabele sfeer, in scherp contrast met het ontmenselijkende beeld van de instelling.

Rond 1950 wordt het *Pavillon des tilleuls* gebouwd en in 1972 werd l'*horizon* in gebruik genomen. De term *colonie* raakte vanaf de jaren zestig in onbruik: de opvang van patiënten in de paviljoenen werd belangrijker dan voordien en door de politiek-economische veranderingen in Azië en Afrika werd het woord meer een meer een anachronisme. In 1962 werd de nieuwe naam *Institut Psychiatrique Provincial de Lierneux*. Momenteel verblijven ongeveer 360 patiënten in de paviljoenen en 120 patiënten bij gastgezinnen.

BIBLIOGRAFIE

COLIGNON A., *L'Institut Psychiatrique Provincial de Lierneux 1884-1984*, Luik, 1984; MEURICE E., *Lierneux 1884-1984. Psychiatrie d'hier et d'aujourd'hui*, Luik, 1984.

Sigrid Dehaeck

Jacques Deveseleer, DGATLP Patrimoine,
Monuments et Sites

▲
Observatiepaviljoen
Les Doyards
(foto G. Focant
© MRW)

▼
Infirmierie voor
mannen en vrouwen,
1922-1928
(foto G. Focant
© MRW)

LUIK, ABDIJ VAN SAINT-LAURENT

RUE SAINT-LAURENT 79

De stichting van de abdij, gewijd aan *Saint-Laurent*, gaat terug tot 965. Tijdens het bewind van prinsbischof Reginhard (1025-1037) wordt de abdij voltooid en worden er 30 benedictijnermonniken geïnstalleerd. Gedurende ongeveer acht eeuwen, kent de abdij periodes van voor- en tegenspoed. Als dochterinstelling van Cluny, kent de abdij een grote bloei van 1096 tot 1227, dankzij haar theologische school geleid door de gekende scholasticus Rupert

▲
Straatgevel van het
portaal, gebouwd in
het midden van de
15de eeuw
(foto G. Focant
© MRW)

de Deutz, opdrachtgever van de beroemde Madonna die het Kind voedt, de Madonna van Dom Rupert genaamd, bewaard in het Museum voor kunst en geschiedenis van het land van Luik. Na een crisisperiode (1227-1404) wegens een verslapping van de tucht en de rampzalige financiële situatie, wordt het gelukkig gespaard tijdens het beleg van Luik in 1468 door Karel de Stoute. De gouden eeuw (1506-1568) van restauraties en herinrichtingen wordt gevolgd door de plundering en de brand van de abdij door de geuzen van Willem van Nassau in 1568. Tijdens de 17de en 18de eeuw herstellen en verfraaien de abten Oger de Loncin, Gérard de

▲▲
Venster van de
achtergevel van het
poortgebouw
(foto G. Focant
© MRW)

▲
Het inkomportaal
uit de 15de eeuw,
gezien vanop de
binnenkoer
(foto G. Focant
© MRW)

Sany, Guillaume Natalis, Grégoire Tutélaire, Grégoire Lembor en Grégoire Biquet de abdij. Onder de Eerste Franse Republiek wordt de abdij militair hospitaal en twee jaar later, in 1795, *Hôpital de la liberté*. Het volgend jaar worden de goederen van de voormalige benedictijnerabdij geconfiscieerd en verdeeld. Na de afbraak van de abdijkerk in 1809, vormt het Hollands Regime (1815-1830) de abtskwartieren om tot kazerne. In 1836 krijgt het militaire ziekenhuis hulp van dertien augustinessen. Pas in 1920 wordt de westelijke vleugel van het kloostergebouw, begonnen door de monniken, afgevoerd. Twintig jaar later neemt het Rode Kruis de

▲
Op de binnenplaats
met het gebouw
du Vivier zijn
renaissancezuilen
opgesteld, afkomstig
van het prinsbis-
schoppelijk paleis
(foto G. Focant
© MRW)

leiding van het militair hospitaal van Luik over, dat door de Duitsers bezet wordt in 1944. In 1948 begint de dienst van de militaire gebouwen met de restauratie van de gebouwen, die pas in 1953 zal afgewerkt worden. Met de herstructurering van het Belgische leger in 1990 beperken de activiteiten zich tot het bouwen van een polikliniek en een militair farmaceutisch centrum. Na de derde regionale directie van de bouw en de 10^e compagnie van de transmissietroepen is Saint-Laurent thans de zetel van het 3^e regionaal centrum voor infrastructuur.

De thans nog bewaarde gebouwen staan opgesteld rond twee opeenvolgende binnenkoeren. De erekoer, toegankelijk langs een portaal van de 15de eeuw, wordt gevormd door het abtskwartier van de 17de-18de eeuw, het zogenaamde gebouw *du Vivier* uit de 17de eeuw en tenslotte aan de straatzijde een neogotisch bouwwerk dat in 1904 de 18de-eeuwse

▼
Detail van een
gebeeldhouwde
renaissancezuil
(foto G. Focant
© MRW)

stallingen verving. Rond de waterput zijn de authentieke zuilen van het oude prinsbischooppelijk paleis opgesteld. De tweede binnenkoer wordt omsloten door drie zijden van het 18de-eeuwse klooster. De vierde zijde was eertijds gesloten door de 12de-eeuwse abdijkerk in Maaslandse-Rijnlandse stijl, die in 1809 werd afgebroken.

Het imposante kalkstenen inkomportaal uit de 15de eeuw werd waarschijnlijk opgetrokken onder Henri d'Elche, die abt was van 1434 tot 1459. Dit portaal werd gedeeltelijk afgebroken in 1893 en toen gerestaureerd naar oude gravures. Een brede

◀ Trap in Lodewijk XV-stijl, gelegen in de oostelijke vleugel (foto G. Focant © MRW)

Laurentius, verwijzend naar zijn marteling, en het wapenschild van abt Grégoire Lembor.

Het interieur van het 18de-eeuwse kloostergebouw valt op door haar indrukwekkende deuren met korfboog en de mijter en abtsstaf van de abt. De gewelven steunen op toscanse pilasters en verdelen de lange ruimte in traveeën. De eretrap is zeer monumentaal uitgewerkt. De trapleuning in sierlijk ijzersmeedwerk in Lodewijk XV-stijl werd vervaardigd door een Luikse slotenmaker en vertoont sierelementen die typisch zijn voor het Luikse edelsmeedwerk. De majestueuze ontvangstaal baadt in het licht en vertoont een interessant plafond met panelen. Boven de vensters zijn in de hollijst de mijter en de abtsstaf verwerkt, tussen rocaille- en palmmotieven. Boven de ingangsdeur een rocaillecartouche met het rooster van Sint-Laurentius en nogmaals de mijter en de abtsstaf.

BIBLIOGRAFIE

Saint-Laurent de Liège, église, abbaye et hôpital militaire. Mille ans d'histoire, Liège, 1968; *Exposition du Millénaire de Saint-Laurent de Liège. Église, abbaye, hôpital militaire, Liège, cloître de la cathédrale* 23 septembre-23 octobre 1968; *Le patrimoine monumental de la Belgique, Ville de Liège*, t. 3, 1974, p. 335-343; WODON B., *Florilège du fer forgé liégeois au XVIIIe siècle*, Liège, 1988, p. 158-159; *Saint-Laurent de Liège. Livret-guide 15e Journée du Patrimoine* 13 et 14 septembre 2003, Liège, 2003.

Bernard Wodon, DGATLP Patrimoine, Monuments, Sites et Fouilles

boog geeft toegang tot het overwelfde poortgebouw, waarin links een grote koetspoort en rechts een kleiner deurtje voor de voetgangers. Het imposante bakstenen abtskwartier uit de 17de eeuw werd in 1727 gedeeltelijk heringericht in Lodewijk XIII-stijl. Het gebouw *du Vivier*, dat de binnenplaats aan de westzijde afsluit, dankt zijn naam aan het feit dat zich hier een kweekvijver voor verse vis bevond. De 18de-eeuwse kloostergebouwen in kalk- en baksteen zijn in U-vorm opgetrokken naar een ontwerp van architect Barthélémy Digneffe (1724-1784). Op het fronton bemerkt men het rooster van de heilige

LUIK, HÔPITAL DES ANGLAIS

MONTAGNE SAINTE-WALBURGE 2

Het *hôpital de Bavière* in *Outremeuse*, gesticht in 1602 door prins-bisschop Ernest de Bavière, is in het midden van de 19de eeuw het enige ziekenhuis van Luik, maar het voldoet niet meer aan de sanitaire vereisten van een grote stad. De Commissie

voor burgerlijke godshuizen beslist, in onderling akkoord met de universitaire overheid, om op de plaats *des Anglais* een hulpziekenhuis op te richten, meer bepaald in de lokalen van een voormalig Engels jezuietencollege, waaraan het zijn naam dankt. Dat college wordt in 1613 opgericht en bij de Franse Revolutie door zijn eigenaars verlaten. Het gebouw bestaat uit drie vleugels die in een U-vorm rond een binnenkoer liggen, en waarlangs men toegang heeft tot uitgestrekte tuinen in terras-

vorm. De lange vleugel evenwijdig aan de *rue Montagne Sainte-Walburge* dateert uit de eerste helft van de 18de eeuw en de beide andere vleugels gaan terug tot de eerste helft van de 17de eeuw. Grote vensters zorgen op elke verdieping voor een zeer goede verlichting. Het in bak- en kalksteen opgetrokken complex heeft hoge leien zadeldaken. Het gebouw wordt heringericht om aan zijn nieuwe functies te kunnen voldoen en op 8 november 1880 wordt het ingehuldigd. Het nieuwe ziekenhuis beantwoordt aan de sociale bekommernissen van die tijd, namelijk gratis toegang tot gezondheidszorg verschaffen aan de minstbesteden. Het is uitsluitend voorbehouden voor behoeftigen en mensen die niet de middelen hebben om zich thuis of in een betalende instelling te laten verzorgen. Het *hôpital des Anglais* hangt rechtstreeks af van de Commissie van burgerlijke godshuizen. Er wordt geen klinisch onderwijs verschaft, aangezien dat voorbehouden is aan het *hôpital de Bavière*, waar de medische en heelkundige diensten door de faculteit geneeskunde van de universiteit verstrekt worden. Alle ziekten worden er behandeld, met uitzondering van de besmettelijke of infectieuze aandoeningen. De patiënten met dergelijke kwalen moeten naar het *hôpital de Bavière* overgebracht worden. Net zoals in het *hôpital de Bavière* worden de zorgen er door augustinessen verstrekt.

Het *hôpital des Anglais* kent na zijn opening een geweldig succes bij de Luikse bevolking die er, ver van het stadscentrum, rust en kalmte kunnen vinden. In het begin van de 20ste eeuw wordt er een lijkenhuis bijgebouwd naar de *rue des Anglais* toe en in 1930 een privé-kliniek voor betalende patiënten. Die wordt in 1966 onder de naam *Clinique ouverte* in het ziekenhuis geïntegreerd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt de kelderverdieping voor de opvang van zieken en gewonden ingericht. Er worden zelfs heelkundige ingrepen uitgevoerd door middel van een noodstroomgenerator. Na de oorlog is de modernisering van het *hôpital des Anglais*

noodzakelijk om beter te beantwoorden aan de ontwikkeling van nieuwe geneeskundige en heelkundige technieken. Na een bestaan van bijna 75 jaar wordt het vernieuwde ziekenhuis op 26 juni 1954 ingehuldigd. Het beschikt over nieuw meubilair en topmateriaal aangepast aan de meest recente gezondheidsnormen. De instelling beschikt tevens over een paviljoen voor fysiologie waar longaandoeningen verzorgd worden. Dit paviljoen ligt een beetje afgelegen, achter het hoofdgebouw op de plaats van het eerste tuinterras van het voormalige college. Het oorspronkelijk in hout opgetrokken paviljoen wordt in 1966 heropgebouwd. Er worden over het algemeen patiënten in opgevangen voor een zo aangenaam mogelijk verblijf van twee of drie maanden. De zieken beschikken er over een eetzaal en een zitkamer. Ze kunnen ook in de tuin rondom het paviljoen gaan wandelen.

In 1976 wordt het ziekenhuis door het Openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn overgenomen. In oktober 1984 sluit het definitief zijn deuren. De diensten worden naar het nabijgelegen nieuwe *hôpital de la Citadelle* overgebracht. Nadien geraken de gebouwen, mede ten gevolge van vandalisme, in verval. In 1994 koopt de *Compagnie Immobilière de Wallonie* het voormalige ziekenhuis om er een kantoorgebouw voor de gedecentraliseerde diensten van het ministerie van het Waalse Gewest van te maken. Na een restauratie van verschillende jaren is het voormalige jezuïetencollege thans ontdaan van de diverse bijgebouwen, die de oorspronkelijke architectuur verstoorden. Sedert 2000 zijn de diensten van de *Direction Générale de l'Aménagement du Territoire, du Logement et du Patrimoine* van het Waalse Gewest van de provincie Luik er gehuisvest.

BIBLIOGRAPHIE

Construction d'un hôpital dans la propriété dite des Anglais, antwoord van de Commission administrative des hospices civils op de verslagen van de Directie van gemeentelijke werken, Luik, 1878; *Liège. Capitale de Wallonie*, (uitg. naar aanleiding van het 48e Congrès de l'Association française pour l'Avancement des Sciences (A.F.A.S.)), Luik, 124; GOBERT Th., *Liège à travers les âges. Les rues de Liège*, dl. 3, Luik, 1976, p. 284-297; *L'hôpital des Anglais, in 50 ans d'assistance publique à Liège. 1925-1975*, p. 339-358; GODEFROID E., *Liège 1930. La ville. La région. L'exposition*, Luik, 1930; *Les travaux de modernisation de l'hôpital des Anglais*, Luik, 1954; *Les établissements hospitaliers de l'assistance publique de Liège. Ceux d'aujourd'hui...ceux de demain*, Luik, 1970;

Bénédicte Dewez, DGATLP Patrimoine, Monuments et Sites

LUIK, LE BALLOIR

PLACE SAINTE-BARBE 11

Muur met puntgevel uit de 16de eeuw beschermd als monument op 17 oktober 1962; gevels en daken op 19 april 1989

Het voormalig Sint-Barbaragasthuis wordt in 1698 gesticht door Jean-Ernest de Chokier, baron van Surlet, seculiere abt van Visé en aartsdiaken van Ardenne. Hij vestigt dit aan de overzijde van de Maas in het gehucht Gravioule, in een huis dat hij voor dit doel dichtbij de stroom had aangekocht. De instelling is bestemd voor het opsluiten van 'verloren, ongedisciplineerde en dakloze meisjes'. Na de dood van de stichter draagt zijn broer Jacques-Ignace de Chokier, baron van Surlet en burggraaf van Montenaken, met een omvangrijk legaat bij tot de uitbouw van de instelling. In de loop van de 18de eeuw worden er ook rondzwervende, waanzinnige en losbandige vrouwen opgenomen.

Het U-vormig gebouw bestaat uit drie vleugels, opgetrokken in kalk- en baksteen. De eerste vleugel geeft uit op het Sint-Barbaraplein en dateert uit de 16de eeuw. Op het einde van de 17de eeuw wordt deze verbouwd, waarschijnlijk naar aanleiding van de stichting van het gasthuis. De tweede vleugel, evenwijdig met de Maas, en de derde vleugel gaan terug tot het begin van de 18de eeuw en werden in de 19de eeuw grondig aangepast. In 1770 telt het gesticht 140 bewoners. De financiële middelen zijn afkomstig van stadstoelagen, diverse collectes en de opbrengsten van de arbeid van de kostgangers.

Tijdens de Franse Revolutie wordt er veel vernield en in 1792 worden de gebouwen door Franse soldaten bezet. Vanaf 1793 zijn er alleen nog krankzinnige vrouwen gehuisvest, die vanaf 1801 overgebracht worden naar het gesticht van Vertbois. Vanaf die periode ontvangt het Sint-Barbaragasthuis nog uitsluitend weesmeisjes van de stad. In de eerste helft van de 19de eeuw wordt de instelling geleid door priesters, bijgestaan door leken, en wordt een nieuwe vleugel van drie verdiepingen, evenwijdig met de Maas en in het verlengde van de hoofdvleugel, bijgebouwd.

In 1850 laat de werking van de instelling te wensen over en de Commissie voor burgerlijke godshuizen vertrouwt de leiding ervan toe aan de zusters van de heilige Carolus Borromeus. Deze zusters laten een

neogotische kapel bouwen, loodrecht op de hoofdvleugel, naar ontwerp van Mélotte, de architect van de Commissie voor burgerlijke gasthuizen. In 1872 draagt de gemeenteraad het beheer van het gesticht, dat op dat ogenblik 80 weesmeisjes huisvest, aan lekenopvoedsters over, die zich vooral toeleggen op het aanleren van huishoudelijke taken. Het Sint-Barbaragesticht, dat vanaf 1902 *Orphelinat des Filles* heet, verandert in 1952 nogmaals van naam: *Le balloir, home pour jeunes filles*. De naam Balloir (*Balwer* in het Waals), hetgeen in Luik bastion betekent, verwijst naar een voormalige burcht, die eertijds gelegen was op de hoek van de Curtiusstraat en de Godefroid Kurth-kaai. In de tweede helft van de 20ste eeuw bestaat de meerderheid van de kostgangers niet meer uit weesmeisjes maar uit sociale gevallen, waarvan een derde door de Jeugdrechtsbank verwezen wordt. Het is de bedoeling hen een opvoeding te verschaffen, die na verloop van tijd hun wederopname in de maatschappij moet toelaten.

Vanaf 1986 neemt het *Maison Heureuse* het beheer van het gebouw over en installeert er een rusthuis voor een zestigtal bejaarden, een onthaalhuis voor een twintigtal kinderen, een kinderkribbe, een naaiatelier voor alleenstaande moeders en de kantoren van de instelling. Van 1989 tot 1995 renoveert architect Charles Vandenhove de beschermde delen en verbouwt hij de andere vleugels, met oog voor het functionele aspect maar ook voor de schoonheid van het complex. Nieuwe gedeelten vervolledigen het complex, met name een residentiële toren die naar de voormalige *balloir* verwijst. De kunstenaars Robert Combas, Patrick Corillon, Loïc Le Groumellec, Jean-Pierre Pincemin en Léon Wuidar ontwerpen kunstwerken en meubilair die met de architectuur harmoniëren. Charles Vandenhove richt het Sint-Barbaraplein opnieuw in. In januari 2003 wordt er een nieuwe uitbreiding in de Gravioulestraat in gebruik genomen.

BIBLIOGRAFIE

L'hospice Sainte-Barbe, Mes souvenirs du Balloir de 1916 à 1934 en Home pour jeunes filles "Le Balloir", in *50 ans d'Assistance publique à Liège, 1925-1975*, p. 202-218, 218-240 et 549-554; GOBERT Th., *Liège à travers les âges. Les rues de Liège*, t. 3, Brussel, 1976, p. 216-219; VERSCHAFFEL B. en ZWARTS B., *Charles Vandenhove. Le Balloir*, Rotterdam, 1996.

Bénédicte Dewez en Flavio Di Campli, DGATLP Patrimoine, Monuments et Sites

▼
Het gebouwen-
complex gezien
vanuit het
Sint-Barbaraplein
(foto G. Focant
© MRW)

LUIK, VOORMALIG KLOOSTER VAN DE ALEXIANEN

MONTAGNE SAINTE-WALBURGE 4

EN RUE VOLIÈRE 17-19

*Sint-Rochuskapel en de twee oudste kloostervleugels
beschermde als monument op 13 mei 1970 en oude brouwerij
op 22 mei 1992*

In 1519 wordt de stad Luik met haar omgeving door een pestepidemie geteisterd. Met toestemming van prins-bisschop Erard de La Marck en het kathedraalkapittel sluit de overheid van de stad op 7 oktober een overeenkomst met het algemeen kapittel van de alexianen, waarbij ze een jaarlijkse onvervreemdbare rente krijgen en hen een vergoeding wordt toegekend voor het thuis verzorgen van zieken tijdens epidemieën en andere tijden. Zo krijgen ze ook vrijwel het monopolie om doden te begraven en ze genieten tevens bescherming en het behoud van hun pauselijke privileges. De alexianen, ook cellenbroeders genoemd, volgen de regel van sint Augustinus.

Op 4 april 1520 schonk de stad Luik een eigendom aan de alexianen, bestaande uit een aantal gebouwen *en Volière*, in de wijk *Pierreuse*, thans gekend als de *Coteaux de la Citadelle*. Het hoofdgebouw had een uithangbord met *La Licorne* (de eenhoorn),

meegebracht van een huis in de *rue Neuvice* door de voormalige eigenaar Gielet delle Roese. De gebouwen die de stad aan de alexianen schonk, waren bouwvallig. De archieven vermelden dat ze in 1527 "*tendaient à ruyne*". De verbouwingswerken aan de huidige noordelijke vleugel die oorspronkelijk uit verschillende gebouwen bestond, waren zorgvuldig gepland. Het geheel is overkluisd met een kapconstructie. Enkele jaren later (1536-1541) bieden acht cellen in vakwerkbouw op de eerste verdieping, langs een brede zijgang, onderdak aan de gemeenschap van ongeveer acht broeders. De kapel, toegewijd aan de heilige Maagd en sint Rochus, werd opgericht rond 1558 voor het opdragen van dodenmissen. De bouw werd gefinancierd met de opbrengst van een loterij. De aartsbroederschap van sint Rochus, gesticht in 1579, stond in voor het onderhoud en de verfraaiing.

Tijdens de 17de eeuw waren er talrijke pestepidemieën. Naar het voorbeeld van andere huizen van hun orde besloten de cellenbroeders, mits een vergoeding, zich ook in te zetten voor andere uitgestorvenen van de maatschappij, met name de psychisch

▼
Resterende gebouwen in traditionele stijl van het hospitaal van Volière
(foto G. Focant
© MRW)

◀ Cel met
oorspronkelijke
17de-eeuwse
capitonnering
(foto P. Geron
© In Situ - MRW)

gestoorden. Ook al kent men het aantal kostgangers in de 17de eeuw niet, toch vermelden de archieven dat de burgemeesters van de stad er krankzinnigen plaatsten en men weet ook dat verschillende geestelijken in alexianenkloosters een herstelkuur volgden. De rekeningenregisters vermelden voor de 17de eeuw geen medische of farmaceutische kosten. Het is derhalve exacter om voor deze periode te spreken van een pension in plaats van een tehuis.

Door het verminderen van het aantal epidemieën en het verlies van het monopolie om de doden te begraven, wordt in de 18de eeuw de functie van opvang van kostgangers uitgebreid. In die periode worden belangrijke werken uitgevoerd aan de oostelijke vleugel. Het grootste deel van de oude gebouwen van die vleugel wordt afgebroken of verwerkt in het nieuwe bakstenen gebouw zoals we dat nu kennen. Het gebinte van dit nieuwe gebouw dateert van 1728. Het systematisch blootleggen van de muren tijdens het archeologische onderzoek toonde een vrij originele manier van bouwen. Op de eerste verdieping zijn twee reeksen van zes cellen gebouwd met een zeer specifieke capitonnering: een soort vakwerkbouw met een lambriserings van dikke eiken planken. Die capitonnering heeft zeer zeker te maken met de specifieke functie van het klooster. In twee cellen werden interessante graffiti gevonden, meestal in Romeinse kapitalen, en tekeningen. Oor-

spronkelijk was een cel bedoeld voor één persoon. De cellen verschillen onderling, hetgeen wijst op een hiërarchie van de behandelde patiënten.

De Sint-Rochuskapel werd in de loop van de 18de eeuw eveneens verschillende keren verbouwd. In die periode lag het klooster rond een gesloten binnenkoer. Talrijke kostgangers werden naar de instelling verwezen door de Rechtbank van het Officiaat, een orgaan van geestelijke rechtspraak, bevoegd voor bepaalde lekenzaken. Tussen 1747 en 1800 werden 253 mensen bij de alexianen opgesloten. In dezelfde periode werden geestelijken bij de alexianen opgenomen op eenvoudig verzoek van de vicaris-generaal of na beslissing van hun overste. De familie of de plaatsingsoverheid onderhandelden met de broeders over de verblijfsvoorwaarden. De opnamekosten schommelden tussen 200 en 800 gulden per jaar. De geïnterneerden waren voornamelijk afkomstig uit de welgestelde sociale klassen. De duur van de gedwongen opname schommelde sterk: van enkele dagen tot een maand of meer dan 30 jaar. Gedurende de hele eeuw beheerde een gemiddelde van zeven broeders, de *pater* inbegrepen, het tehuis. Therapieën waren nagenoeg onbestaande en de sanitaire omstandigheden waren erbarmelijk. Uiteindelijk vaardigde Judocus Verbelen, provinciaal van de Orde, op 19 november 1777 een reglement uit voor het tehuis.

◀ Graffiti in Romeinse kapitalen (17de eeuw) in één van de cellen. De pelikaan is het symbool van de alexianen (foto P. Gèron © In Situ - MRW)

De alexianen die zeer verknocht waren aan het gezag van de prins-bisschop, leden erg onder de patriottistische revolutie die op 18 augustus 1789 de opgesloten en de gevangenen bevrijdde. De onderwerping van de broeders leidde tot het verlies van hun goederen en hun onafhankelijkheid om herleid te worden tot ziekenhuisbeheerders in openbare dienst. Dit kreeg concrete vorm toen ze in 1798 hun registers aan de Commissie voor godshuizen moesten afgeven. De instelling kreeg de naam *Hospice de l'humanité*. Gelet op de onophoudelijke eisen van de kostgangers en van dokter Dupont besliste deze commissie het voormalige klooster van de cellenbroeders aan te kopen (1809). Een eerste deel werd onteigend om er de 'rustige' zieken te huisvesten.

Onder het Hollands bewind wijzigde er fundamenteel niets aan de administratieve en juridische kaders van het enige tehuis van die aard in de provincie Luik. Er werden gemiddeld 66 zieken geïnterneerd in de instelling, die sedertdien *Hospice des insensés* genoemd werd. Op 6 oktober 1821 werd een nieuw reglement uitgevaardigd. Alhoewel er niets veranderde in de periode 1830-1850 vestigden de ont-hullingen van E. Ducpetiaux (1832), van de Onderzoekscommissie ter verbetering van het lot van de zwakzinnigen in België (1841) samen met het rapport van Abry aan de Commissie voor burgerlijke godshuizen de aandacht op de misereabele levensomstandigheden van de krankzinnigen en de dringende

nood aan een coherente wetgeving terzake. De verslagen van beide specialisten waren klaar in 1850. Voortaan stonden de krankzinnigengestichten onder de nauwgezette controle van de administratieve en gerechtelijke overheid. In 1881 werd, evenwijdig aan het gebouw *La Licorne*, een nieuwe vleugel van drie verdiepingen gebouwd. Die omvatte een refter voor meer dan 80 personen, bijgebouwen en een slaapzaal.

De alexianen bleven op post tot in 1932. Bij gebrek aan roepingen kregen de laatste twee broeders de hulp van vijf religieuzen van de congregatie van Sint-Jan-de-Deo van Gent. In 1946 werden ze door de religieuzen van Onze-Lieve-Vrouw van Lourdes van Oostakker opgevolgd. Op 31 oktober 1950 besliste de Commissie voor openbare onderstand tot de bouw van een modern psychiatrisch ziekenhuis, *Volière* genaamd, in de nabijheid van de seculiere gebouwen van de alexianen. De inhuldiging vond plaats op 13 december 1958. Sinds 1968 is er een lekendirectie.

De oude gebouwen werden in 1992 door het Waalse fonds voor huisvesting van jonge en grote gezinnen aangekocht. De restauratiewerken van het oude klooster startten op 1 mei 2001 en worden afgewerkt einde 2004. Naast kantoorruimte zijn er vijftien sociale woningen voorzien. In 1991 gaf het Openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn het complex in erfpacht aan de vzw *Les Amis de la*

Chapelle de Saint-Roch en Volière, zodat er werken aan de ruwbouw van de kapel uitgevoerd konden worden. De binnenrestauratie van dat mooie monument met zijn harmonieuze afmetingen en homogeen meubilair (18de eeuw) moet nog gebeuren. Het voormalige psychiatrische ziekenhuis *Volière* is thans vervangen door *Agora*, het psychiatrisch ziekenhuiscentrum van Luik, dat op 6 december 2002 ingehuldigd werd.

BIBLIOGRAFIE

BAUWENS C., BOLLE C., COURA G. en LEOTARD J.-M., *Les secrets de La Licorne. Apprentissage d'une archéologie globale*, in *Archéologie du bâtiment, approche globale (Actes des cinquièmes journées d'archéologie en province de Liège. Liège novembre 2000)*, Luik, 2001, p. 133-145; ID., *L'ancien couvent des Frères Cellites dit "La Licorne" à Liège*, in *Les Cahiers de l'Urbanisme*, n° 44, Luik, juni 2003, p. 55-59; BAUWENS C. en BOLLE C., *Liège: étude archéologique préalable à la restauration de l'ancien couvent des Frères Cellites dit "La Licorne"*, in *Chronique de l'Archéologie wallonne*, 10, 2002, p. 163-165; HOU-BRECHTS D., *Analyse dendrochronologique de l'ancien couvent des frères Cellites à Liège*, *Laboratoire de dendrochronologie* (onuitg. onderzoek), 2001; LAGUESSE-PLUMIER N., *Les Cellites à Liège. De l'institution privée au service public (1519-1914)*, Luik, 1989; PLUMIER N., *Aspects de la bienfaisance à Liège. Le couvent des frères Cellites (XVF-XVIF siècles)*, in *Bulletin de la Société Royale Le Vieux-Liège*, nr. 248, januari-maart 1990, p. 13-29; ID., *L'âge d'or des frères Cellites à Liège: le XVIIIe siècle*, in *Bulletin de la Société Royale Le Vieux-Liège*, nr. 250, juli-december 1990, p. 78-93; ID., *Du couvent des Cellites à l'hospice de l'Humanité, Liège (1794-1814)*, in *Annales de la Société belge d'Histoire des Hôpitaux et de la Santé publique*, XXV, 1987, p. 5-27.

Nicole Plumier, Catherine Bauwens en
Caroline Bolle

▲
Een alexiaan
in habijt
(Gent, stadsarchief)

LUIK, CLINIQUE SEELIGER

RUE JONFOSSE, 58-64

In het begin van de jaren 1930 installeert de Onderlinge maatschappij der openbare besturen een eerste dispensarium in het *hôpital des Anglais*. Na enkele jaren beslist de directie om in de *rue Jonfosse* een zelfstandige kliniek te vestigen. De bouw vangt aan in 1939 en op 23 februari 1948 wordt het heelkundig instituut Seeliger ingehuldigd. Het instituut voldoet aan de toenmalige vereisten om traumatismen ingevolge arbeidsongevallen te behandelen in de beste omstandigheden. De kliniek heeft nog een tweede taak, namelijk instaan voor de noodzakelijke zorg aan de leerlingen van de stadsscholen.

Het ziekenhuis in functionalistische stijl is gebouwd naar ontwerp van Joseph Moutschen en biedt aan de patiënt alle mogelijk comfort. Het hoofdgebouw met twee verdiepingen ligt aan de straatzijde, waarachter een gesloten binnenkoer met een bijgebouw in U-vorm. De gevels van deze gebouwen in gewapend beton zijn afgewerkt met lichtgele baksteen. De verschillende verdiepingen worden overvloedig verlicht door bandramen met metalen chassiss. In het midden van de hoofdgevel markeren drie ronde ramen de plaatsing van de traphal. Op elke verdieping is er een centrale gang, evenwijdig met de straat, waarop de verschillende lokalen uitgeven. De kelders bieden plaats aan de technische lokalen, de wasserij, het atelier, voorraadkelders, enzoverder. Op het gelijkvloers opent de inkomhal op de traphal, waar in het midden een lift voor de zieken is. De lokalen van het gelijkvloers komen uit op twee gangen, evenwijdig met de straat: de wachtzaal, onderzoekszalen, medische kabinetten en administratieve bureaus. De eerste verdieping vertoont een gelijkaardig plan: medische kabinetten, onderzoekszalen en twee operatiezalen aan de kant van de binnenplaats. Op de tweede verdieping zijn de gemeenschappelijke zalen voor mannen, vrouwen en kinderen en de één- en tweepersoonskamers met terrassen op de binnenkoer. Aan de straatkant bevinden zich de rustzalen, het kantoor van de internist en de zaal van de ziekenoppassers. Een tweede gebouw van twee verdiepingen achteraan de binnenplaats herbergt de woningen van de gerant en de conciërge. De centrale vleugel van één vierdieping bevat de wasserij, het lijkenhuis en de garages. In de loop der tijd heeft de oorspronkelijke indeling enkele wijzigingen ondergaan in functie van de evolutie van de behoeften.

▲
Laagrelief van Louis
Dupont in de hal
(foto G. Focant
© MRW)

Door een luxueuze aankleding en een aangenaam kader probeert men de patiënten tot rust te brengen. Het interieur is versierd met een laagrelief van Louis Dupont in de hal en een muurschildering van Fernand Steven op de overloop van de eerste verdieping. Drie glasramen van glazenier Condez naar ontwerp van Edgard Scaufaire versieren de ronde vensters van de traphal.

De inrichting kwam tot stand onder de leiding van dokter Boden, chirurg en eerste hoofdgeneesheer van de kliniek. Hij werd vanaf het begin bijgestaan

◀ Functionalistisch
gebouw (1939-
1948) naar ontwerp
van J. Moutschen
(foto G. Focant
© MRW)

door een beperkt team verpleegkundigen. Na enkele jaren komt dokter Guissart, anesthesist, het medisch team van de polikliniek versterken. Dokter Boden zorgt ook voor een expertisedienst voor de arbeidsongevallen. Patiënten die specialisten nodig hebben, worden naar het *hôpital de Bavière* verwezen. Op het einde van de jaren vijftig volgt dokter Vanlancker, die al enkele jaren in de kliniek werkt, dokter Boden als hoofdgeneesheer op. Hij laat verschillende medewerkers benoemen om aldus te vermijden dat er op externe specialisten een beroep gedaan moet worden. Een dertigtal verpleegkundigen verzorgen dan de zieken. De apparatuur wordt gemoderniseerd, met name de dienst voor radiologie. De kliniek Seeliger draait tot het begin van de jaren 80 op volle toeren.

In 1981 sluit de opnamedienst zijn deuren. De raadplegingen gaan voort tot in februari 1987,

datum waarop de instelling definitief gesloten wordt. Het gebouw wordt in april van hetzelfde jaar aangekocht door *La Lumière*, een vereniging voor blinden en slechtzienden. Sedert juli 2002 behoort het gebouw aan het Fonds voor huisvesting van kroostrijke gezinnen van Wallonië. Het wordt thans gerenoveerd om er de kantoren van het Fonds voor huisvesting en vier appartementen in onder te brengen.

BIBLIOGRAFIE

Archives générales de la Ville de Liège, *Autorisations de bâtir*, dossier 24129B; *La Meuse*, 24 februari 1948; *La Gazette de Liège*, 24 februari 1948.

Onderhoud met de heer Vanlancker, november 2003.

Flavio Di Campli, DGATLP Patrimoine, Monuments et Sites

LUIK, HOSPICE DU VALDOR

RUE BASSE-WEZ

De bekende Luikse instelling, het *hospice du Valdor*, getuigt van de sociale bekommernis voor het welzijn van bejaarde personen. Het is een uitgebreid complex dat zich vanaf 1888 in de wijk *Amercoeur* ontwikkelde. Voor zijn tijd een modelinstelling, bestaat het uit een hoofdgebouw, een kapel op de verdieping en drie met de *rue Basse-Wez* evenwijdige vleugels die achter de toegangshekken van de site liggen. De eerste vleugel, in eclectische stijl, dateert van 1889 en huisvest de administratieve diensten. Deze vleugel is gebouwd in baksteen en versierd met lagen natuursteen. De drie andere vleugels, evenwijdig met de eerste, zijn aan de uiteinden versierd met puntgevels. Ze tellen telkens twee verdiepingen: één kant voor de mannen, de andere voor de vrouwen. De vleugels zijn met elkaar en met het onthaalgebouw verbonden door twee loodrecht geplaatste galerijen. Het complex heeft twee binnenkoeren: één met de keukens en de andere met de *infirmérie*. Achteraan bevindt zich een halfcirkelvormige gang, die onderbroken wordt door een gemeenschappelijke zaal voor bejaarde echtgenoten, die de verbinding vormt tussen de beide galerijen. In de *rue des Prébendiers* waren er vanaf 1894 ook een wasserij, een brouwerij, een bakkerij en een maalderij. Het complex was bestemd voor de opvang van 600 bejaarden. Dit tegelijkertijd origineel en ingenieus plan heeft zich, los van de stedelijke structuur, op een opper-

vlakke van 3 hectaren ontwikkeld. De vleugels zijn een voorbeeld van 19de-eeuwse bouwstijl, waarbij men rekening hield met de destijds gangbare ziekenhuispraktijk. Deze vleugels bestaan uit grote gemeenschappelijke ziekenzalen die zowel van de oostkant als van de westkant verlicht worden. Er waren twee eetzalen, één voor mannen en één voor vrouwen.

In een verslag van februari 1866 liet de Commissie voor burgerlijke godshuizen aan het stadsbestuur weten dat ze het godshuis voor ongeneeslijke mannen, op de hoek van de vroegere *quai des Pêcheurs*, zouden willen verplaatsen naar de terreinen gelegen aan *rue des Prébendiers*. Die gronden waren immers reeds bestemd voor de bouw van een nieuwe instelling. Op 14 februari 1883 volgde een architectuurwedstrijd. Van de acht projecten werden er twee weerhouden. Na een geschil met de architect-laureaat werd de leiding van de werkzaamheden toevertrouwd aan de Luikse architect Lambert Gaspard. In 1888 startten de werken en dertig maanden later was alles voltooid. Het gebouw werd niet officieel ingehuldigd, maar de pers was vol lof over dit nieuwe tehuis waar sinds de opening in totaal 35.000 Luikenaars onderdak kregen.

Het personeel van de instelling bestond uit een aalmoezenier, 34 zusters van de *congrégation de Saint-Charles Borromée*, 24 lekenverpleegsters en dienstmeisjes, een conciërge en een chauffeur-mecanicien. De gasthuiszusters van *Saint-Charles Borromée*, die al sedert de 17de eeuw ten dienste stonden van armen en zieken, volgden de door prinsbisschop

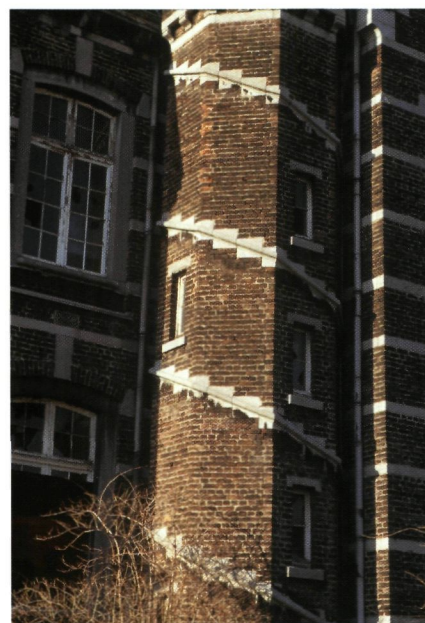
◀ Het verbouwde oude hospitaal met het geriatriesch ziekenhuis van 1952
(foto G. Focant
© MRW)

Detail van het
ingangspaviljoen met
het jaartal 1889
(foto G. Focant
© MRW)

Detail van de
indrukwekkende
eclectische architec-
tuur in bak- en
natuursteen
(foto G. Focant
© MRW)

Jean-Louis d'Elderen goedgekeurde en in 1738 door Georges-Louis de Berghes bekrachtigde regels en statuten. Deze congregatie wijdde zich aan de verzorging van ongeneeslijke bejaarden, en dat al sedert de oprichting van de eerste godshuizen te Luik, met name het in 1705 voltooide *Vertbois* en het in 1768 afgewerkte *Grande Bêche* voor ongeneeslijke mannen. In 1891 besliste de Commissie voor burgerlijke godshuizen de ongeneeslijke vrouwen van *Vertbois* met de ongeneeslijke mannen van *Grande Bêche* samen onder te brengen in het nieuwe tehuis in de *rue Basse Wez*. Het meubilair en de kunstwerken werden eveneens verhuisd. De nieuwe instelling kreeg de naam *Valdor*, hetgeen verwijst naar Pierre-Paul de Waldore, kanunnik van de collegiale Sint-Pieterskerk en later van Saint-Denis, *verus pater pauperum*. Hij lag aan de basis van de oprichting van de meeste liefdadigheidsinstellingen te Luik en overleed op 4 februari 1694.

De Luikse Commissie voor openbare onderstand, die voor de derde leeftijd een doeltreffende hulpverlening wou organiseren, bouwde vanaf 1952 het *hospice du Valdor* uit tot een volwaardig sociaal en medisch centrum. Vanaf 1952 werd het rusthuis een belangrijk geriatrisch ziekenhuis, het eerste in zijn soort in België. In 1956 wordt er een bijgebouw

van 258 bedden aan de hoofdgebouwen toegevoegd, en ingericht als een moderne dienst voor fysiotherapie en kinesitherapie. In 1969 komen er nog 762 bedden bij. Deze eenheid staat via een galerij in verbinding met het oude gebouw. Om aan de huidige behoeften inzake geriatrische zorg tegemoet te komen, zou de IPAL (*Intercommunale des personnes âgées de Liège et environs*) een deel van de oude verwaarloosde gebouwen opnieuw willen inrichten en een nieuw ziekenhuis voor bejaarden willen bouwen.

BIBLIOGRAFIE

Les établissements hospitaliers de l'assistance publique de Liège. Ceux d'aujourd'hui ... ceux de demain, Luik, 1970; *La congrégation Liégeoise des sœurs hospitalières de Saint-Charles Borromée, 1677-1889*. Liège. 1889-1889. *Le Valdor*, Luik, 1989; *Liège et le 3e âge. Eléments d'histoire. Situation actuelle et projets d'avenir*. *Valdor*, 1er mars 1979, getypte bladen met voorwoord van Théo Joris; *L'Hospice de la vieillesse in 50 ans d'assistance publique à Liège, 1925-1975*; *Trois siècles de présence des sœurs hospitalières à Liège* (tent.cat.), Luik, 1977; GOBERT Th., *Liège à travers les âges. Les rues de Liège*, 6 dln., Luik, 1924-1929.

Martine Marchal, DGATLP Patrimoine, Monuments et Sites

MAASMECHELEN, KASTEEL VILAIN XIII IN LEUT

DREEF 148

Beschermd als monument op 22 december 1987

De heren van Leut, die tot het adellijk geslacht van Vlodrop behoorden, zijn de bouwheren van de middeleeuwse burcht die, waarschijnlijk tussen 1485 en 1537 werd opgetrokken op de grondvesten van een oudere primitieve burcht. Op het einde van de 17de eeuw werd de gesloten burcht omgebouwd tot een stijlvolle plattelandsresidentie met een open karakter en grote ramen. In 1752 kocht Willem van Meeuwen, heer van Hartelstein en Raven, het domein. Hij verfraaide de voorgevel en het interieur met régence-rococodecoraties. In 1822 kwam het kasteel in handen van Charles Vilain XIII, afkomstig uit het Oost-Vlaamse Bazel. Na de dood van zijn laatste dochter werd de mijnmaatschappij Limburg-Maas de nieuwe eigenaar. Deze maatschappij werd door het provinciebestuur en de gemeenten, verplicht, naast woningen en andere nutsvoorzieningen zoals scholen en een kerk, ook een kliniek voor gekwetste mijnwerkers in te richten. In 1921 kochten zij het kasteel, de gronden met het kasteelpark en de windmolen, om aan deze verplichting te voldoen.

Het kasteel is bereikbaar via een lindendreef en een brug over de slotgracht. Het grondplan toont een U-vormig hoofdgebouw met twee ronde torens op de hoeken en twee symmetrische, schuin naar elkaar toelopende L-vormige dienstgebouwen aan de westzijde van de binnenkoer, die men betreedt langs een fraai smeedijzeren hekken. De voorgevel dateert uit het midden van de 18de eeuw en is bekroond met een driehoekig fronton met het wapen van de familie van Meeuwen. Boven de hoofdingang bevindt zich een eind-19de-eeuws paneel met rankwerk en schelpmotieven en het opschrift STICHTING VILAIN XIII. In 1956 werd tegen de zuidoostelijke toren een storende vleugel aangebouwd, bestemd als uitbreiding van het hospitaal.

Het interieur werd aangepast aan de nieuwe bestemming: de scheidingsmuren tussen ontvangstruimte, eetkamer, bibliotheek en andere werden verwijderd, zodat op beide verdiepingen zaaltjes tot stand kwamen. Oorspronkelijk ingericht voor de verzorging van de gevolgen van arbeidsongevallen zoals breuken, duurde het echter niet lang vooraleer ook vrouwen en kinderen voor behandeling werden

opgenomen. Naast de geneesheer-chirurg waren vooral de zusters franciscanessen van Opbrakel, bijgestaan door leken, in de verpleging actief. De mijnmaatschappij Limburg-Maas bracht het beheer onder in de Stichting Vilain XIII. En het ziekenhuis ontwikkelde zich stilaan tot een streekziekenhuis, dat in de volksmond bekend werd als het hospitaal van Leut. Vanaf de jaren vijftig, toen steeds meer vrouwen in het ziekenhuis gingen bevallen, werd de kraamafdeling, met de babykamer in de rechter slottoren, ook beter ingericht. Duizenden Maaslanders kregen Leut als geboorteplaats in hun identiteitsgegevens ingeschreven.

De korte onderbreking tussen 1945-1947 uitgezonderd, bleef het ziekenhuis ononderbroken functioneren. In de nieuwe vleugel die in 1960 tegen het oude kasteel was gebouwd, werd een modern ziekenhuis, met een aparte kraamafdeling, operatiekamer en röntgenafdeling ondergebracht. Bij de reorganisatie van het Belgische ziekenhuiswezen verdween Leut van de nationale kaart van de hospitalen. Deze sluiting viel, in december 1987, praktisch samen met de stopzetting van de productie in de Eisdense steenkoolmijn. Het kreeg als RVT-tehuis een nieuw bestaan. De Stichting Vilain XIII nam het initiatief voor de restauratie van het oude gebouw en de bijgebouwen. Wie nu door de oude smeedijzeren poort de binnenkoer op wandelt, kan weer iets proeven van de oude grandeur. De oude ziekenhuiszalen kregen hun oorspronkelijke afmetingen terug. In de linkertoren kwam een twee meter hoge fries met muurschilderingen in grisaille te voorschijn; zij dateren van omstreeks 1600 en stellen een doopscène en een niet nader identificeerbare scène waarbij iets wordt uitgedeeld, voor. De 18de-eeuwse tegels op de schouwmantels in de bibliotheek kregen hun oude glans terug. Het blauwe zaaltje vormt een klassiek decor voor recitals en kamerconcerten.

BIBLIOGRAFIE

COENEN J., *De Kasteelen van den Maaskant*, Maaseik, 1947;
KUSTERS J., *Onsen heer...en sien volk*, Leut, 1983.

Jan Kohlbacher, Stichting erfgoed Eisden
Christine Vanthillo, M&L

◀ Hoofdingang van
het kasteel met
rechts het koetshuis
(foto K. Vandevorst)

▲ Koetshuis
(foto K. Vandevorst)

▲ Schouwmantel met
18de-eeuwse tegels
in de bibliotheek
(foto K. Vandevorst)

MELLE, PSYCHIATRISCH CENTRUM CARITAS

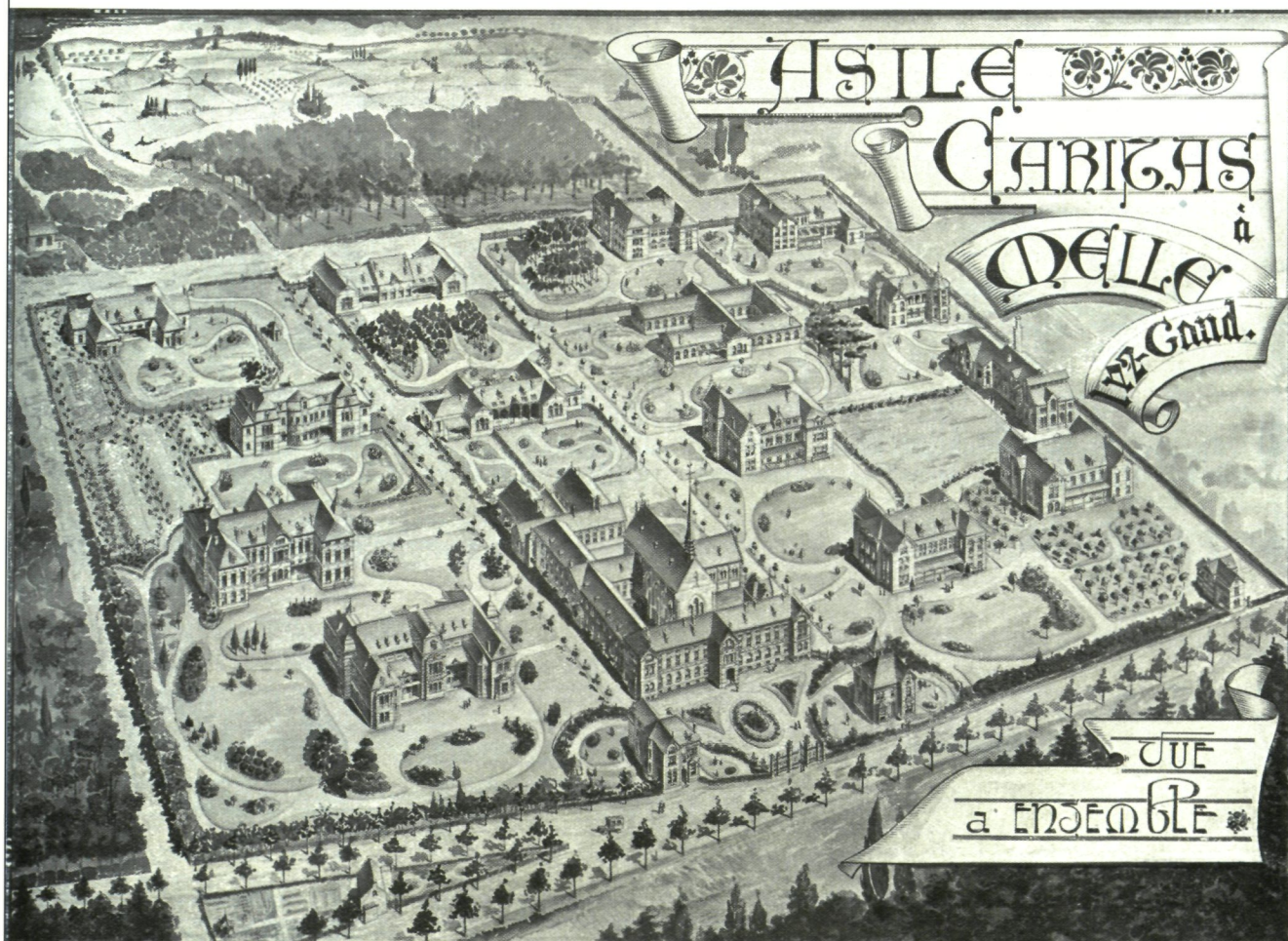
CARITASSTRAAT 76

Het eerste wat opvalt als men de Caritas site bekijkt is het grote, symmetrisch opgetrokken hoofdgebouw uit 1908 met erachter het spitse torentje van de kapel. Het hoofdgebouw is opgetrokken in rode baksteen met lijnen en motieven in gele baksteen. Blauwe hardsteen werd gebruikt voor de dorpels en de dragende elementen van de kroonlijst. Van de oorspronkelijke site zijn vier paviljoenen gesloopt en twee grondig verbouwd, één ervan in de jaren vijftig, een ander eind jaren zestig. Vooral met het herinrichten van deze laatste afdeling *Montagne* werd een eerste stap gezet in het doorbreken van de architectonische eenheid van de site. Een aantal

gebouwen heeft gelukkig, ondanks kleine toevoegingen, nog het oorspronkelijk uitzicht kunnen bewaren. Ze zijn eveneens opgetrokken in rode baksteen met afwisselend gele baksteen, blauwe hardsteen en soms een versiering van tegels met bloemmotieven.

Caritas Melle was in 1908 de eerste instelling voor geesteszieken in ons land, gebouwd volgens het paviljoensysteem naar Duitse en Nederlandse voorbeelden, in opdracht van de zusters van liefde van Jezus en Maria. Volgens dezelfde plannen, getekend door de Gentse architect Haché, werden later nog drie andere instellingen gebouwd in Saint-Servais (Wallonië), Lovenjoel en Venray (Nederland). Tot na de Tweede Wereldoorlog bleven deze instellingen quasi dezelfde. Markant waren de identieke gevels, de indeling van het hoofdgebouw en de kapel met karakteristieke torentje. De werken duurden van 1905 tot 1911. De stenen werden ter plaatse gebakken. De totale kostprijs van het project bedroeg in die tijd 2.372.555 oude Belgische frank. De site werd ingeplant in een groene, bosrijke omgeving, ver van stad en dorp. Dit bracht volgens

▼
Grondplan van
het psychiatrisch
ziekenhuis
(collectie Caritas
Melle)

▼
Salon van de Villa
Placida
(collectie Caritas
Melle)

▲
Zitkamer in Melle
(collectie Caritas
Melle)

de toen geldende normen rust en kalmte voor de patiënten. Net zoals in het Sint-Jozefhuis aan de Korte Violettenlei te Gent verbleven ook in Melle de zieken die zelf hun verblijf bekostigden in aparte gebouwen. Dit onderscheid werd zelfs doorgetrokken tot de maaltijden, die in twee aparte keukens bereid werden.

Architectonisch was het domein ingedeeld in een centraal hoofdgebouw aan de straatzijde, met links en rechts de woningen van de hoofdgeneesheer en de aalmoezenier. In het hoofdgebouw situeerden zich de administratie, de ontvangstkamers, de gastenkwartieren, de feestzaal, de keukens en de kapel. Aan de linkerzijde stonden de paviljoenen voor de betalende zieken onderverdeeld in diverse klassen. Zo was er *le château* voor dames en juffrouwen 1ste klas. Opmerkelijk was dat er naast de ruime kamer

voor de *damepensionnaire* er ook kamertjes waren voor de persoonlijke dienstmeisjes, die aldus ook van het 'voorrecht' genoten om mee in de psychiatrie te verblijven. Achter het hoofdgebouw lag het paviljoen voor observatie en rechts de afdelingen voor de niet-betalenden. Eén afdeling was voorzien voor patiënten met een verstandelijke handicap. Een ander gebouwtje, de Rotonde, was speciaal geconcipieerd voor de opvang van patiënten met tuberculose. De kamers waren er heel hoog en luchtig en er was een aangepaste veranda voor het 'luchten' van de patiënten.

▼
Voorgevel van het
hoofdgebouw uit
1908
(foto K. Vandevorst)

Het asiel-Caritas was een klein dorp met eigen voorzieningen. Een grote stoomturbine zorgde voor elektriciteit en dreef terzelfdertijd de machines aan voor de wasserij en de bakkersoven. Er was een grote moestuin waarin de patiënten meehielpen. Een boerderij met veestapel zorgde eveneens voor het nodige voedsel. Rust en kalmte waren zoals reeds vermeld primair in de visie van dit modelinstituut. Daarom was er rond het domein geen metershoge afsluiting, maar wel een haag – weliswaar met ingewerkte schrikdraad – waarover de patiënten konden kijken naar het omringende landschap. Elke afdeling had bovendien een eigen tuin. Alleen de paviljoenen voor de zogenaamde woelige zieken waren nog eens extra omringd met een houten afsluiting. Aan de tuinen werd heel wat aandacht besteed, zelfs heel wat exotische planten en bomen werden aangeplant. De arbeiders die gedurende de

winter de verwarmingsketels op steenkool onderhielden waren in de lente en zomer actief in de tuinen en de velden.

De kapel uit 1908 behield grotendeels haar neogotisch uitzicht, al verdwenen de muur- en plafondschilderingen begin jaren zestig. In de zijvleugel van deze kapel werd in 2002 een tentoonstellingsruimte ingericht, waarin ook enkele archiefstukken getoond worden. Het archief is bewaard van de ontstaansperiode tot nu en bevat een rijke verzameling documenten en voorwerpen.

BIBLIOGRAFIE

Memoriaal van de zustergemeenschap; archief van het Sint-Jozefshuis en het Psychiatrisch Centrum Caritas.

Johan Demets, Psychiatrisch centrum Caritas Melle

◀ Interieur van de kapel (collectie Caritas Melle)

NAMEN, MAISON D'HARSCAMP

RUE SAINT-NICOLAS 2

Onze-Lieve-Vrouwekerk beschermd als monument op 15 januari 1936; zuidelijke Maasvleugel beschermd als monument op 19 april 1977; het complex en de tuin beschermd als monument op 19 april 1977

Niet ver van het Sint-Gilligasthuis behoorde het bejaardentehuis van Harscamp tot in de Tweede Wereldoorlog tot het type luxeresidentie. Er werden toen nog eerbare gasten opgenomen die van een zekere welstand genoten of hadden genoten en die beantwoordden aan de opnamecriteria van de instelling. Deze was in 1805 bij legaat opgericht door Isabelle Brunell, weduwe van graaf Pontian d'Harscamp. De recolletten, een in 1638 gereformeerde tak van de franciscanen, schonken in december 1807 hun klooster aan de Commissie van godshuizen van Namen om de laatste wil van gravin Isabelle Brunell uit te voeren, namelijk een rusthuis op te richten *voor evenveel mannen als vrouwen die minstens zestig jaar oud waren en van wie de vaders, moeders of voorouders in redelijke weelde leefden...* Bij de opening in 1812 zijn er veertig bewoners. In 1872 bereikt hun aantal 242! Bij een bombardement van de geallieerden op 18 augustus 1944 komen talrijke bewoners om en wordt een groot deel van de oude gebouwen vernield. Bij gebrek aan financiële middelen staat de stichting Harscamp in 1952 dan het onroerend patrimonium van het rusthuis af aan de Commissie voor openbare onderstand van Namen, die de heropbouw van de vernielde gebouwen op zich zal nemen en de opnamecriteria voor bewoners met het akkoord van de *colateurs* van de stichting zal aanpassen. Er worden nog belangrijke werken uitgevoerd tussen 1974 en 1981 met inachtneming van de normen van het Ministerie van volksgezondheid, om het aantal bedden op 140 te brengen, en tegelijkertijd rekening te houden met de adviezen van de Koninklijke commissie voor monumenten en landschappen.

Sinds zijn stichting neemt het *Maison d'Harscamp* een klooster in, waarvan het grootste deel in de 17de en 18de eeuw heropgebouwd werd. De kloosterkerk werd tussen 1749 en 1756 volledig in klassieke stijl opnieuw opgetrokken. De kloostergebouwen waarvan men de precieze datering niet kent, liggen rond een neoklassiek kloosterpand uit de tweede helft van de 18de eeuw. Na de wereldoorlog kregen de booggewelven hun oude omvang terug. De behoeften van het rust- en verzorgingstehuis vereisten echter de bouw van een bijkomende verdieping in

▲ Beschermd 18de-eeuwse gevel, aan de kant van de Maas en het park (foto G. Focant © MRW)

▼ Neoklassiek kloosterpand met binnentuin (foto G. Focant © MRW)

de noordelijke vleugel. In de oostelijke buitenmuur van de kloostergang zijn overblijfselen van gekoppelde vensters uit de 13de eeuw bewaard. Dit is het oudste spoor dat teruggaat tot de vestiging van de franciscaanse gemeenschap te Namen. Ook treft men er sporen aan van een deur met lijstwerk in de vorm van een korfboog uit de 16de eeuw. Aan de Maaskant strekt de mooie eenvormige gevel van kalkbreuksteen uit de eerste helft van de 18de eeuw

zich uit over 27 traveeën met gewelfde vensters op het gelijkvloers. Vroeger waren er kruisvensters op de verdieping. De vier traveeën uiterst rechts van deze gevel, die een doorgang voor karren vervingen, gaan wellicht terug tot de 16de of 17de eeuw. De administratieve diensten van het OCMW van Namen hebben er hun kantoren. Ook de zaal van de *collateurs* van de stichting Harscamp bevindt zich daar.

Alle oudste gebouwen werden in 1944 verwoest of in 1974 gesloopt om plaats te maken voor nieuwe gebouwen die beter aan de huidige vereisten voor rustoorden voldoen. De enige uitzondering hierop is een neoklassieke gevel uit het begin van de 19de eeuw die uitsteekt op het plein van het toekomstige culturele centrum van Harscamp, dat onderdak zal vinden in de Onze-Lieve-Vrouwekerk, die in 2004 gedesaffecteerd werd.

Als besluit kan men stellen dat het *Maison d' Harscamp* in Namen een mooi voorbeeld is van een beschermde site die de grote lijnen van zijn oor-

spronkelijke kloosterarchitectuur heeft weten te bewaren bij zijn aanpassing aan de huidige vereisten gesteld aan een rust- en verzorgingstehuis, en dit terwijl met vaak erg tegenstrijdige criteria rekening moest worden gehouden.

BIBLIOGRAFIE

COURTOY F., *L'église Notre-Dame et l'ancien couvent des récollets*, in *Les Franciscains à Namur 1224-1953*, Namen, 1953, p. 25-35; FURNÉMONT A., *L'église Notre-Dame à Namur, anciennement dénommée église Saints-Pierre-et-Paul*, in *Annales de la Société archéologique de Namur*, dl. 74, 2000, p.146-202; MOTTEQUIN P., *L'hospice d'Harscamp, une restauration difficile*, in *Confluent*, nr. 94, februari 1981, p. 20-22; *Patrimoine monumental de la Belgique, Wallonie*, vol. 52, 1975, p. 616-620.

Alex Furnémont

Het complex
van het Maison
d'Harscamp, met
de Onze-Lieve-

Vrouwekerk op de
achtergrond
(foto G. Focant
© MRW)

NAMEN, HOSPICE SAINT-GILLES

RUE NOTRE-DAME

Beschermd als monument op 15 januari 1936

Het *hospice Saint-Gilles*, gelegen aan de samenloop van Samber en Maas, aan de voet van de citadel en het oude gravenkasteel, werd opgericht in het centrum van één van de oudste stadsbuurten van Namen, de *Grognon*. De heel compacte urbanistische structuur van deze buurt verdween op het einde van de zestiger jaren en is nog altijd niet hersteld. Het complex, dat sinds 1965 buiten gebruik is, werd ingrijpend gerestaureerd in de periode 1991-1998. Sindsdien is het de zetel van het Waalse Parlement.

De geschiedenis van het *hospice Saint-Gilles* vangt vermoedelijk aan in de 12de eeuw, in de nevelen van het duistere bronnenmateriaal betreffende de stad Namen. In 1229 ligt het hospitaal van Namen bij de brug over de Maas (thans ter hoogte van de *Pont de Jambes*), buiten de stadsmuren. In 1244 wordt het een filiaal van de hospitaalridders van de heilige Samson van Constantinopel. Tussen 1266 en 1270 bevestigt de burgerij haar groeiende macht door in Namen een nieuw hospitaal te financieren. Opgravingen in 1990 vonden funderingen van dit oude hospitaal op het perceel van de huidige binnenkoer van het parlement. De opgegraven middeleeuwse gebouwen leunden tegen de stadswallen aan.

Het hospitaal wordt bediend door leken, terwijl één of meerdere priesters instaan voor de eredienst in de kapellen van *Saint-Nicolas* en *Saint-Gilles*. Vanaf 1380 vermelden de rekeningen van de instelling dat een geneesheer loon ontvangt in ruil voor zijn diensten. Het patrimonium van het hospitaal heeft een dubbele oorsprong. Enerzijds worden de giften van particulieren van elke sociale klasse vergaard. Anderzijds schenkt Jean I, graaf van Namen, in 1312 de goederen van de armendis van de parochiekerk *Saint-Jean-Baptiste* op de markt van Namen. Een kaart met de bezittingen uit de 15de eeuw toont een nauwe band met het natuurlijke hinterland van Namen, in het bijzonder in het Naamse *Hebaye* en het baljuwschap *Entre-Meuse-et-Arche*.

In de 13de eeuw is dit gastenkwartier polyvalent en fungeert als opvanghuis voor zieken, armen en pelgrims. Door het invoeren van het prebendensysteem worden de inkomsten van het *Grand Hôpital* afgeleid naar min of meer rijke Naamse burgers, die zich aldus van een veilige oude dag willen verzekeren. De

▲ Het hospitaal aan de Maas, onder de muren van de Citadel
(foto T. Cortembos
© MRW)

▼
Plan van Larcher
d'Aubancourt uit
1747:
de imposante massa
van het hospitaal
contrasteert met
de kleine percelen
van de wijk van de
Grognon

want toestanden die dergelijke praktijk meebrengt, leidt tot de institutionele hervorming van 1571. Het afschaffen van de prebendes moet het mogelijk maken de middelen aan te wenden voor het lenigen van de noden van echte armen.

De burgers van Namen, in het bijzonder de welgestelden, willen niet meer met armoede in het openbaar geconfronteerd worden. De armen van Namen worden opgesloten binnen de muren van het hospitaal, waarvan de opvangmogelijkheid gevoelig vergroot is door de aankoop in de 15de en 16de eeuw van een tiental particuliere huizen die grenzen aan

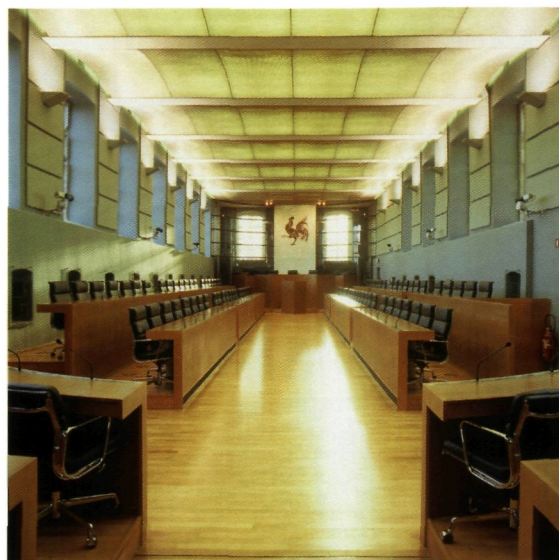
de site waar men het hospitaal wil inplanen. Zelfs de doden worden voortaan geïsoleerd, want voor hen wordt een kerkhof voorzien in de nabijheid van de kapellen. Vreemdelingen worden uitgewezen. Het bezoldigde personeel bestaat uit een gouverneur en een gouvernante, dienstmeiden en een priester.

Uit deze periode stamt het mooi gemetseld kalkstenen gebouw *au pied du château*, dat door dendrochronologie en archiefteksten gesitueerd wordt tussen 1504 en 1514. Sinds de 18de eeuw doet het dienst als personeelsingang van het complex.

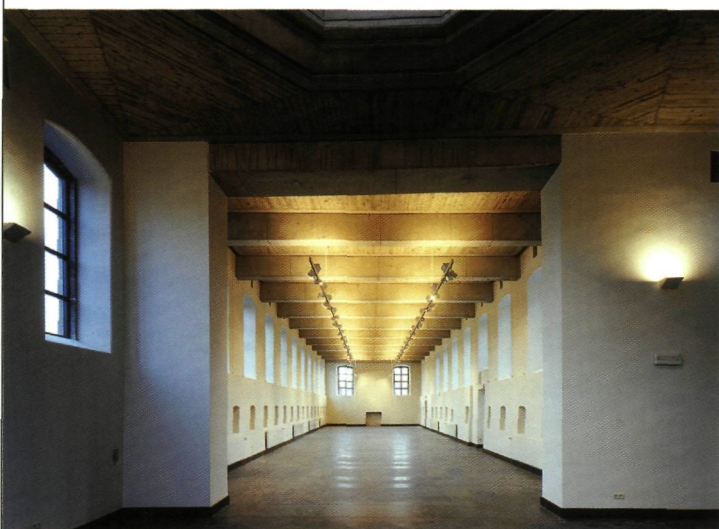

▲ Grote zaal, voormalig slaapvertrek van de vrouwen, uitgerust met muurkasten en eertijds verbonden met de kapel. Toestand in 1988 (foto T. Cortembos © MRW)

▲ De grote zaal, ingericht als zetel van het Waals parlement (foto G. Focant © MRW)

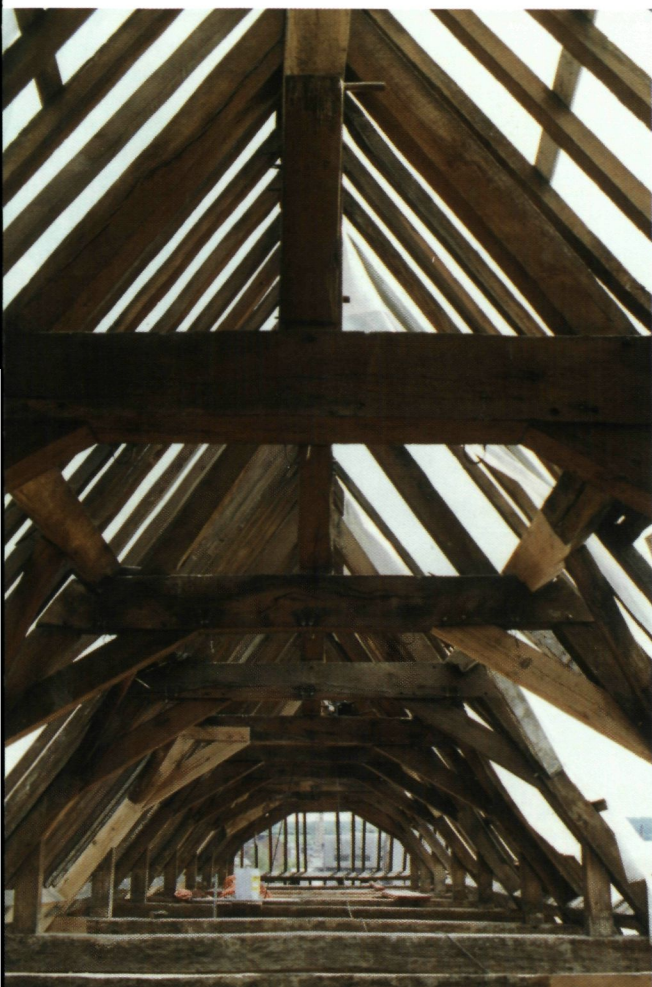
▲ Grote zaal in 1996 na restauratie (foto G. Focant © MRW)

Het huidige gebouw werd heropgebouwd in baksteen en maaslandse kalksteen in de periode 1667-1724, op funderingen van de 16de eeuw. Meerdere interessante archiefstukken getuigen van de problemen op deze bouwwerf. De functionele, zeer sobere architectuur neemt afstand van de traditie door grote ramen in Lodewijk XIII-stijl, door barokke portalen en door het regelmatig U-vormig grondplan, dat bereikt werd met grote inspanning. De bouw, die bemoeilijkt werd door de belegeringen op

het einde van de 17de eeuw, was gebaseerd op de thans verloren geraakte plannen van broeder *Paul de Sainte Thérèse*, een ongeschoeide karmeliet.

In 1667 financieren Nicolas Chaveau, een oud-gouverneur van de instelling, en zijn echtgenote Anne Leveau de bouw van een nieuwe vrouwen vleugel. De oostelijke vleugel naar *Le Grognon* toe, omvat ook een ouder gedeelte aan de Maaskant. Deze vleugel bevat op het gelijkvloers een grote zaal, die vanaf 1718 anders wordt ingedeeld. Naargelang de periode noemt men deze zaal *salle de l'hôpital* of *dortoir des femmes*. Architectuurhistorisch gezien is dit de interessantste vleugel, door het verderzetten van de middeleeuwse typologie en vanuit bouwtechnisch standpunt. Deze vleugel werd immers opgevat als een onverdeelde ruimte met een rijk uitgewerkt gewelf. Omdat dit kruisribgewelf met instorten bedreigd was, werd het jammer genoeg in 1690 ontmanteld. De resterende fragmenten getuigen van een constructie op een zware balk, met gesculpteerde onderdelen in Maastrichtse tufsteen vergelijkbaar met deze van het gewelf van de kerk *Saint-Loup* in Namen. Ze werden teruggevonden als herbruikmateriaal. Sporen van metalen verankeringen, die het gewelf versterkten op de plaats van elke

boog, hingen het gewelf op aan de bovenste draagbalken, volgens een systeem dat men kan zien in het gebinte van *Saint-Loup*, een techniek die de jezuïetenorde gebruikte in Frankrijk. Muurkasten ritmen traditiegetrouw de lange muren en verder is er een grote schouw in het uiterste zuiden. Het gebinte van dit 'schip' is bovendien origineel en van een grote kwaliteit.

Deze vleugel draait naar het noorden, waar men kan zien dat de werf stilgelegen heeft in het gebouw na het trappenhuis, dat ook zorgvuldig overwelfd werd. Behalve de hoofdingang naar het barokke portaal (gedateerd 1667), bevatte dit gedeelte de kapel *Saint-Nicolas* op de benedenverdieping en de kapel *Saint-Gilles* op de eerste verdieping. Twee barokke gedenksteden herinneren aan de namen van de opdrachtgevers, Nicolas Chaveau en Anne Leveau, alsook aan de datum 1671. Van 1699 tot 1701 werd de bouw voortgezet met een noordelijke vleugel, die de nieuwe eetzaal, de keuken en de slaapzaal op de verdieping bevatte. Er werd getracht om zoveel mogelijk te werken in dezelfde stijl, om zo de oudere 16de-eeuwse constructie te camoufleren. De westelijke vleugel tenslotte werd moeizaam afgewerkt in 1724, niet zonder rechtszaak. De kwaliteit van het gebouw heeft er trouwens onder geleden, en vooral dan het gebinte. Deze vleugel diende als mannenslaapzaal, en in de kelderverdieping werden diensten ondergebracht: bakkerij, brouwerij, wasserij, en andere. In de twee kleine paviljoenen van dezelfde periode waren latrines bovenop een afvoerkanaal gebouwd.

◀ Het stevige gebinte van de oostelijke vleugel van 1668, tijdens de restauratie in 1992 (foto T. Cortembos © MRW)

◀ Voormalige kapel op de verdieping, houtskooltekening van een stukadoor, getekend en gedateerd 'Lanber 1667 1678' (foto T. Cortembos © MRW)

De bestemming als polyvalent gasthuis dat zowel zieken, kinderen, soldaten als ouderlingen opving, bleef met uitzondering van de periode van de Franse Revolutie, onafgebroken bewaard tot ver in de 19de eeuw. Het *hospice Saint-Gilles* blijft tot 1965 een toevluchtsoord voor bejaarden met een bescheiden inkomen.

BIBLIOGRAFIE

CORTEMBOS Th., *La reconstruction de l'hôpital Saint-Gilles à Namur aux XVIIe et XVIIIe siècles*, in *Revue des archéologues et hisotriens de l'art de Louvain*, dl. XXII, 1989, p. 59-77; PLUMIER J. en CORTEMBOS Th., *Saint-Gilles de fond en comble*, in *Saint-Gilles. Les murs du Parlement wallon*, z.p., 1998.

Emmanuel Bodart, *Rijksarchief van Namen*
Therese Cortembos, *DGATLP Patrimoine,*
Monuments et Sites

OUDENAARDE, ONZE-LIEVE-VROUW- HOSPITAAL

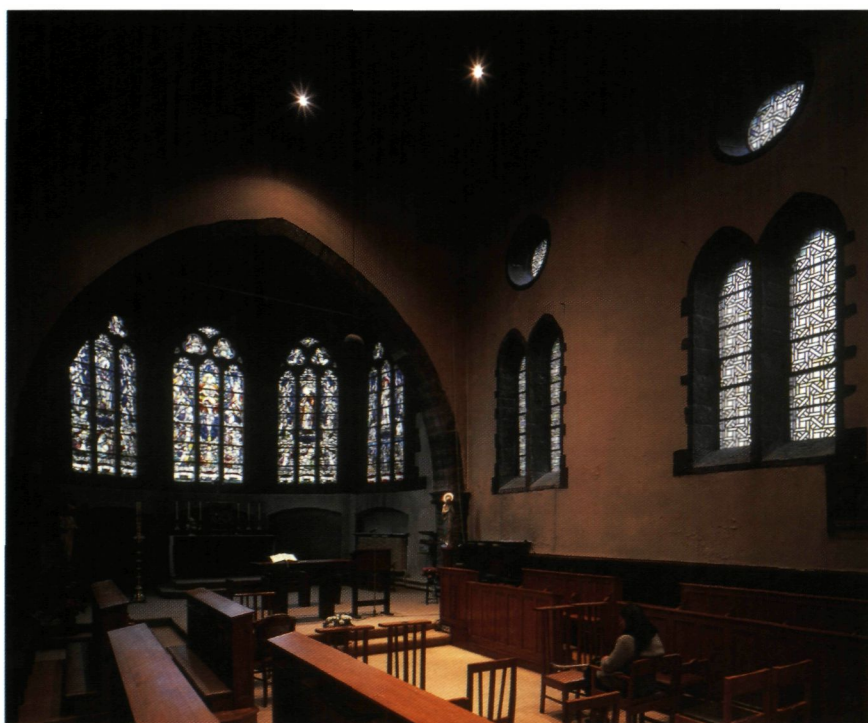
SINT-WALBURGASTRAAT 9

*Het oude hospitaalklooster en het bisschopskwartier
beschermd als monument op 13 juli 1945; de gevels en de
daken van de jongere delen van het oude complex op
5 mei 1981,*

Een priester, genaamd Arnulfus, richtte op eigen initiatief net buiten de Beverepoort omstreeks 1200 een toevluchtsoord op voor pelgrims en noodlijdenden. In 1202 werd de stichting begiftigd door graaf Boudewijn IX met een watermolen aan de Einepoort. In 1224 kreeg de stichting een regel voor een gemeenschap van broeders en zusters, goedgekeurd door de bisschop van Doornik. In 1380 diende het

Het oud gebouwencomplex, dat tot aan de jaren 1960 nog ommuurd was of toch alleszins zijn besloten karakter bewaard had, is geconcentreerd rond een langwerpig plein. De eenbeukige kapel, waarvan de oudste delen teruggaan tot de 15de eeuw, is opgetrokken in Doornikse steen. Het vijfzijdig koor in Scheldegotiek is afgewerkt met hoge spitsboogvensters en glas in lood-ramen. De kapel werd grotendeels vernieuwd bij de restauratie van 1898-1901.

Ten noorden van de kapel bevindt zich het hospitaalklooster, dat bestaat uit vier vleugels. Het homogeen uitzicht van de gevels en hun mansardedaken verbergt goed dat de vleugels in feite het resultaat zijn van verschillende bouwfazen, waarvan de diversiteit pas van in de kruisgang te merken is en bij nadere analyse heel complex blijkt. Zelfs de zandste-

◀ Interieur van de
kapel
(foto K. Vandevorst)

klooster onder de druk van oorlogsomstandigheden binnen de stadsmuren overgebracht bij de Sint-Walburgakerk waar het bogaardenhuis – vermoedelijk een deel van de huidige kapel – in gebruik werd genomen. Vanuit het bogaardenhuis breidde het hospitaal zich geleidelijk uit door opeenvolgende aankopen van aanpalende terreinen en gebouwen. Het hospitaalklooster kreeg in 1433 toelating tot ommuring van hun domein en kreeg een elitair karakter waarbij vooral zusters van adellijke afkomst toegelaten werden.

nen korfbogen en de kruisgewelven van de pandgang geven een verkeerde indruk van eenheid want ook hier blijken zij, evenals de gangen en de binnengevels van de omringende vleugels uit verschillende periodes te stammen. Het kloosterpand als geheel, met de aansluitende onderbouw van de betreffende vleugels, dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw. Zeer kenmerkend is dat deze in alle latere bouwfazen van het kloostercomplex bewaard bleef.

De oostelijke kloostergevel (1772-1774), wordt door zandstenen bandwerk ingedeeld, dat muurdammen aftekent waartussen de grote kruisvensters met kleine roedenverdeling overvloedig licht binnenlaten. De portaalpartij van drie traveeën is van zandsteen en heeft een rijkere aankleding met onder meer afboordende kolossaalpilasters, een klokgevelbekroning, een hardstenen deuromlijsting, guirlandes op de borstwering van de verdieping en aan het venster in het fronton waarboven het wapenschild van het klooster prijkt.

Aan de oostkant van het gebouwencomplex treft men het poortgebouw (1893) in neotraditionele baksteenarchitectuur aan, met aan de linker kant daarvan het omstreeks 1620 opgerichte bisschopskwartier. Dit ontvangstverblijf ten behoeve van voorname bezoekers van het hospitaal heeft een uitzonderlijke gevel in renaissancestijl. De ontwer-

tier, twee mannenzalen, een aalmoezenierswoning en de zogenaamde apostelhuisjes voor bejaarde echtparen. In 1932 werd het moederhuis ten noorden van het complex opgericht en in 1937 werd ten westen van het kloostercomplex het hospitaal aanzienlijk uitgebreid met consultatiebureaus en ziekenzalen.

BIBLIOGRAFIE

Hospitaalarchief en O.C.M.W.-archief; BOGAERT C. e.a., *O.-L.-Vrouwehospitaal in Bouwen door de eeuwen heen, D1 15n1*, Turnhout, (1996), p. 188-194; DEVOS P., *Het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde*, in *Monumenten en Landschappen in Oudenaarde (5)*, Oudenaarde, 1993, p. 34-61; HOEBEKE M., *Uit de geschiedenis van het Onze-Lieve-Vrouwehospitaal te Oudenaarde*, Oudenaarde, 1953.

Patrick Devos, Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium, Provincie Oost-Vlaanderen

◀ Kapel en oostelijke gevel van het hospitaalklooster (foto K. Vandevorst)

▼ Bisschopskwartier uit 1620 (foto K. Vandevorst)

per, Simon De Pape uit Oudenaarde, was zowel architect als schilder. De rondbooggalerij op de verhoogde begane grond wordt betreden langs een trap die zich over de hele breedte van de gevel uitstrekt. De zuilen van de galerij zijn Toscaans, die van de verdieping Ionisch geïnspireerd. De verdieping wordt door een schilddak met leienbekleding afgesloten.

Omstreeks 1890-1900 hadden zowel grote restauratiewerken plaats als de bouw van nieuwe vleugels zoals de portaalconstructie naast het bisschopskwar-

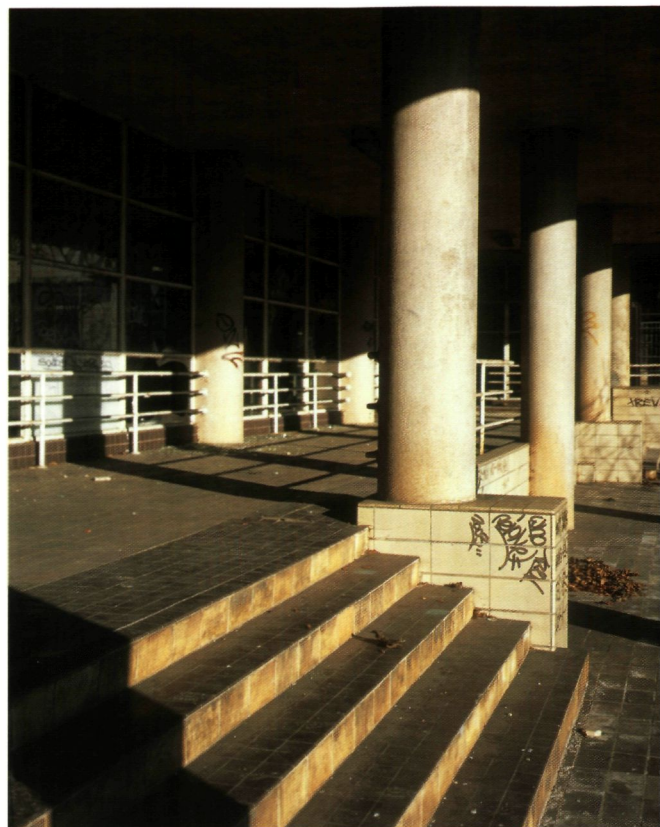
OVERIJSE, SANATORIUM JOSEPH LEMAIRE

WAVERSESTEENWEG 365

Beschermde dorpsgezichts op 13 december 1993

Het Joseph Lemaire-Instituut, gebouwd door Gaston en Maxime Brunfaut, is toegankelijk via een monumentale portiek, geflankeerd door een leegstaande conciërgewoning. Van hieruit voert een lange rechte laan naar het voorplein aan de ingang van het hoofdgebouw. Onderweg ligt rechts een illegale uitbreiding uit 1972, het enige volume boven op de heuvel dat nog in gebruik is, als bejaardentehuis. Links ligt de voormalige woning van de hoofdgeneesheer. Het sanatorium zelf is verlaten, verwaarloosd en totaal verkrot: een schip gestrand in een verwilderd park. Het hoofdgebouw staat midden het langwerpige terrein. De hoofdingang van het domein van circa 33,6 hectares bevindt zich in de zuidwesthoek. Ten noorden van de hoofdingang, een paar honderd meter lager op de N4 Brussel-Namen, ligt de dienstingang met een concentratie aan bijgebouwen; stookplaats en wasserij samen in één gebouw, de woning van de econoom, het verblijf van het niet-verplegend personeel. Langs deze bijgebouwen vertrekt een weg de helling op, naar de achterzijde van het hoofdgebouw; halverwege staat het mortuarium. Ten noordoosten van het hoofdgebouw is het park aangelegd met wandelwegen en rustbanken.

Het gebouw roept al bij een eerste aanblik de beelden op van het sanatorium te Paimio van Alvar Aalto, één van de grote Europese iconen van modernisme uit het begin van de jaren dertig in het ziekenhuiswezen. Niet onterecht. Doordachte voorstudie maakt dat beide architecten gelijkaardige oplossingen bedachten zonder elkaars project te kennen. Architecten zowel als opdrachtgevers streefden naar de uitwerking van een modelinstelling op Europees niveau. In april 1933 startten de voorstudies. Belgische (Brasschaat, Buizingen, Heynsdaele, Jauche, Marcinelle, Sijsele...) en buitenlandse sanatoria (Praag, Hilversum, Parijs, Duitsland, Engeland, Zwitserland, Rusland en Oostenrijk) worden bezocht en geëvalueerd. De evolutie van voorontwerpen uit deze periode, illustreert hun invloed. De voorstudies opteren, om economische en hygiënische redenen, voor een hoogbouwtype boven het paviljoensysteem. Ook de interne organisatie wordt hierbij bepaald; de patiënten worden afgescheiden ondergebracht in de hoofdvleugel en de medisch- en administratieve diensten in de kleinere dwars-

▲
Detail kuurgalerij
(foto K. Vandevorst)

▼
Zuidzijde
patiëntenvleugel
(foto K. Vandevorst)

▲ Toegang tot het domein
(foto K. Vandevorst)

▲ Noordzijde patiëntenvleugel
(foto K. Vandevorst)

vleugel. De ontmoeting van patiënten en gasten wordt beperkt tot enkele ruimtes op de viering. Een dubbel circulatiesysteem met eigen ingangen zorgt ervoor dat enkel het verplegend personeel in contact komt met de patiënten.

Een vernieuwde visie op hygiëne bepaalt de verwerkte materialen: linoleumvloeren met afgeronde hoeken, vervangen het veelgebruikte terrazzo; trapleuningen in pyrexbuizen en glasplaten; een buitenafwerking in bleke geglaazuurde keramische tegels als symbool voor hygiëne en duurzaamheid. De voorstudie, de zeer degelijke planning en coördinatie realiseren de effectieve bouw, inclusief alle bijgebouwen, in slechts dertien maanden (1^e steen 10 augustus 1936 - opening 30 september 1937). De constructie van het hoofdgebouw is kruisvormig en krijgt een groter dynamisme doordat de vier geledingen licht uit de as verschoven zijn. Het is een betonskelet bestaande uit een reeks van modules van steeds dezelfde afmetingen, onderling gescheiden door zettingsvoegen. Het gebouw bevat tal van verwijzingen naar de pakketbootstijl zoals buisrelin-

gen, patrijspooten, een zuidelijke en een noordelijke kuurgalerij (voor- en achterdek). Ook in hun meubeldesign zoeken de architecten deze sfeer. Het geheel ademt rust en ruimtelijkheid uit en verheft soberheid tot luxe.

BIBLIOGRAFIE

BASYN J.M., *De architecten Brunfaut. Een sociaal bewogen oeuvre*, in *M&L*, jg. 23, nr. 1, 2004, p.35-55; BEERNAERT B., *Het Sanatorium Joseph Lemaire te Tombeek van de Architect Maxime Brunfaut (1934-1937)* (onuitg.lic.verh.), KULeuven, 1993; VAN DE PUTTE G., *Het Oud-Sanatorium Joseph Lemaire (1937-1997): een juweeltje in Art-Deco-Stijl staat te verkommeren te Tombeek*, in *Zoniën, Geschiedkundig Tijdschrift voor IJse- en Laneland, uitgegeven door de Heemkundige Kringen De Beierij van IJse (Overijse) en Het Glazen Dorp (Hoeilaart)*, 1, 1997, p. 45-52; VAN LOO A. (red.), *Repertorium van de Architectuur in België, van 1830 tot Heden*, Antwerpen, 2003, p. 182-184; WAMBACQ J., *Maxime Brunfaut en het Sanatorium van Tombeek* (lezing tijdens de studiedagen 'Red het Modernisme' december 2003);

Wiebe Verhoeven, Directie Monumenten en Landschappen, Brussels Hoofdstedelijk Gewest

REBECQ, HOSPICE

RUE DOCTEUR COLSON 1

Schuur, kapel, gevels en daken van het aalmoezeniershuis, de oude vleugel uit de 17de eeuw en het gebouw van de 18de eeuw tegenover de kapel beschermd als monument op 25 januari 1997

In het uiterste zuidoosten van de agglomeratie Rebecq-Rognon bevindt zich aan de oever van de Zenne een gasthuis voor bejaarden dat einde 13de-begin 14de eeuw gesticht werd door Marie de Rethel, vrouwe van Edingen. Met Maria als patroonheilige werd het van bij aanvang door zusters augustinessen beheerd. In deze bescheiden landelijke instelling, die aanvankelijk als hospitaal bestemd was, werden arme zieken verzorgd. In de 17de eeuw werd dit een hospitium voor bejaarde vrouwen.

Van de oude 14de-eeuwse gebouwen is niets bewaard. Het complex bestaat thans uit een heterogene groep gebouwen van de 16de tot de 20ste eeuw. Het hoofdgebouw uit de 19de eeuw in neoklassieke stijl is rond een binnenkoer gebouwd. In de zuidoostelijke vleugel zijn een kapel uit 1624 en een oud gastenkwartier uit 1627 bewaard. Deze vormen thans, met het aalmoezeniershuis op het voormalige neerhof, dat 1593 gedateerd is door muurankers, de oudst bewaarde gebouwen van na de brand van 1575, die het hospitaal vernielde.

De kapel in baksteen en natuursteen bestaat uit een schip van twee traveeën en stevige steunberen met twee insprongen. De kapel is afgedekt met een zadeldak in natuurleien met een uitstekende keper en een veelhoekig klokkentorentje. Het vijfhoekig koor opent met spitsbogen met sobere muurvlakken. Het bedehuis heeft een sacristie van latere datum. Het interieur is voorzien van een spitsbooggewelf met gepolychromeerde ribben. Het barokke hoofdaltaar draagt een cartouche met een gekroonde ruit met links de wapens van de hertog van Arenberg en rechts die van de familie de Croy. Aan de voorzijde van de kapel doet een brede uitspringende travee dienst als ingang. De gevel in neoklassieke stijl draagt als jaartal op het fronton MDCCCXXXX (1840).

Van het vroegere gastenkwartier blijft er maar een gedeelte over, namelijk de hoofdgevel, het dak en de kelders. De gevel in traditionele stijl met stenen kordonband bestaat uit twee verdiepingen van vijf traveeën. De vensters van de verdieping zijn in twee

verdeeld door een stenen dwarsbalk. De drie middelste traveeën van het gelijkvloers krijgen daglicht door stenen kruisvensters. Links is er een lage deur met een robuuste monolithische latei met een niet ingevuld wapenschild. Het zeer spitse zadeldak is bedekt met natuurleien en heeft in het centrale gedeelte een zoldervenster met consoles en getande friezen opzij.

In de loop van de 19de eeuw zal de instelling van Rebecq zich als een bejaardentehuis in de huidige zin van het woord ontwikkelen. Vanaf het tweede kwart van de 19de eeuw zijn er uitbreidingswerken uitgevoerd om meer bedden te kunnen toelaten. Het gedetailleerde plan van het oude hospitaal van voor deze periode is niet gekend, noch de situering van de oude ziekenzaal. In 1862 beginnen de bouwwerken van de neoklassieke vleugels van architect E. Coulon. Het is niet meer te achterhalen of deze geïnspireerd zijn door de oude opstelling, waarbij de vleugels rond een binnenkoer gebouwd waren. Tussen 1903 en 1910 werden nog enkele nieuwe ingrepen uitgevoerd door architect Charles Müller.

Van de gebouwen van de oude boerderij resteren slechts de aalmoezenierswoning, een lage bakstenen constructie op een hoge plint met een laatgotische poort, en een dubbel huis uit de 18de eeuw. Op enige afstand is er ook nog een lange schuur uit 1777, aan de rand van het huidige kerkhof. Omdat het niet meer aan de vereisten voldeed, werd het gasthuis verlaten in 1989 en werden personeel en patiënten naar een nieuw gebouw overgebracht. Sindsdien is het oude gasthuis in verval. Het aalmoezeniershuis en het paviljoen uit de 18de eeuw werden onlangs gerenoveerd en kregen een nieuwe bestemming als huisvesting voor de diensten van het OCMW.

BIBLIOGRAFIE

DACOSSE L.-J., *Rebecq-Rognon. En marge d'une exposition: "six siècles d'histoire..."*, in *Annales du Cercle archéologique d'Enghien*, XVII, 1974, p. 277-282; DENYS R., *L'hôpital de Rebecq. Inventaire des archives dites de fondation*, in *Annales du Cercle archéologique d'Enghien*, IX, 1953, p. 191-205; OCKELEY J., *De gasthuiszusters en hun ziekenzorg in het aartsbisdom Mechelen in 17de en de 18de eeuw*, 2 dln., Brussel, 1992.

Séverine Windal

◀ Gezicht vanuit het zuidoosten op de kapel van 1624 et het voormalige gastenkwartier met het jaartal 1627 (foto F. Dor © MRW)

◀ 19de-eeuwse uitbreiding van het hospitaal met een neoklassiek gedeelte aan de oever van de Zenne (foto J. Deveseleer © MRW)

SAINT-HUBERT, HÔPITAL DES PAUVRES PÈLERINS

RUE DE LA FONTAINE 23

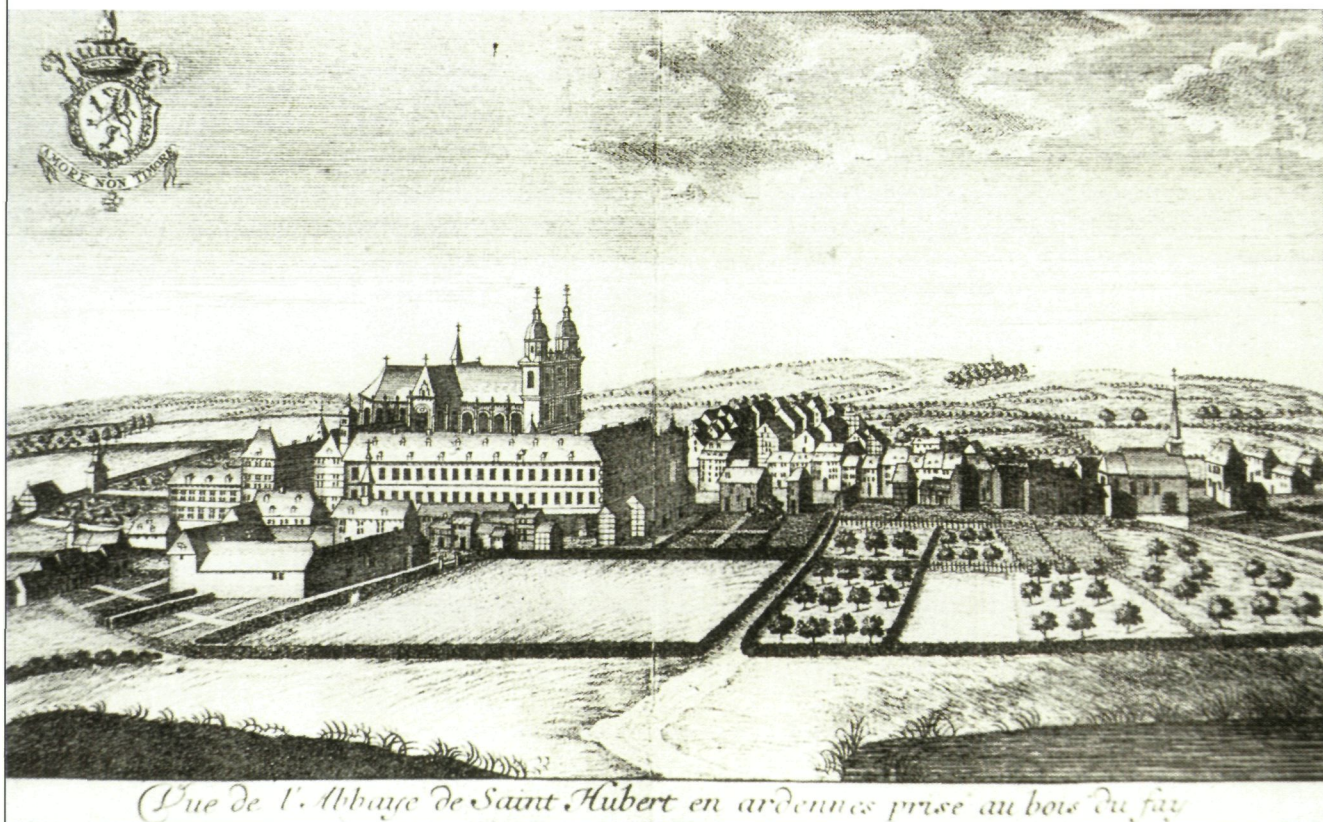
Vlak naast het kloostercomplex van *Saint-Hubert*, is er in de huidige stedelijke context nog een karakteristieke vleugel bewaard van het oude *hôpital des pauvres pèlerins* van deze grote benedictijnenabdij. Het gaat om de zuidvleugel van de vierhoek, gevormd door voornoemde vleugel en enkele dienstgebouwen. Deze ligging wordt bevestigd door verschillende gezichten en plannen. Die vleugel meet iets meer dan 18 op 10 meter en bezet het hoogste punt van het complex, dat in het oosten wordt afgesloten door een klein en lager gebouw, blijkbaar de kapel of het kapelkoor. Hoge zadeldaken met leien bedekken de twee gebouwen.

Aan de buitenzijde, naar het zuiden toe, telt het hoofdgebouw twee verdiepingen. Na de beschadiging in de Tweede Wereldoorlog, werd de gevel heropgebouwd en lichtelijk verhoogd. Te oordelen naar oude foto's herneemt de gevel de gebruikelijke 19de-eeuwse indeling, althans wat de plaatsing van de hoofdingang betreft. Aan de kant van de oude binnenplaats, naar het noorden toe, zijn er omwille

van de steile helling drie verdiepingen, waarbij de kelder bijna helemaal bovengronds komt te liggen. Hier is de oude gevel nog bewaard met haar okerkleurige bepleistering en met kalkstenen vensters die maar weinig gewijzigd zijn. Hoekkettingen en een kroonlijst op kraagstenen voltooien het geheel op harmonisch wijze. De voornoemde smalle koor-kapel eindigt driesijdig, met drie kenmerkende geprofileerde vensters en een deur. Ten westen leunt een heropgebouwde constructie aan.

De geschiedenis van dit gebouw kadert in het algemeen opzet van monastieke hospitaalinstanties. De abten van het voormalig Andage moedigen de verering van de wonderdoener sint Hubertus aan en voorzien en realiseren al vroeg een opvangplaats voor pelgrims en zieken. Sedert Thierry de Lernes (1055-1086) bestaat er een abdijhospitaal. In 1562 heropgebouwd, wordt het in 1568 opnieuw beschadigd door de Hugenoten. In 1607 wordt het huidige hospitaal gebouwd. Dit wordt door archieven gestaafd, maar ook door de uitzonderlijke resultaten van recent dendrochronologisch onderzoek: de bomen voor het hoofdgebouw zijn geveld in 1605-1606 en deze voor de aanpalende kapel in 1603-1608. De kapel wordt toegewijd aan de heilige Elooi en de instelling beschikt over een eigen kerkhof. In 1797 worden de monniken verdreven en

▼ De abdij van Saint-Hubert en Ardenne, omstreeks 1750, met het hospitaal vooraan links als enig overblijfsel (foto G. Focant © MRW)

(Vue de l'Abbaye de Saint-Hubert en ardenne prise au bois du fay)

worden hun goederen, waar het hospitaal deel van uitmaakt, verkocht. Omgevormd tot gendarmerie en vervolgens tot tuchthuis, krijgt het gebouw een andere bestemming en wordt het beroemd als jachthuis voor Louise-Marie en Leopold, ons eerste koningspaar. Het latere *Relais Saint-Hubert, Pension Restaurant* is sedert de oorlog een privé-woonst geworden. In deze hoedanigheid en gelet op de erfgoedwaarde, onder meer als hospitaalklooster, verdient dit gebouw een wettelijke bescherming.

Door herinrichting van de ruimtes en decoratiewerken in de 19de eeuw werden tussenschotten, deuren, lambriseringen, vloeren, plafonds en schouwen met stucwerk in de twee belangrijkste verdiepingen aangeast. Hierdoor is het moeilijk om de binneninrichting te begrijpen van deze vleugel, die de hoofdingang was van het hospitaal. Hoge kapconstructies zijn geritmeerd door zeven dakgebinten in eik met

genummerde balken, waardoor een grote ruimte ontstaat. Van de binnenkoer en de tuinen, die op plannen en gravures naast de muren te zien zijn, is alleen een groene ruimte zonder de oorspronkelijke aanleg bewaard, nu omringd door recente gebouwen. Het complex, momenteel zonder functie, wacht op een nieuwe bestemming en een restauratie met aandacht voor de bouwkundige en historische waarden van de site. Uiteraard dienen eerst de nodige voorbereidende studies uitgevoerd te worden.

BIBLIOGRAFIE

d'OTREPPE H., *Ancien hôpital 'des pauvres pèlerins'*, in *Le patrimoine monumental de la Belgique-Wallonie*, 14, Arrondissement de Neufchâteau, Luik, 1989, p. 283-284.

Henry d'Otreppe, DGATLP Patrimoine, Monuments et Sites

▼
Gezicht vanuit
de tuin op het
voormalige hospitaal
en de kapel,
begin 18de eeuw
(foto G. Focant
© MRW)

STOUMONT, LES SANATORIA POPULAIRES DE BORGOMONT

RUE DE STOUMONT

In de strijd tegen de tuberculose stond de provincie Luik steeds vooraan. De beslissing om er een sanatorium op te richten voor het volk, een *sanatorium populaire*, dateert al van 1899, en is een initiatief van het hoofd van het Provinciaal bacteriologisch laboratorium, Ernest Malvoz, daarin gesteund door enkele provinciale afgevaardigden. Op studiereis in Duitsland, waar de sanatoriumkuur ontwikkeld werd, doet de provinciearchitect Remouchamps een aantal duidelijke ideeën op omtrent de inplanting van de verschillende functies en de organisatie van de ruimtes van de instelling. De zoektocht naar een geschikte ligging voor deze instelling leidt tot de volgende beschrijving: *“c'est sur la route de Borgoumont à Court qu'un emplacement valable lui est signalé; on y aboutit en prenant un sentier qui part de la*

route, immédiatement après le pont; un torrent gronde sous son arche et parcourt le vallon depuis le milieu de son cirque jusqu'à l'extrémité de ce large couloir. Les deux versants, dressés verticalement à même hauteur, encadrent de leurs flancs boisés les prairies du fond. Sur les hauteurs, le regard se perd vers les lointains sommets de l'Ardenne et de L'Eiffel; la vue se prolonge à plus de six lieues sur un pays admirable de couleurs, de calme, de majesté sereine”.

In 1900 gaan de werken van start en drie jaar later nemen de eerste patiënten hun intrek. Het hoofdgebouw is sterk op het zuiden gericht; de kromming in het grondplan onderstreept die gerichtheid op zonnewarmte, lucht en licht, voor de therapie zo broodnodig. Deze kromming is het resultaat van het opsplitsen van het corpus in een viertal volumes met tussenin een spievormige ruimte waarin technische leidingen konden worden ondergebracht. Het hoofdgebouw refereert in zijn vormgeving aan de grandeur van de Duitse kuurhotels. De decoratie is gebonden aan de regionale architectuur, met vakwerkbouw en breuksteen gevat tussen blauwe hardstenen hoekblokken. Achter dit traditionele uitzicht gaat echter een zorgvuldig verborgen betonnen draagstructuur met dito dakschrijnwerk schuil. Het geheel is vrijwel symmetrisch opgebouwd rond een centraal op het bouwvolume geplaatst klokkentorentje, dat het afzuigmechanisme van de luchtverversing verbergt. De uitbouw van een zeer ruime dokterswoning en een medische afdeling op de oostzijde verbreken het evenwichtige beeld enigszins. Aan de tuinzijde zijn er twee solaria of zonneterrassen. Het eerste terras geeft toegang tot de tuin, het tweede, voor de patiënten van de eerste verdieping, bevindt zich op de gaanderij. Voor de patiënten van de tweede verdieping was het middenvolume van het gebouw als terras opengewerkt. De achterzijde van het hoofdgebouw vertoont een T-vormige uitbreiding voor alle niet-medische diensten: de eetzaal en de keukens op de eerste verdieping; het gelijkvloers, gedeeltelijk in de helling ingewerkt, bevatte de wasserij en de stookplaats. Niet-zichtbare gevels werden in baksteen afgewerkt. Dit sanatorium was uitgerust met een eigen elektriciteitscentrale en bood reeds in 1903 stroom aan iedere ruimte. Het dorp daarentegen zou pas in de late jaren '20 op het elektriciteitsnet aangesloten worden.

▼
Het sanatorium, verbouwd tot revalidatiecentrum, vanuit het park
(foto G. Focant
© MRW)

De toegang tot het domein wordt beheerst door een poortgebouw met kasteelallures, met uitschuinent basement in breuksteen met hardsteenomlijsting, onder een in vakwerk licht uitkragende verdieping.

Centrale gedeelte
van de hoofdgevel
(foto G. Focant
© MRW)

De geïntegreerde conciërgewoning versterkt nog het volume. De paardenstallen sloten de rij langsheen een oprijlaan van 615m lang. Na de Tweede Wereldoorlog besliste de provincie om een tweede paviljoen bij te bouwen, halverwege de poort en het sanatorium, dat lange tijd verschillende revalidatie/readaptatie-ateliers huisvestte en nu een revalidatie-centrum is.

BIBLIOGRAFIE

DE BRITO J.-M., *Du Sanatorium Populaire à l'Institut Médical, Borgoumont-La Gleize 1903-1978*, Borgoumont, 1978; ID., *La Lutte*

contre la Tuberculose, Borgoumont, z.d.; COLIGNON A., *E. Malvoz et la politique médicale de la Province de Liège, 1895-1985*, Luik, 1985; *Nationaal Belgisch Werk tot Bestrijding de Tuberculose, Vijf & Dertig Jaar strijd Tegen de Tuberculose in België*, z.p., z.d.; *Nationaal Belgisch Werk tot Bestrijding de Tuberculose, Korte Inhoud van de Belgische Antitering Toerusting*, Brussel, 1937; *Œuvre Nationale Belge de Défense Contre la Tuberculose, 50 Années de Lutte Contre la Tuberculose en Belgique 1897 - 1947*, z.p., z.d.

Wiebe Verhoeven, *Directie Monumenten en Landschappen, Brussels Hoofdstedelijk Gewest*

UKKEL, HOSPITAAL LATOUR DE FREINS

ENGELANDSTRAAT, 555

Beschermde als site op 17 september 1998

Het eerste Belgische ziekenhuis voor herstellenden werd gebouwd in Ukkel, op een plateau dat uitkijkt op de Linkebeekvallei. In 1888 had Charles De la Tour, die tot een familie van schilders behoorde en weduwnaar was van Marie De Freins, een legaat van 700.000 franken nagelaten aan de Brusselse raad der godshuizen, voor de oprichting van een instelling voor herstellenden uit de Brusselse ziekenhuizen. Het bedrag was ontoereikend, maar bijkomende giften, vooral dan van Georges Brugmann, de welhaast vaste mecenas van de Brusselse openbare onderstand, maakten het mogelijk om het project uit te voeren. Deze ziekenhuizen voor herstellenden waren bedoeld als aanvulling op het beleid rond de ziekenhuisopnamen van arbeiders en behoeftigen uit de steden. De Raad der godshuizen deed een beroep op architect Henri Maquet, die voor Leopold II de gevel van het Koninklijk Paleis in Brussel had mogen verbouwen. Er werd een terrein gezocht in Verrewinkel in Ukkel, aan de rand van Linkebeek. De bouw begon in 1899 en in juni 1903 werd het ingehuldigd in aanwezigheid van koning Leopold II.

► Achtergevel
(foto O. Pauwels)

Het voormalig ziekenhuis ligt centraal in een park van zes hectaren, dat werd aangelegd door tuinarchitect M. Fuchs. Typologisch staat het dicht bij een privé-woonst van het kastelentype, dan bij een ziekenhuisinstelling. Het grondplan is U-vormig, met de binnenruimte tussen de vleugels op het zuidwesten gericht. Het gebouw telt twee verdiepingen onder een leien dak, en is uitgevoerd in neo-renaïssancestijl, met gevels in rode baksteen van Silezië en in witte en blauwe steen. De brede rechtehoekige kruisvensters met getande omlijsting zijn afgewerkt met typisch renaïssancistische chassiss. De ingang, voorafgegaan door een bordes, heeft een paviljoenvormig dak waarop vroeger een klokkentorentje stond. Een monumentaal dakvenster met een stenen kruisraam en een fronton met oculus bekronen de dakpartij. Aan de achterzijde omvatten de twee vleugels een esplanade, en de gevels hebben er een elegante galerij met gietijzeren kolommen met opengewerkte bogen. Op het gelijkvloerse niveau van deze galerij konden de zieken wandelen, bovenaan waren terrassen gebouwd volgens de best mogelijke oriëntering voor de kamers op de verdieping.

Het interieur werd eind jaren 1980, na de sluiting van het ziekenhuis, gewijzigd, maar was oorspronkelijk uitgebouwd rond twee ruime, thans nog bewaarde trappenhuisen op de hoeken van het gebouw. Vooraan bevonden zich het kabinet en de woning van de directeur. In de hoofd vleugel bevonden zich op het gelijkvloers de bezoekersruimtes, een eetzaal, bureau, vergaderzaal, bibliotheek, sanitair en andere dienstlokalen. De privé-kamers lagen op de bovenverdieping. De zijvleugels hadden oorspronkelijk slaapzalen op het gelijkvloers en individuele kamers op de verdieping. Deze kamers werden voorbehouden voor kinderen en voor betalende zieken of voor sommige zieken die geïsoleerd moesten worden. De kamers van de hoofd vleugel waren bereikbaar via een gang aan de noordzijde (thans verplaatst naar het midden van het gebouw, om lokalen aan de hoofd gevel vrij te maken). Alle lokalen waren helder en goed verlucht dank zij een doordacht ventilatiesysteem.

Dokter Pavard, de eerste directeur van Latour de Freins, beschreef zijn ziekenhuis voor herstellenden als *“een adellijk verblijf waar alles uitnodigde om te*

genieten van de weldaden van het landleven, of als een rijkelijke villa in een of andere badplaats". De dokters Depage, Vandervelde en Cheval oordelen in hun *La construction des hôpitaux* veel minder mild over dit gebouw, wanneer ze stellen dat "het complex, gebouwd zonder medewerking van het medisch korps, het uitzicht heeft van een kasteel en een bijna luxueuze inrichting... eenvoudige rustieke gebouwen zouden beter beantwoord hebben aan het beoogde doel".

In 1953 verkreeg de instelling het statuut van een stichting, en vervolgens in 1966, toen er een uitbreiding van de Dienst algemene geneeskunde van het Sint-Pietersziekenhuis in ondergebracht werd, dit van een medisch instituut (met 122 bedden). Een geplande renovatie kwam niet van de grond, omwille van de verplichte afschaffing van instellin-

gen van minder dan 150 bedden. Branden hebben de uiteindelijke sluiting in 1988 nog versneld. Het gebouw werd sindsdien gemoderniseerd en ingericht als kantoren en dienstverblijven. Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft er in 2002 een wetenschappelijk centrum gevestigd.

BIBLIOGRAFIE

MERCKX A., *Le problème de la convalescence*, in *L'Assistance Hospitalière*, 1, 1929, p. 16-19; PAVARD D., *L'hôpital-asile de convalescents de Linkebeek*, in *Journal médical de Bruxelles*, jg. 9, nr. 27, 7 juli 1904, p. 341-344; SOLAU M., *L'Hôpital de Convalescents de la Commission d'Assistance Publique de Bruxelles, à Uccle-Verrewinkel*, in *L'Assistance Hospitalière*, 6, 1929, p. 303-310.

Pascale Ingelaere, Sophie Adolphy en David Guilardian

▼
Hoofdingang
(foto O. Pauwels)

ZOERSEL, BETHANIËNHUIS

ANDREAS VESALIUSLAAN 39

De inval van de Duitse troepen in 1914 dreef de zusters van het Convent van Betlehem uit Duffel samen met hun geesteszieke patiënten op de vlucht naar Hoogstraten. Omdat de terugkeer onzeker was en de geesteszieke tuberculosepatiënten nood hadden aan gezonde lucht, kocht de congregatie een groot bouwperceel in het toenmalige Sint-Antonius-Brecht. In het najaar van 1924 werd het Bethaniënhuis plechtig geopend. Het complex werd ontworpen door de Antwerpse architect Jef Huygh (1885-1946). Het eclectisch aandoende symmetrische, deels bepleisterde, deels uit metselwerk bestaande hoofdgebouw, dat nog steeds als een bestuursgebouw van de congregatie dienst doet, bevat rurale (daken, zware poortgebouw), art deco en Lodewijk XV-invloeden en valt op door de verticale elementen en het mansardedak met ovalen oculi. De twee zijvleugels hebben een bepleisterde puntgevel, waarvan de dakcurve en de ingebouwde vierkante torens verwijzen naar de rurale stijl. De westelijke zijvleugel herbergt de neoromaans geïnspireerde kapel met glasramen en kerkmeubilair uit 1926, terwijl de muren en het plafond beschilderd werden in byzantijnse stijl. De oostelijke zijvleugel bevatte de feestzaal. Recente verbouwingen hebben die eigenheid evenwel verstoord. De nutsgebouwen, zoals de watertoren, hebben een sterk ruraal karakter.

In het interbellum werden talrijke nieuwe psychiatrische inrichtingen volgens het paviljoenensysteem gebouwd. In 1930 had men in Zoersel reeds Sint-Aloysius, Sint-Rochus, Sint-Elisabeth en Sint-Imelda, dat wegens de vreemde vorm de naam kousenband kreeg, voltooid. In de periode 1930-1937 kwamen Sint-Dymphna I en II, Sint-Jozef, Sint-Marie, Sint-Godelieve en Sint-Anna tot stand. Deze vormden net als het hoofdgebouw een eclectisch geheel. De middenrisaliet en andere vooruit springende gedeelten hebben meestal bepleisterde topgevels. Kenmerkend zijn ook de overdekte galerijen en de luifels van glas en metaal. Aan weerszijden van het hoofdgebouw bevonden zich woningen voor de geneesheren, waarin voorname stijlkenmerken werden aangevuld met neogotische ornamentiek. De paviljoenen werden symmetrisch ten opzichte van het hoofdgebouw geplaatst en weer spiegelden nog grotendeels de 19de-eeuwse classificatie van geestesziekten. In de splendid isolation van

het Bethaniënhuis en van het paviljoen werden deze vrouwen afgeschermd van de moreel en lichamelijk vervuilende stad. Door contact met de natuur en met de religie zouden zij opnieuw rust en evenwicht vinden. De grillige paden tussen de paviljoenen verwijzen naar veldwegen en naar de natuur versus de stedelijke rechte lanen.

Het Sint-Jozefziekenhuis van Malle is gegroeid uit de zorg voor geesteszieke tuberculosepatiënten, de toepassing van nieuwe behandelingsmethodes en de occasionele zorg voor omwonenden, hetgeen aanvankelijk gebeurde in het Sint-Imeldapaviljoen. Vanaf 1949 werd in het Sint-Mariepaviljoen een operatiezaal ingericht. In 1950 werden op het domein een kraamkliniek (paviljoen Sint-Norbertus) en een dienst heelkunde (paviljoen Sint-Jozef) geopend, waar ook de plaatselijke bevolking terecht kon. Er kwamen steeds meer specialismen en het aantal patiënten bleef aangroeien. Vanaf de jaren 1960 werd het Sint-Jozefziekenhuis, zoals het intussen was gaan heten, herhaalde keren verbouwd. Ten slotte werd in 1986 een nieuw functioneel gebouw naar ontwerp van Herman Huygh, de zoon van Jef Huygh, in het nabijgelegen Malle in gebruik genomen.

BIBLIOGRAFIE

Retrospectieve Jozef Huygh (tent.cat.), Ree, 1998; TIMMERMANS R., *Het Convent van Betlehem: een half millennium vrouwelijke spiritualiteit en bedrijvigheid*, Duffel-Leuven, 2000; D., *Het Sint-Norbertusziekenhuis in Duffel: een congregationale instelling*, in DE MAEYER J. e.a., *Er is leven voor de dood: tweehonderd jaar gezondheidszorg in Vlaanderen*, Kapellen, 1998, p. 242-251; WYLLEMAN L., PLOMTEUX G. EN STEYAERT R., *Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur. Deel 10n 3 (ru-Z). Provincie Antwerpen, arrondissement Antwerpen*, Gent, 1985.

Met dank aan Yves Vanhellemont

Ruth Timmermans

▼
Poort met bak-
stenen hekpijlers en
de voorgevel van
het hoofdgebouw
(foto K. Vandevorst)

► Museum van geneeskrachtige planten en farmacie van de Universiteit libre van Brussel (foto O. Pauwels)

► Museum voor geneeskunde op de Erasmuscampus in Brussel (foto O. Pauwels)

HOSPITAALMUSEA EN MEDISCHE VERZAMELINGEN

Guy Dupont

Musea met medische en/of farmaceutische collecties, kunnen in twee types worden onderverdeeld. Een eerste type zijn de hospitaalmusea. Dit zijn voormalige of nog functionerende ziekenhuizen, die geheel of gedeeltelijk een museumfunctie hebben gekregen en waar de medische geschiedenis een rol speelt in het museumverhaal. De medische en farmaceutische collecties die er worden getoond, zijn afkomstig uit het hospitaal zelf of uit andere, gelijkaardige instellingen. De gebruiksvoorwerpen van vroeger, die nu museumobjecten zijn, worden er dus in hun originele context gepresenteerd. Het belangrijkste collectiestuk is natuurlijk het gebouw zelf, waarvan de architectuur en de inrichting de toenmalige opvattingen over ziekenzorg weerspiegelen. Voorbeelden van dit type musea in België zijn het *hôpital Notre-Dame à la Rose* in Lessen, het Memlingmuseum-Sint-Janshospitaal in Brugge, het Sint-Janshospitaal in Damme, het Sint-Dimpna- en Gasthuismuseum in Geel of het Museum dokter Guislain in Gent.

De vier eerstgenoemde hospitalen zijn van oorsprong middeleeuws, met architecturale aanpassingen of nieuwbouw in latere periodes. Hierdoor bieden die sites een representatieve staalkaart van de historische evolutie in de ziekenhuisbouw. Sommige weerspiegelen ook op treffende wijze het zelfvoorzienend ideaal van het middeleeuwse hospitaalklooster door de aanwezigheid van tuinen, boomgaarden en dienstgebouwen. De middeleeuwse gasthuizen die nu hospitaalmusea zijn, herbergen naast hun medische en farmaceutische collecties ook, en vooral, belangrijke kunstcollecties. Dat belang situeert zich niet enkel op het kunsthistorische of esthetische vlak. De kunstvoorwerpen moeten ook op hun historische betekenis worden beoordeeld. Ze behoren tot het soms eeuwenoude patrimonium van het hospitaal en vervulden er een specifieke functie als instrumenten van de zielzorg. De schilderijen met passietaferelen of afbeeldingen van werken van barmhartigheid, die in de ziekenzalen of het klooster hingen, wilden aansporen tot volharding bij de lichamelijke beproevingen en tot mededogen met de lijdende medemens. Het aanroepen van heiligen om genezing te bekomen gaf dan weer aanleiding tot het vervaardigen en verzamelen van devotieobjecten zoals reliekhouders, beelden en prenten.

Het enige hospitaalmuseum op een postmiddeleeuwse site is het Museum dokter Guislain in Gent. In een gebouwencomplex uit het midden van de 19de eeuw, waarvan een gedeelte nog steeds dienst doet als psychiatrische instelling, huist het enige museum van de psychiatrie in België. De historische samenhang tussen de site, de gebouwen en de collecties geven ook aan dit hospitaalmuseum een bijzondere meerwaarde. Opvallend is ook hier de aanwezigheid van kunstcollecties – outsiderkunst en fotografie – die samen met de medisch-wetenschappelijke collectie integraal deel uitmaken van het museumverhaal.

De hospitaalmusea getuigen van de historische band tussen het roerend en onroerend hospitaalpatrimonium. Inhoudelijk hebben hospitaalmusea een dubbel gezicht: sommige collectiestukken illustreren de geschiedenis van de geneeskunde en van de zorg, andere stukken zouden net zo goed passen in een kunstmuseum. Een ander kenmerk van hospitaalmusea is de nauwe band van hun geschiedenis met die van de religieuze gemeenschappen die het hospitaal eeuwenlang beheerden of nog steeds beheeren.

De museale werking van hospitaalmusea slaat tegenwoordig nieuwe wegen in, waarbij onder andere aansluiting wordt gezocht bij hedendaagse maatschappelijke debatten en kunstvormen. Dit gebeurt vooral via tijdelijke tentoonstellingen en publieksgerichte evenementen, maar ook door de vernieuwing van de permanente opstelling.

Naast de hospitaalmusea is er een tweede type van musea met medische en/of farmaceutische collecties, namelijk de wetenschapsmusea. De collecties van deze musea zijn niet afkomstig uit het patrimonium van een bepaalde caritatieve instelling, maar uit wetenschappelijke verzamelingen en/of uit privécollecties van verzamelaars. De meeste van die wetenschapsmusea worden nu beheerd door universitaire instellingen. Hun collecties hebben niet noodzakelijk een historische band met het museumgebouw waarin ze zijn ondergebracht, al kan er wel een thematische band zijn. Typisch voor wetenschappelijke museale collecties is hun relatieve homogeniteit, hun representativiteit en hun systematische opbouw.

Een voorbeeld hiervan is het Brusselse Museum van de radiologie, dat zijn stek heeft in de afdeling medische beeldvorming van het Militair ziekenhuis van Neder-Over-Heembeek. In het operatiekwar-

tier van hetzelfde ziekenhuis wordt ook een chirurgische collectie, het zogenaamde patrimonium van de verpleegkundigen, bewaard. Belangrijke farmaceutische collecties vindt men dan weer in de Brusselse universitaire instellingen waar toekomstige apothekers hun opleiding krijgen. Het Museum van de medicinale planten en de farmacie maakt deel uit van het Instituut voor farmacie van de Université libre de Bruxelles. De Farmaceutische collectie Albert Couvreur, een legaat aan de Université catholique de Louvain, kreeg een plaats in de School voor farmacie in Sint-Lambrechts-Woluwe. Een derde farmaceutische collectie, die van de abdij van Orval, knoopt aan met het historische gegeven, dat elke belangrijke abdij over een eigen apotheek en kruidentuin beschikte.

Soms is de historisch-thematische link tussen museale collectie en gebouw minder evident, zoals in het geval van het Museum voor de geschiedenis van de geneeskunde in Gent, gekend als de Stichting Jan Palfijn. Het museum heeft zijn stek in het Pand, een voormalig dominicanenklooster, dat op de plek staat waar in de Middeleeuwen het eerste Gentse privé-hospitaal het licht zag. Het Museum van de geneeskunde, in het beheer van de Université libre de Bruxelles, kreeg recent een eigen gebouw, dat speciaal voor het museum werd ontworpen en nu reeds als referentie geldt in de hedendaagse architectuur. In dat opzicht alleen al neemt het een unieke plaats in, in het landschap van de wetenschapsmusea. De aandacht voor de geneeskunde in het verleden én in andere culturen maken er bovendien een erg compleet museum van.

In dit hoofdstuk worden alleen de museale collecties beschreven die niet ondergebracht zijn in een historisch ziekenhuis. De medische en farmaceutische collecties van hospitaalmusea worden besproken in de Gids.

►
Vitrine in het
museum van
geneeskrachtige
planten en farmacie
(foto O. Pauwels)

BRUSSEL, MUSEUM VAN GENEESKRACH- TIGE PLANTEN EN FARMACIE

UNIVERSITÉ LIBRE DE BRUXELLES, TRIOMFLAAN,
INGANG NR.2, GEBOUW B/C, 2e VERDIEPING

Het museum bevindt zich in de lokalen van het Instituut voor farmacie van de ULB, meer precies in een ruime gang die toegang verleent tot de practicumzalen. Aan de muren leiden reproducties van oude affiches, die de verdiensten van geneesmiddelen van vroeger aanprijzen, en foto's van geneeskrachtige planten het parcours in.

De collectie is gebaseerd op een duizendtal voorwerpen: een geneesmiddelenverzameling met delen van geneeskrachtige planten, die gedroogd en over het algemeen in stukjes in bokalen bewaard worden, reproducties van geneeskrachtige planten in zijde uit het einde van de 19de eeuw, modellen van geneeskrachtige planten, die in de traditionele geneeskunde gebruikt worden, talrijke andere voorwerpen die de farmacie van vroeger illustreren (oude geneesmiddelen, faience instrumenten, verschillende reproducties...)

De bezoeker wordt uitgenodigd om, naar gelang van zijn interesse, een dynamische rondgang te volgen, waar medische wetenschappen, geschiedenis en kunst (beluisteren van oude muziek, voorstelling van teksten, gedichten, reproducties van schilderijen en gravures, ...) verweven zijn. Meerdere thema's belichten op originele wijze het traditionele gebruik van producten van natuurlijke oorsprong en schetsen hoe deze natuurlijke producten in de loop der tijden evolueren tot bronnen van geneesmiddelen, bijvoorbeeld:

- *De eerste handelingen en enkele chronologische mijlpalen*: hoe de geneesmiddelen uit de planten voortgekomen zijn, gebruik van geneeskrachtige planten door de diersoorten en algemene historische aspecten
- *Botanica vóór alles*: belang van de botanica bij het identificeren van geneeskrachtige planten
- *Luisterend naar geruchten van de kruiden in de kloostertuinen*: bijdrage van de monniken aan het voortbestaan van de westerse traditionele geneeskunde
- *Plantentranen*: essentiële oliën, harsen en gommen in de kunst van het genezen
- *Van wilg tot aspirine*: de salicylderivaten van de wilg als oorsprong voor de buitengewone carrière van de aspirine

- *De pijlgiffen*: voorouderlijke jachtmethoden die aan de oorsprong liggen van de ontdekking van verlammingen stoffen die onontbeerlijk zijn voor de anesthesie
- *Geneesmiddelen in de kookketels van toverheksen*: de in de hekserij gebruikte planten als bronnen van verschillende geneesmiddelen en modellen van geneesmiddelen die nog steeds in gebruik zijn
- *Het jezuïetenpoeder*: kinine als eerste behandeling van malaria
- *Geneeskrachtige planten en het beeldverhaal*: onderwerpen gereserveerd voor jongeren

Ook oude instrumenten zijn tentoongesteld, waaronder zeer zeldzame zoals de koperen extractietoestellen. Tot slot stellen twee palen interactieve programma's ter beschikking van de bezoekers, betreffende de plantengeneeskunde, de toxische planten en de paddestoelen.

▼
Oude apotheek,
stoel en
tandartsenboor in
het Museum voor
geneeskunde
(foto O. Pauwels)

Maurice Vanhaelen

BRUSSEL, MUSEUM VOOR GENEESKUNDE LENNIKSESTRAAT 808

De stichting van het museum in 1994 is het resultaat van de inspanningen van professor Thierry Appelboom, een gepassioneerd verzamelaar van een collectie, die sindsdien nog aangegroeid is. Het museum voor geneeskunde, uniek in zijn soort, beschikt over een patrimonium aan historische en kunsthistorische voorwerpen dat de lange geschiedenis van de geneeskunde in tijd en ruimte illustreert. Het gebouw drukt, sinds de constructie in 1994, zijn stempel op het landschap van de campus Erasmus.

Een van de bijzonderheden van de vaste tentoonstelling is het feit dat de rijkdom en de complexiteit van de buiten-Europese geneeskunde geïllustreerd worden. Zo is er een zaal gewijd aan de pre-Columbiaanse geneeskunde. Men kan er met name Mochica-aardewerk bewonderen waarop, met realiteitszin, aandoeningen of verminkingen, mummies of heelkundige instrumenten afgebeeld worden en op basis waarvan men de geneeskunde van de sjamanen kan bestuderen. In dezelfde geest werd er een andere zaal gewijd aan de Afrikaanse geneeskunde met een ruime aandacht voor de traditionele genezers, hun therapieën en hun vaak ongewone remedies.

De hoofdzaal van het museum schetst de oorsprong en de eerste ontwikkelingen van de geneeskunde in de Oudheid. Een afdeling, gewijd aan het faronisch Egypte, onthult het belang van de begrafenissen en de wijze waarop het lichaam met het oog op mummificering voorbereid werd. De rijkdom van de Grieks-Romeinse geneeskunde wordt vervolgens geïllustreerd met de obligate 'eed van Hippocrates'. De religieuze geneeskunde met de cultus van Asklepios wordt eveneens voorgesteld met beeldjes van godheden zoals Hygieia of Hermes. Er is een vitrinekast met medische instrumenten, waaronder een diversiteit aan fijne scalpels. Ook worden precisie-ingrepen getoond van de toenmalige chirurgen: operaties van staar, behandeling van cariës en gebruik van sondes voor het verbrijzelen van stenen. Een tentoonstellingskast met Etruskische ex-voto's toont hoe men boete deed voor zijn ziektes, een praktijk die ook terug te vinden is in de afdeling van de pre-Columbiaanse geneeskunde. In de zaal worden ook andere aspecten ontwikkeld die de evolutie van de concepten van de geneeskunde tot in het

begin van de 20ste eeuw tonen. Een zeer primaire bevallingstafel, een tandartsenboor en een oude apotheek zijn andere voorbeelden in dit korte overzicht.

Het hoogtepunt van het bezoek zijn de drie zalen met de collectie anatomische wassen beelden van het type *Spitzner*, in bruikleen gegeven door de Franse Gemeenschap. In kasten zijn zeer verschillende aandoeningen zichtbaar, de ene al spectaculairder dan de andere. Een kleine verduisterde zaal bevat de meest spectaculaire kasten die wegens hun morbide karakter enkel op verzoek getoond worden. Die zaal wordt terecht de *Spitznerzaal van de hel* genoemd, maar getuigt tegelijkertijd van de impact die de verzamelingen wassen beelden op kunstenaars als Delvaux of Rops gehad hebben.

Fabrice De Brouwer

GENT, MUSEUM VOOR GESCHIEDENIS VAN DE GENEESKUNDE

HET PAND, ONDERBERGEN 1

Het Gents Museum voor geschiedenis van de geneeskunde is een initiatief van het *Collegium medico-historicum Flandriense* of Stichting Jan Palfyn, eponiem dat verwijst naar Jan Palfyn (1650-1730), de onbaatzuchtige leraar ontleed- en heelkunde van de Medisch-chirurgische school van de

▲
19de eeuwse
amputatieset in
het Museum voor
geschiedenis van de
geneeskunde
(foto K. Vandevorst)

stad Gent, die als eerste het gebruik van de verlostang toepaste.

Mede dankzij mecenen van de Heymans-Stichting en de Janssen Research Foundation kon een reeks professorenemeriti van de faculteit geneeskunde op 1 oktober 1991 van start gaan met de oprichting van een medisch-historisch museum in de middenvleugel van het Pand, het 13de-eeuwse dominicanenklooster, thans Cultureel centrum van de Gentse universiteit, in het hart van de stad en in de nabijheid van de middeleeuwse haven. Een passende behuizing, want het Pand staat op de plaats waar de patriciërsfamilie Uten Hove in 1201 het eerste Gentse privé-ziekenhuis, het Sint-Mariagasthuis, had gesticht. Toen dit na een kwarteeuw te klein geworden was, werd het overgebracht naar een nieuw gebouw buiten de stadspoorten: het stadsziekenhuis de Bijloke. Het verlaten terrein werd ter

▼
Het Museum voor
geschiedenis van de
geneeskunde bevindt
zich in het Pand
in Gent
(foto K. Vandevorst)

▲ Verbandset, patrimonium van de verpleegkundigen (foto O. Pauwels)

beschikking gesteld van de dominicanen of predikheren, die vanuit de Franse hoofdstad in Gent beland waren en er een klooster bouwden dat met de jaren tot een groot complex is uitgegroeid. Twee maal werden de dominicanen uit hun klooster verdreven: eind 16de eeuw door de calvinisten die er hun theologische universiteit oprichtten en twee eeuwen later door de Franse Revolutie. In 1960 kon de aankoop door de Gentse universiteit verhinderen dat het verkrotte en uitgeleefde historische complex gesloopt werd. Na restauratie door het Ministerie van openbare werken werd het ingericht als Museum voor geschiedenis van de geneeskunde.

De verzamelingen instrumenten, apparaten, boeken, prenten, schilderijen, portretten, beeldhouwwerken en andere zijn afkomstig van particuliere collecties van de stichters en curatoren van het museum, van donateurs en van de faculteit geneeskunde en gezondheidswetenschappen van de Universiteit Gent. De collecties kregen een permanente opstelling, terwijl af en toe ook tijdelijk thematische tentoonstellingen georganiseerd worden.

► Operatiekwartier, patrimonium van de verpleegkundigen (foto O. Pauwels)

De ruimtes die ter beschikking van het museum gesteld werden omvatten de vestibule, een zaal met twee verdiepingen en de gang waar zich eertijds de cellen van de monniken bevonden. Wegens gebrek aan ruimte werd het grootste deel van de boeken en tijdschriften ondergebracht in de Bibliotheek medische cultuur, een sectie van de Biomedische bibliotheek, op de campus van het Universitaire ziekenhuis van Gent.

Michel Thiery

NEDER-OVER-HEEMBEEK, PATRIMONIUM VAN DE VERPLEEGKUNDIGEN

BRUYNSTRAAT 2

De collectie werd verzameld onder de naam Hygeia, de Griekse godin die sinds de oudheid wordt vereerd als de godin van de gezondheid. Sinds de verering van Asklepios (rond 400 voor Christus in Athene), werden deze laatste en Hygeia, zijn dochter in één adem vernoemd en werden ze samen vereerd. Het toeval wil dat de collectie van Hygeia sinds enkele jaren is opgenomen binnen de vzw Asklepios van het Nationaal museum voor radiologie, onder curator dokter van Tiggelen. Deze status is louter administratief, de collectie Hygeia wordt verder gewoon beheerd op zelfstandige basis zonder tussenkomst van de vzw Asklepios.

De geschiedenis van de verzameling begint eind jaren tachtig, wanneer door een ministeriële beslissing alle militaire ziekenhuizen in Duitsland en België, met uitzondering van het ziekenhuis van Neder-Over-Heembeek, gesloten worden. Verschillende ziekenhuizen hadden reeds een rijke collectie opgebouwd. Dit dreigde nu allemaal verloren te gaan. Enkele verpleegkundigen voelden zich dan ook geroepen om zoveel mogelijk uit de brand te slepen voordat de openbare verkoop de collecties zou kunnen splitsen. Zo is er een waardevolle verzameling ontstaan in het ziekenhuis te Neder-over-Heembeek in het operatiekwartier. Deze situatie is op dit moment niet erg aantrekkelijk voor de collectie omdat het operatiekwartier niet toegankelijk is voor het grote publiek. In de openbaarheid treden, vormt niet alleen de grootste zorg maar ook één van de grootste uitdagingen voor de toekomst!

Het grootste deel van de collectie heeft als onderwerp de oorlogschirurgie en de chirurgie in het algemeen. De vroegste stukken uit de collectie betreffen enkele brieven van familieleden aan Florence Nightingale, en vanaf die periode wordt er een sprong gemaakt naar objecten uit en vanaf de eerste wereldoorlog. Een volledig operatiekwartier uit de jaren vijftig werd gerestaureerd en gereconstrueerd en is reeds verschillende malen met veel succes uitgeleend op belangrijke exposities en beurzen. Verder zijn er nog belangrijke objecten uit het begin van de 20ste eeuw, zoals antieke sterilisatoren en veldsterilisatoren. Een rijke collectie aan oorlogsverbanden, verbandsets, oude glazen medicamentflesjes, pillendoosjes en een uitgebreid gamma oude instrumenten is ook aanwezig in de collectie. Verder is er nog veel geschreven materiaal zoals oude medische boeken, 19de-eeuwse diploma's van de eerste verpleegkundigen, handboeken voor brandcardiers uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog, oorlogsmagazines en antieke prenten.

*Prisca Valkeneers, Vrije universiteit Brussel
en Ria De bouwer*

NEDER-OVER-HEEMBEEK, HET BELGISCHE MUSEUM VOOR RADIOLOGIE

BRUYNSTRAAT 2

Het Belgische museum voor radiologie, toegankelijk voor het publiek sinds 1990, bevat één van de drie radiologische collecties ter wereld, naast die van Palermo en Remscheid-Lennep. Op het einde van de jaren '80 vatten een militair geneesheerradioloog en enkele vrijwilligers, vanuit hun grote belangstelling voor het beginstadium van de ontdekking van X-stralen en de evolutie van deze technologie, het plan op om een museum voor radiologie op te richten in het kader van de honderdste verjaardag van de verbazingwekkende ontdekking van professor Röntgen in 1895. Het museum, dat zich bevindt in het Militair hospitaal koningin Astrid, dankt zijn originaliteit aan zijn vestiging in een actieve radiologische dienst. De patiënt die zich komt laten onderzoeken kan dus in afwachting van zijn beurt de evolutie van de radiologie ontdekken. Het museum staat echter niet alleen open voor patiënten, ook het grote publiek kan hier terecht voor informatie over de evolutie in de medische beeld-

◀ Radiologisch toestel,
Museum voor
radiologie
(foto O. Pauwels)

vorming, van klassieke radiologie, over echografie en digitale radiologie tot computertomografie om uiteindelijk te belanden bij de magnetische resonantie.

Didactische en educatieve posters geven de gangen van de dienst een leerrijke noot en schetsen de medische toepassingen van X-stralen. Dankzij die posters ontdekt de bezoeker ook kostbare en verrassende informatie over het gebruik van X-stralen in zeer uiteenlopende domeinen als kunst (schilderkunst, muziek), egyptologie, paleontologie, filatelie en industrie.

Naast de informatieve posters en de interessante collectie radiologische objecten spreekt het museum de bezoeker ook visueel aan. Verschillende reconstructies van radiologische kabinetten brengen de sfeer van glorieuske periodes uit de vorige eeuw tot leven. Naast het laboratorium van professor Röntgen valt het volgende te bezichtigen: het kabinet van dokter Henrard uit 1910, één van de pioniers van de Belgische radiologie, een kabinet uit het interbellum, de radiologiepost die in december 1944 boven Bastogne werd gedropt en een neuro-radiologiekamer uit de *golden sixties*.

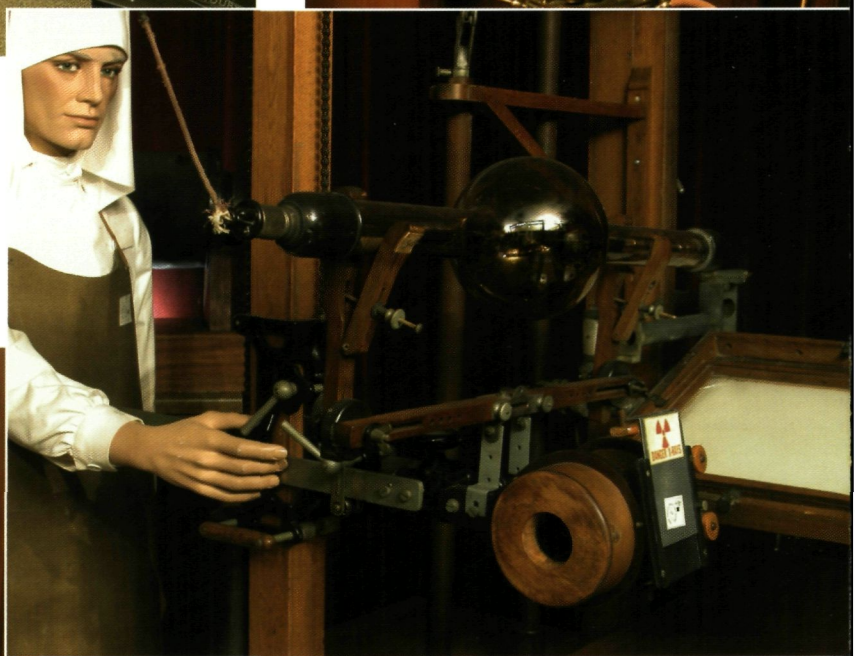
Het museum is de trotse bezitter van de scanner die in 1974 het tweede exemplaar ter wereld was, maar vooral de eerste scanner in België (Charleroi) in de dienst van Professor M. Collard.

In een aparte kamer, didactisch ingericht met voorwerpen en foto's die betrekking hebben op de geschiedenis van X-stralen, kan er door groepen gekeken worden naar videomateriaal. Twee filmpjes *De (her)ontdekking der X-stralen* (een wereldunicum) en *Van Röntgen tot Eurotunnel* geven respectievelijk een reconstructie van de ontdekking van de X-stralen en een overzicht van de geboorte en de ontwikkeling van de radiologie in ons land. In het museum vindt men meerdere publicaties, een dia-reeks, didactische strips en een website.

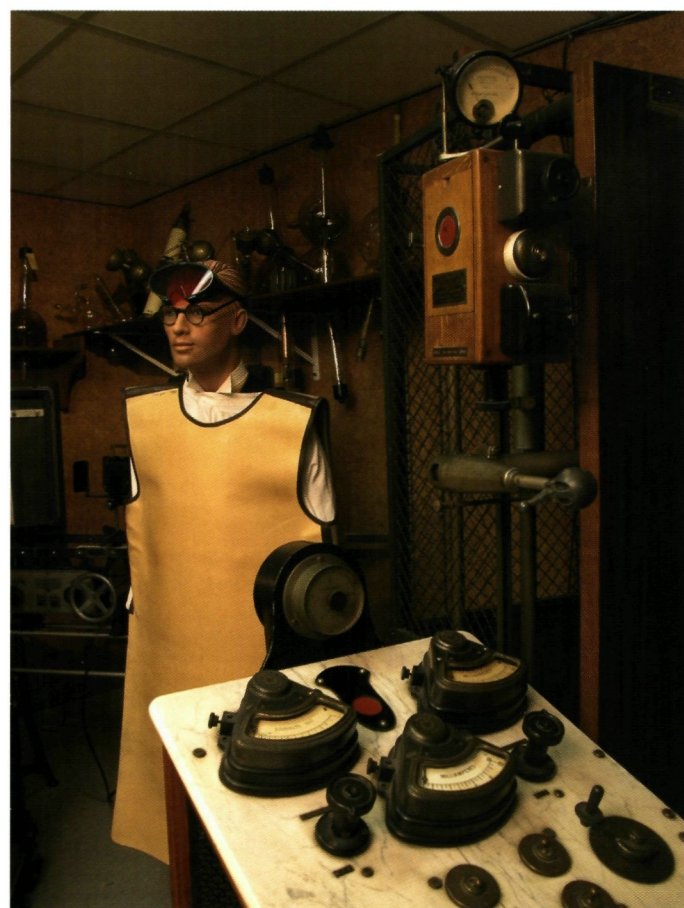
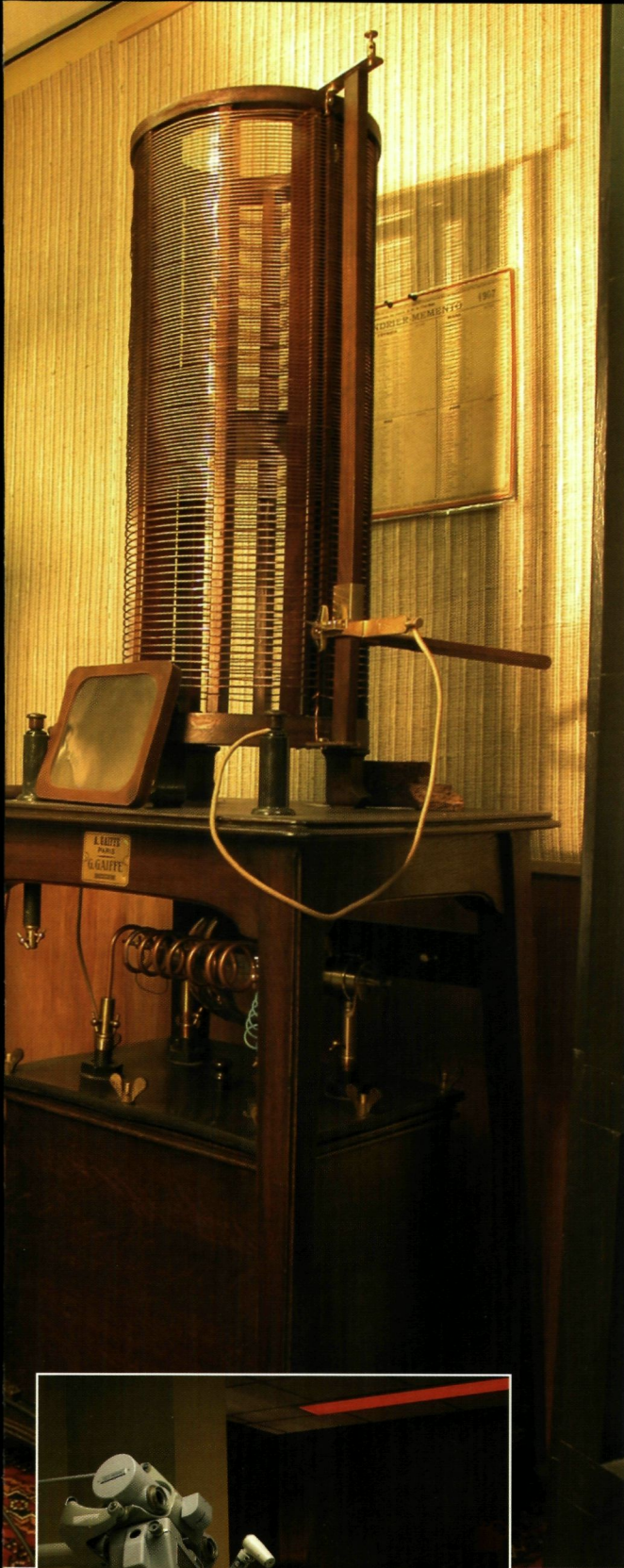
René Van Tiggelen

Reconstructies
van radiologische
kabinetten
(foto O. Pauwels)

M&L

ORVAL, MUSEUM VOOR FARMACIE EN MEDICINALE KRUIDENTUIN

ABDIJ

NOTRE-DAME D'ORVAL

Verschillende oude boeken vermelden het bestaan van een farmacie in de voormalige abdij van Orval te Villers-devant-Orval. Dokter Jean-Lucien Hollenfeltz, een huisarts te Aarlen en lid van het archeologisch instituut van Luxemburg, heeft vanaf 1927 de resultaten gepubliceerd van zijn opzoekingen over Orval, met name over de geneeskundige dienst aldaar.

In november 1928 werd er een comité opgericht onder het voorzitterschap van F. De Myttenaere, een doctor in de natuurwetenschappen en hoofdinspecteur van de apotheken. Het doel bestond erin om de apotheek van het klooster weer op te bouwen om er een nationaal museum voor de geschiedenis van de geneeskunde en de farmacie in onder te brengen, en een kruidentuin te creëren in de onmiddellijke omgeving.

In februari 1929 legde Hollenfeltz het comité een rapport van zijn werkzaamheden voor. Volgens hem was de apotheek oorspronkelijk aan de rand van de binnenplaats van de bernardijnenabdij gelegen, waar zich ook de gastenkamer bevond. Rond 1770 werd de apotheek naar de noordelijke vleugel van

▼ De tuin met geneeskrachtige planten, aangelegd in dambordpatroon (foto G. Focant © MRW)

het nieuwe klooster verhuisd, gebouwd naar ontwerp van Laurent-Benoît Dewez.

Het comité, dat in april 1929 een vzw werd, vond dat men de apotheek van de 18de eeuw, waarvan de muren nog gedeeltelijk rechtstonden, maar die de esthetiek van de site schaadden, niet mocht heropbouwen. Het besloot een nieuw gebouw op te richten op de plaats waar de apotheek tot ongeveer 1770 gevestigd was, namelijk dichtbij de oude gastenkamer, die onlangs gerestaureerd werd om er een lapidarium in onder te brengen. Op 19 augustus 1929 legde prins Leopold van België de eerste steen van de kloosterkerk. Een maand later werd architect Henri Vaes uit Antwerpen, die het nieuwe klooster ontworpen had, door De Myttenaere verzocht om de plannen van het farmaceutisch museum te tekenen en het bestek van de bouwwerken op te maken. De eerste steen van het farmaceutisch museum werd op 16 mei 1932 gelegd. De inhuldiging van het museum en de medicinale kruidentuin vond plaats op 7 augustus 1935.

Het farmaceutisch museum en de tuin met geneeskrachtige planten bevinden zich op het parcours van de middeleeuwse ruïnes. De collectie wordt uitgestald achter glas in een modern klein gebouw in renaissancestijl, dat speciaal hiervoor werd ontworpen. Ze bevat twee toonbanken, kleine meubels met laden alsmede meerdere mortieren van verschillende grootte en samenstelling. Een grote hoeveelheid oude flesjes en glazen recipiënten, weegschalen, spatels, spuiten, pillendozen en een reeks potten in faïence en porselein schetsen de geschiedenis van de apotheek gedurende meerdere eeuwen. Een belendend vertrek is specifiek gewijd aan geneeskrachtige planten, die door documentatieborden met foto's geïllustreerd worden. De plantentuin met dambordpatroon, waar vierkanten van gecultiveerde grond afwisselen met brede plavuizen, werd door broeder Jean-Baptiste, die er ongeveer 500 plantensoorten verzamelde, met kennis van zaken onderhouden.

BIBLIOGRAFIE

JEANTIN J., *Les ruines et chroniques de l'abbaye d'Orval*, Paris, 1857, p. 91-93; NEYENS A., *Biographie luxembourgeoise*, dl II, Luxemburg, 1876, p. 40-41; TANDEL E., *Les biens de l'abbaye d'Orval*, dans *Annales de l'institut archéologique du Luxembourg*, Aarlen, XX, 1888, p.97; TILLIERE N., *Histoire de l'abbaye d'Orval*, Namen, Delvaux, 1897, p. 554-557; *Guide du Musée pharmaceutique et du Jardin des plantes médicinales*, Orval, 1975, met voorwoord van Frère Denis de Buschere.

Jean Kelecom

SINT-LAMBRECHTS-WOLUWE, DE FARMACEUTISCHE COLLECTIE ALBERT COUVREUR

SCHOOL VOOR FARMACIE, VAN HELMONTTOREN,
MOUNIERLAAN 73/99

De collectie, die door apotheker Albert Couvreur in 1955 bij testament aan de Katholieke universiteit van Leuven werd nagelaten, is zeer gevarieerd. Het merendeel verwijst naar de geschiedenis van de farmacie en de geneesmiddelen. De collectie is gehuisvest in de School voor farmacie.

In de zaal ziet men apothekersmeubilair in donkere eik uit de jaren 1750, bestaande uit een wandrek en een toonbank met een lessenaar. Een mooi farmaceutisch embleem in reliëf siert het centrale paneel. Aan weerszijden van de toonbank zijn bustes opgesteld van twee eminente professoren, Gustave Bruylants (1850-1925) en Fernand Ranwez (1866-1925), alsook twee vizels, die zo typisch zijn voor de voorbije eeuwen. Gebruiksvoorwerpen en toestellen voor de bereiding van geneesmiddelen zijn er tentoongesteld: verschillende weegschalen, farmaceutische gewichtjes, rapensnijders, een glazen distilleertoestel, en andere. Vervolgens is er een gevarieerde collectie van faience en porseleinen apothekerspotten voor het bewaren van geneesmiddelen, afkomstig uit heel Europa en heel uiteenlopend van vorm en makelij. Ze getuigen van de culturele uitwisselingen, die de rijkdom uitmaakten van het Europa van de 17de en 18de eeuw. Andere bokaal in linden- of bukhout dienen voor het bewaren van pillen, poeders of fijngestampde gedroogde planten. Enkele flacons uit de 19de eeuw in ondoorschijnend glas met sluitend gepolijste glazen stop wijzen op de onaflatende bezorgdheid van de apothekers om de bewaringstoestand van vluchtige geneesmiddelen en van medicijnen die bederven door daglicht te verbeteren.

De collectie bestaat verder uit kostbare boeken over geneeskunde, die aantonen hoe de leer van Dioscorides, een Griekse apotheker uit de eerste eeuw van onze jaartelling, via Italië en Duitsland en ook via Spanje en Frankrijk in Antwerpen terecht kwam. Onder de beroemdste kruidenboeken van de collectie vinden we verschillende uitgaven van het *Cruydtboek* van Rembert Dodoens, ook Dodoneus genaamd, een beroemde Mechelse arts-botanist uit de 16de eeuw, wiens werken op de persen van Moretus Plantijn in Antwerpen gedrukt werden. Uit verschillende farmacopeeën blijkt dat de con-

▲ Het Cruydtboek van Dodoens, collectie A. Couvreur (foto O. Pauwels)

▲ Apothekerspot uit de collectie A. Couvreur (foto O. Pauwels)

trole over de hoeveelheid en de conformiteit van de geneesmiddelen in de loop van de laatste eeuwen aanzienlijk geëvolueerd is en dat de idee van een Europese farmacopee reeds leefde bij een Brusselse apotheker, Jean-Baptiste Van Mons, in het prille begin van de 19de eeuw. De collectie bevat ook verschillende werken over scheikunde, die de impact van de zuivere wetenschappen op de biologie aantonen. De bibliotheek telt meer dan 750 boeken, waaronder de *Histoire des oiseaux* van Buffon en de *Histoire des plantes* van Jolyclerc. De werken van Albert Couvreur zelf, zowel van wetenschappelijke als van poëtische aard, en zijn doctoraatsverhandeling vormen de mooiste stukken van de bibliotheek.

Nicole Roland

VERKLARENDE WOORDENLIJST

alkoof

uitsparing in een grotere kamer en daarvan afgescheiden met een deur of een gordijn; meestal zonder eigen uitgang of venster en gewoonlijk als slaappleaats ingericht

antiseptische methode

het ontsmetten van de wonde om besmetting tegen te gaan

armendis, Heilig-Geesttafel

meestal parochiaal georganiseerde instelling die hulp verstrekt aan armen die thuis verblijven; vanaf 1796 opgevolgd door het Bureel van weldadigheid

aseptische methode

het voorkomen van besmetting door een nauwgezette sterilisatie van alles wat met de plek van de operatie in aanraking komt

augustinessen

zusters die de regel van sint Augustinus volgen

autarkie

volstrekt economische onafhankelijkheid van een instelling

beyaert

middelnederlandse term voor een gemeenschappelijke ziekenzaal voor arme zieken

boog

gebogen overspanning boven een venster of deur. Kan verschillende vormen aannemen, zoals rondboog, segmentboog, spitsboog, lancetboog, driepasboog, accoladeboog, tudorboog, korfboog

bureel van weldadigheid

gemeentelijke instelling die opgericht werd tijdens de Franse bezetting van 1794-1814 en die instond voor de ondersteuning van de armen aan huis

commensaal

betalende kostganger

commissie van burgerlijke godshuizen

gemeentelijke instelling opgericht tijdens de Franse bezetting van 1794-1814, die instond voor de verzorging van zieken, wezen en bejaarden

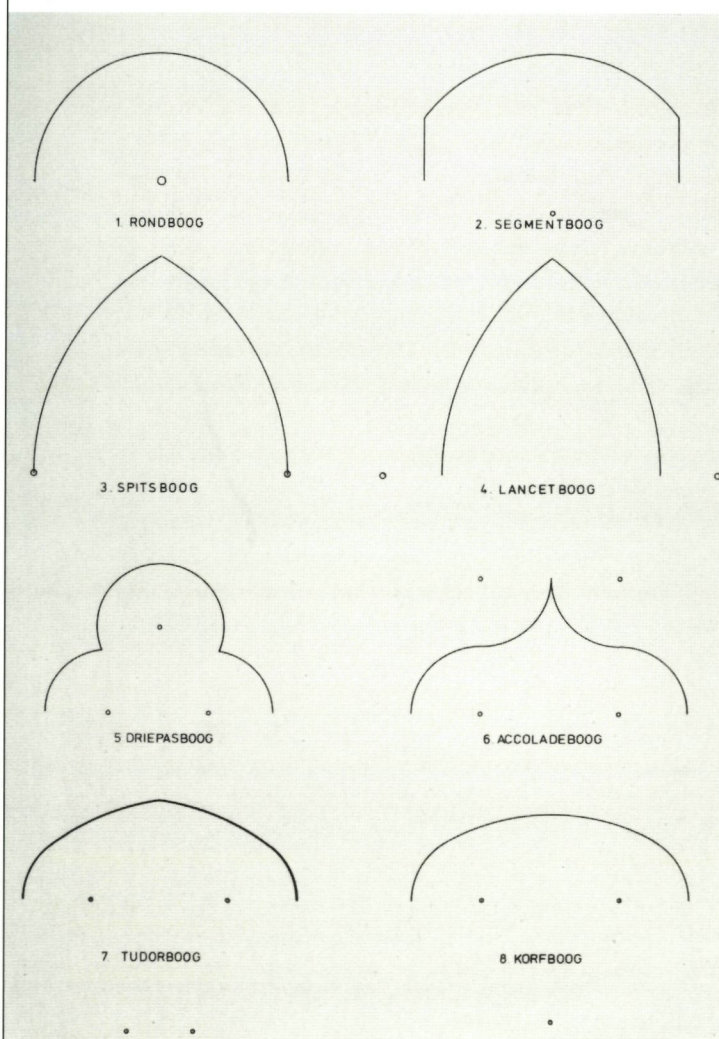
commissie van openbare onderstand

instelling opgericht in 1925 ter vervanging van het Bureel van weldadigheid en de Commissie van burgerlijke godshuizen. In 1976 veranderde de naam in Openbaar centrum voor maatschappelijk welzijn of OCMW

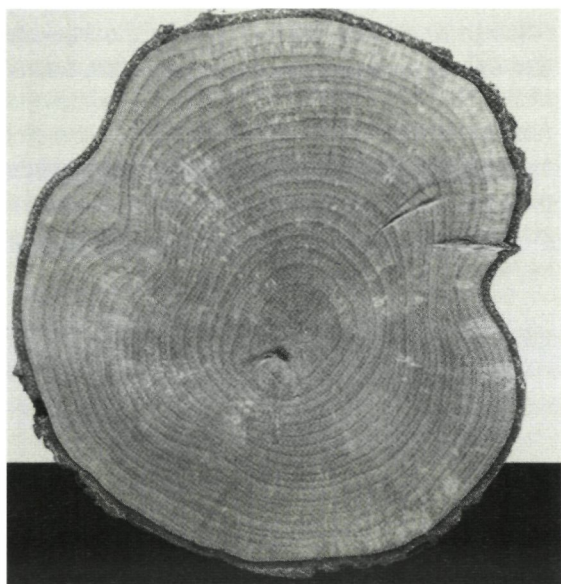
credenstafel

dientafel in het priesterkoor met de benodigdheden voor het opdragen van de mis

▼
Boog

▲
Dendrochronologie

dendrochronologie

dateringsmethode van hout gebaseerd op de studie van de jaarlijkse groeiringen

doksaal

verhoogd gedeelte tussen het koor en het schip, dat diende als koorafscheiding en als zangertribune

dormter, dormitorium

gemeenschappelijke slaapzaal

draagstoel

gesloten vervoermiddel in de vorm van een stoel waarin één of meer personen gedragen kunnen worden

▼
Draagstoel

◀
Gasthuiszuster

farmacopee

handboek met voorschriften voor de bereiding van geneesmiddelen

gasthuiszuster

verpleegster of zuster in een gasthuis of hospitaal

grauwzuster

zuster van de derde orde van sint Franciscus, die vaak in de verpleging werkzaam was en een 'grauw' habijt droeg

hal, hallentype

onverdeelde langwerpige ruimte onder één dakkap. Wordt gebruikt voor de bouw van ziekenzalen, feestzalen, ridderzalen en gerechtszalen, en voor kerken (waarbij de zijbeuken even hoog zijn als de middenbeuk)

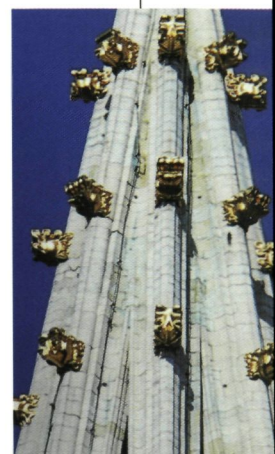
hogel

decoratieve versiering van bogen en dergelijke in de vorm van een bloem- of bladmotief

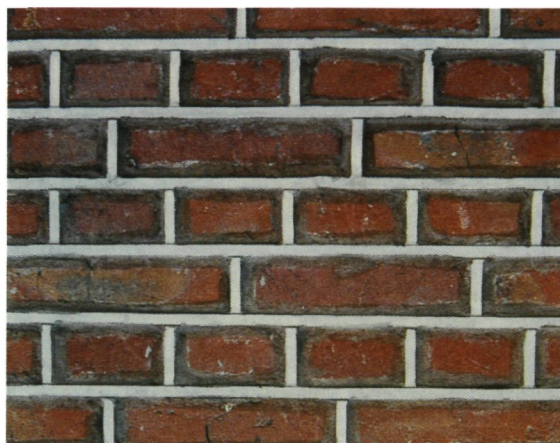
hospitaalridders van sint Jan

militaire hospitaalorde die opgericht werd in de 11de eeuw en die initieel instond voor de zorg van zieke kruisvaarders en pelgrims

▼
Hogel

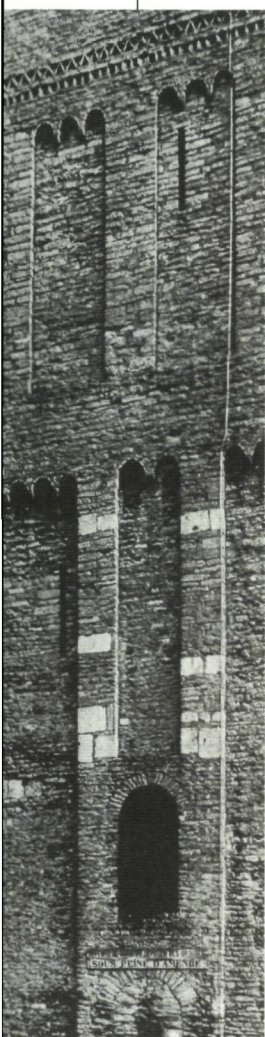

▶
Knipvoeg*humores, levenssappen*

vier lichaamsvloten (bloed, zwarte gal, gele gal en slijm) die in hun onderlinge verhouding de lichamelijke en psychische toestand van de mens bepalen. De *humorenleer* werd ontwikkeld in de oudheid en heeft vele eeuwen de geneeskunde bepaald.

knipvoeg

strak gelijkende en uit het gevelvlak springende siervoeg

▼
Liseen*latei*

houten of stenen draagbalk als horizontale overspanning boven een deur- of vensteropening

latrine

toiletgelegenheid

lapidarium

museum waar stenen bouwfragmenten bewaard worden

lepelrecht

recht op een bepaalde hoeveelheid, een "lepel", van het graan en de peulvruchten die verhandeld worden op een bepaalde plaats

leproserie, ladrerij

inrichting voor de verpleging van melaatsen

liseen

licht uitspringende pilaster op een gevel, die deze ritmeert

mansardedak

kap waarbij de dakvlakken niet van goot tot nok één plat vlak, maar twee platte vlakken vormen die elkaar in een stompe hoek ontmoeten

Negblokken ▶

▲
Mortier, vijzel*mortier, vijzel*

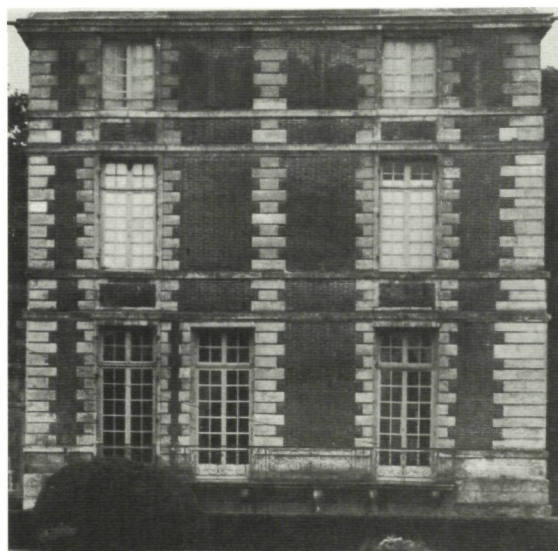
pot van steen, brons, koper, ijzer of porselein, die dient om er met een stamper iets in fijn te stampen

negblokken

stenen blokken ter verlevendiging van vensters en deuren, vooral gebruikt in de baksteenarchitectuur van de 15de tot de 17de eeuw

oncologie

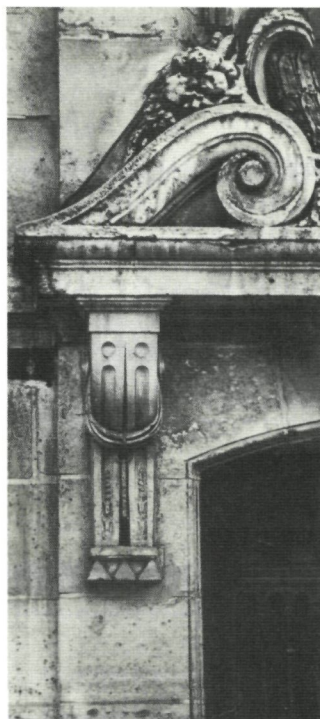
leer van de gezwellen, tumoren

▲
Pinakel

▲
Voluten

▲
Reke

oculus

klein rond venster of vensteropening

pinakel

siertorentje in de gotische bouwkunst

prebende

een rente of kost en inwoon in ruil voor afgestane goederen aan een instelling

provenier

een persoon die van een prebende geniet

risaliet

vooruitspringend gedeelte van een voorgevel, minstens een venster breed en over de gehele hoogte doorlopend

simpelhuys, dolhuys, dulhuus

huis of instelling waar geesteszieken worden opgenomen. Simpel heeft betrekking op zwakzinnigen, 'onnozelen' of simplen van geest. Dol of dul wijst op zwaardere gevallen, gevaarlijker krankzinnigen

speklagen

afwisselende lagen in het metselwerk van bijvoorbeeld baksteen en natuursteen

timpaan

driehoekige of halfronde bekroning van een ingang deur

tongewelf

gewelf in de langsrichting in de vorm van een halve cilinder of halve ton

troggewelfjes

halfronde opvulling, vaak met pleisterwerk, tussen de kinderbalken van een zoldering

vierschaaar

rechtbank; letterlijk een door vier scharen (= banken) ingesloten ruimte waarbinnen rechters plaatsnamen.

voluten

krulvormige versiering, vaak aan een kapiteel

reke

middelnederlands woord voor rij; een rij bedden in de ziekenzaal; de ziekenafdeling

zwartzuster

volkse benaming voor de augustinessen die een zwart habijt droegen

SUMMARY

THE ARCHITECTURE OF
BELGIAN HOSPITAL BUILDINGS

Hospital buildings reflect the way health care has evolved throughout history. Some of these hospitals have a functional design, some have borrowed architectural elements from other typical buildings like monasteries and palaces, but also barracks and prisons. In the oldest institutes the emphasis was not on curing the sick, but rather on hospitality and charitableness.

The origins of hospitals go back to the 10th-11th century, their major task being the reception of pilgrims and travellers. These were not yet hospitals in the modern sense. In the 12th century, with the boom of towns and an increasing density of population, a new need arises: the reception of the sick and invalids from town and the neighbouring countryside. The initiative is taken by a new social class of wealthy citizens: a patrician family in Ghent, traders and craftsmen in Huy. By the end of the 12th century, all major towns in our parts disposed of a hospital for the infirm (meaning mostly elderly people), pilgrims, the homeless, travellers and destitute sick. There were separate institutes out of town for contagious diseases like leprosy and pestilence: the leprosarium. During the 13th century numerous hospitals are set up in smaller towns and existing institutions are expanded.

In mediaeval hospitals the main activity was the care of souls rather than of the sick. It was in the first place a shelter for the poor and the sick who had nowhere else to go. Medical care was scarcely administered and consulting a physician was extremely rare. Since many of the sick died

in hospital, a lot of attention was paid to spiritual welfare. There was usually an altar in the ward and often a chapel or church was built next to the sick-quarters, with wall-openings enabling the sick to attend service in their beds. This unity has been well preserved in Saint John's hospital in Bruges. The wooden beds were arranged in long rows in the spacious wards. These quarters were built like halls, a type which had already been used for the infirmaries in monasteries. Besides these buildings, there were of course also facilities for the housing of hospital nurses and brothers, kitchens, housing for domestic staff, a farm for food supplies, a bakery, a brewery, depot and storehouses.

After the Middle Ages a certain differentiation can already be noted there were several initiatives for the poor like the table of the Holy Spirit; in Geel the mentally ill were already hosted by private families, or elsewhere in specialized institutes like Sint-Jan-ten-Dullen in Ghent, Saint-Juliaans hospice in Mons or the Simpelhuys in Brussels. Most of the time the Alexians cared for the mentally ill. The poor elderly people found refuge in almshouses, pilgrims and poor travellers in hospices. Also the leper houses continued to exist, even though the disease had practically been wiped out. For the sick there were hospitals, as they were called in Flanders, whereas in Brabant one spoke of hospices. The hospitals were not unlike their mediaeval examples: in design it resembled a monastery: a chapel with cloister and chapter-room, kitchen and refectory, infirmary of the hospital nurses and the superior's residence. The guest quarters consisted of the main sick ward (or wards), the pharmacy with herb garden, the linen-room, the laundry and a number of farm buildings.

During the second half of the 18th century, several central governments showed a growing interest in the matter of care for the poor and sick. There was an, often fruitless, pursuit of rationalisation with a specific treatment for each target group. After the reforms by Joseph II (1780-1790) until WW I the hospital in the Southern Netherlands gradually got its unambiguous denotation: a place where the sick are nursed by medical staff in a specially designed building. The emancipation of the

main parties concerned with the construction of a hospital (the authorities, the doctors and architects) played a major part in this process, together with the upcoming of the modern state, the evolution of medicine and the "scientification of building". New insights regarding the mechanism of contagion and the evolution of technical equipment for heating and ventilation led to the "ideal hospital". The central element was the belief that a soundly constructed building would act as a machine à guérir in the healing process of the sick.

The centralizing and laicizing policies of the French Nouveau Régime (1794-1814) achieved at once all at once the ambitions of the late Ancien Régime. Care for the sick and the poor were to become an explicit government responsibility, a task assigned to the municipality. When as of 1820 peace and prosperity returned to the Kingdom of the Netherlands, the public health policy gets a new élan. The civilian, urban hospital is the centre of interest and numerous contests are being organized for the construction of new hospitals. The articles by dr. Guislain are a major step towards independency of psychiatric institutes. These buildings require other designs than normal hospitals: the central issue is not the risk of contagion but rather the isolation of certain types of patients. For quite a long time still the architecture of these new psychiatric institutes would in many ways resemble a monastery.

Finally, in the early years of the Belgian Kingdom, the first hospital is built following the Paris Académie des Sciences: the Brussels Saint John's hospital, now demolished. A new era in Belgian hospital building began with the High Council for Hygiene: every plan for a hospital, be it a new construction, restoration or an expansion, had to be approved by this authority. The Council promoted the system of completely separated pavilions, which later became the standard in regulations. In the 19th century, the differentiation led to the construction or alteration of military hospitals, sanatoria and psychiatric institutes.

During the inter-bellum the 19th century type with its urban and monumental character evolved into a more individual and functional dimension due to the specialization of medical science and the resulting rationalization of space. The hospital no longer bathed in a monumental atmosphere but evolved into a collective facility at the peak of science and at the patients' service. In the early 20th century the pavilion design is still quite common. During the inter-bellum there is a trend towards decentralization and vertical rationalization of all hospital functions and resolutely opts for the block-shape. Still a few pavilion hospitals are built during this period. The first real inter-bellum hospital is the Brussels Saint Peter's hospital, where the architect Dewin was inspired by projects in Great Britain and the United States. The inter-bellum hospitals already announce the renewal of modernism.

After World War II the welfare state guaranteed social rights like health, accident and pension insurance for all civilians. In 1963 the first hospital decree is approved. Modern hospitals mainly focus on the rational reception of patients with separate units, mostly divided into patient blocks, often high-rise buildings, and the technical blocks.

The loss or change of its original function and the challenge of a fitting new destination is even more a problem with hospitals than with other monuments. Some hospitals are vacant, others have been re-arranged as an arts centre, museum or archive. Fortunately, many hospitals have been able to preserve their original function. Especially for historical complexes it is becoming increasingly difficult to reconcile sound monument care with the modern concepts of health care.

In the second part of this M&L edition the rich heritage of monumental and historical hospitals is presented. Some seventy hospitals dating from the 12th century until World War II are extensively treated. Many of these have been listed as protected monument or townscape.

(translation Tim Buyle)

REEKS M&L-CAHIER

- M&L-cahier 1
Glas in lood
- M&L-cahier 2
*Middeleeuwse Muurschilderingen
in Vlaanderen*

- M&L-cahier 3
*De Belgische Art Nouveau en
Art Deco wandtegels / 1880-1940*
- M&L-cahier 4
*Vlaamse en Brabantse retabels
in Belgische monumenten*
- M&L-cahier 5
*Nieuwe impulsen
voor de landschapszorg*
- M&L-cahier 6
*Historische tuinen en parken
van Vlaanderen - Vlaams Brabant*

- M&L-cahier 7
De beeldentaal van symbolen
- M&L-cahier 8
*Historische tuinen en parken
van Vlaanderen - Limburg*
- M&L-cahier 9
*Historische tuinen en parken
van Vlaanderen - Vlaams Brabant II*

Hospitaal Notre-Dame à la Rose in Lessines
(foto G. Focant © MRW)